

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇEVİRİBİLİM ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TANZİMAT VE ERKEN CUMHURİYET
DÖNEMLERİNDE ÇEVİRİ FAALİYETLERİ VE
MODERNLEŞME:**

**ENCÜMEN-İ DANIŞ VE TERCÜME BÜROSU
ÖRNEKLERİNDE MODERNLEŞME VE ÇEVİRİ İLİŞKİSİ**

Barbaros UZUNKÖPRÜ

2501190090

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan DEMEZ

İSTANBUL – 2021

ÖZ

TANZİMAT VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMLERİNDE ÇEVİRİ FAALİYETLERİ VE MODERNLEŞME:

ENCÜMEN-İ DANİŞ VE TERCÜME BÜROSU ÖRNEKLERİNDE MODERNLEŞME VE ÇEVİRİ İLİŞKİSİ

BARBAROS UZUNKÖPRÜ

Tanzimat Fermanı hem Türk modernleşme tarihi hem de kurumsal çeviri tarihi açısından önemli bir eşiği temsil eder. Bu dönemin modernleşme hamleleri daha önceki girişimlerin aksine yalnızca belli alanlarla sınırlı kalmamış, toplumun hemen her katmanına yayılmıştır. Çeviri tarihi açısından baktığımızda ise temelleri Lale Devri'nde atılan çeviri kurumlarının bu dönemde farklı amaçlar doğrultusunda, farklı grupların girişimiyle ve modernleşme çabalarını destekleyecek şekilde sayılarını artırdıkları görülür.

Modernleşme ve Batılılaşma çabaları Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla adeta bir devlet politikası hâline gelmiştir. Tanzimat döneminde yapılması planlanan ancak döneme özgü sebeplerden dolayı gerçekleştirilemeyen pek çok girişim bu dönemde gerçekleştirilebilmiştir. Keza kurumsal çeviri faaliyetleri de bu dönemde daha önce görülmemiş bir seviyeye ulaşmıştır. Bu çalışmanın amacı, Tanzimat döneminde kurulan Encümen-i Daniş ve erken Cumhuriyet döneminde kurulan Tercüme Bürosu örneklerinden hareketle modernleşme çabaları ile çeviri edimi arasında doğrudan bir ilişki olup olmadığını tespit etmektir. Çeviribilim literatürüne yapılan özgün katkı da budur. Çeviri kurumları yalnızca kendi içinde değerlendirilmemiş, modernleşme ve Batılılaşma kavramlarıyla ilişkili olarak tarihî, toplumsal ve kültürel bir zemine oturtulmuştur. Söz konusu kurumların kendi dönemlerinde yaşanan gelişmelerle doğrudan bağlantısı bulunduğundan çalışmanın ilgili kısımlarında Tanzimat ve erken Cumhuriyet dönemleri ile ilgili art alan bilgisi sunulmuştur. Modernleşme ve çeviri arasındaki bağlantının tespiti için her iki kurum da amaçları, yapıları, faaliyetleri, üyeleri ve etkileri açısından detaylı

olarak incelenmiştir. Bunun yanında tez, çeviriye toplumsal ve tarihî bir rol biçtiğinden buna en elverişli kuram olan çoğuldizge kuramının üzerine inşa edilmiştir. Yaptığımız araştırma, çeviri ve modernleşme çabaları arasında doğrudan bir bağ olduğunu, hem Encümen-i Daniş'in hem de Tercüme Bürosu'nun modernleşme çabalarını destekleyen araçlar olarak kullanıldıklarını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: modernleşme, Batılılaşma, çoğuldizge kuramı, Tanzimat Dönemi, Encümen-i Daniş, erken Cumhuriyet dönemi, Tercüme Bürosu.

ABSTRACT

TRANSLATION ACTIVITIES AND MODERNIZATION IN TANZİMAT ERA AND EARLY REPUBLICAN PERIOD:

THE RELATIONSHIP BETWEEN MODERNIZATION AND TRANSLATION IN THE EXAMPLES OF ENCÜMEN-İ DANİŞ AND TRANSLATION BUREAU

BARBAROS UZUNKÖPRÜ

The Tanzimat Edict represents an important threshold in terms of both Turkish modernization history and institutional translation history. Contrary to previous attempts, the modernization moves of this period were not limited to certain areas but spread to almost every layer of the society. In terms of translation history, it can be seen that translation institutions whose foundations were laid during the Tulip Era, increased their number in line with different purposes, with the initiative of different groups and in a way to support modernization efforts.

Modernization and Westernization efforts have almost become a state policy with the establishment of the Republic of Turkey. Many initiatives that were planned to be made during the Tanzimat Era but could not be realized due to specific reasons of the period were realized in early Republican period. Likewise, institutional translation activities reached an unprecedented level in this period. The aim of this study is to determine whether there is a direct relationship between modernization efforts and translation activities, based on the examples of Encümen-i Daniş established in the Tanzimat Era and the Translation Bureau established in the early Republic period. This is the original contribution to the translation studies. Translation institutions have not only been evaluated within themselves, but have been placed on a historical, social and cultural ground in relation to the concept of modernization and Westernization. Since these institutions have a direct connection with the developments in their own period, background information about the Tanzimat and early Republic periods is presented in the relevant parts of the study. In order to determine the link between modernization and

translation, both institutions were examined in detail in terms of their purposes, structures, activities, members and effects. In addition, since the thesis assigns a social and historical role to translation, it is built on the polysystems theory, which is the most suitable theory for this purpose. Our research has revealed that there is a direct link between translation and modernization efforts, and that both Encümen-i Daniş and Translation Bureau are used as tools to support modernization efforts.

Keywords: modernization, Westernization, polysystem theory, Tanzimat Era, Encümen-i Daniş, early Republican period, Translation Bureau.

ÖNSÖZ

Küreselleşmenin etkisini her geçen gün daha fazla hissettirdiği ve bilimsel çalışmaların bu denli kolay takip edilebildiği günümüzde farklı disiplinlerin birbirinden etkilenmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bugün artık belli bir disiplin yalnızca o disiplinin kuram ve yaklaşımlarına mahkûm değildir. Farklı disiplinlerin sundukları yeni yöntem ve bakış açıları bazı alanlarda çoktandır çalışılan konularda bile yeni bulguların ve sonuçların üretilmesini sağlamaktadır. Tanzimat ve erken Cumhuriyet dönemi ile modernleşme kavramına çeviribilim merceğinden bakan bu çalışma da çeviribilim ve tarih disiplinlerinin kavuşmasına bir örnektir.

Çalışmanın ilk bölümünde çevirinin tarihsel ve toplumsal bir olgu olarak ele alınmasını olanaklı kılan çoğuldizge kuramı incelenmiştir. Çeviri olgusunu metinsel sınırların dışına taşıyan kuramın zaman içindeki gelişimi, kurama getirilen eleştiriler, bu eleştirilere verilen yanıtlar, kuramın sunduğu yenilikler ve geliştirilebilir yanları masaya yatırılmıştır. İkinci bölümde bu çalışmanın ana dayanaklarından biri olan Encümen-i Daniş'in tüm yönleriyle kavranabilmesi için tarihsel bir arka plan sunulmuştur. Burada Tanzimat Fermanı'nın ilanına giden süreç, fermanın etkileri ve sonuçları genel hatlarıyla irdelenmiştir. Üçüncü bölümün ilk yarısı, 19. yüzyıla kadarki süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda çeviri faaliyetlerine ayrılmıştır. İmparatorluğun klasik döneminde çevirinin hangi işlevle kullanıldığı, Tanzimat'a kadarki süreçte çevirinin kurumsallaşmasının nasıl ve ne sebeple gerçekleştiği bu bölümde tartışılmıştır. Türkiye'nin ilk "bilim akademisi" olarak anılan ve esasen bir çeviri kurumu olan Encümen-i Daniş'in tüm yönleriyle incelenmesi ise üçüncü bölümün ikinci kısmında gerçekleştirilmiştir. Bu kısımda güncel verilerin eşliğinde kuruma dair detaylı bir inceleme sunulmuştur. Dördüncü bölümde erken Cumhuriyet döneminde Türk toplumunun kültür repertuvarının değişimi, çevirinin hangi amaçla kullanıldığı ve Tercüme Bürosu'nun detayları ele alınmıştır. Beşinci bölümde kurumların ve dönemlerin kesiştikleri ya da zıt düştükleri noktalar üzerinden bir kıyaslama yapılmış, sonuç bölümünde, elde edilen bulgular ışığında sonuç gözlemlerine yer verilmiştir.

Teşekkürü borç bildiğim isimlerden bahsetmeden önce tüm ömrünü Türk milletinin bağımsızlığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesillerin yetişmesi yolunda harcayan ulu önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü saygı ve minnetle anmak isterim. En umutsuz durumlarda bile yılmamanın ilhamını Atatürk'ten aldım.

Çalışmaya başlamadan önce zihnimde dolanan karmaşık fikirler yumağını çözüp çalışmanın somut bir zemine oturmasını sağlayan, süreç boyunca çok önemli tavsiye ve yönlendirmelerde bulunan, sorularıma sabırla yanıt veren; özetle bu yolculukta yolumu aydınlatan sayın tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Neslihan DEMEZ'e en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimim boyunca derslerini alma şansına sahip olduğum, ufku genişleten ve bana yeni bakış açıları kazandıran sevgili hocalarım Prof. Dr. Arsun URAS YILMAZ'a, Prof. Dr. Fatma Emel ERGUN'a, Prof. Dr. Mine YAZICI'ya, Prof. Dr. Nejdett NEYDİM'e, Dr. Öğr. Üyesi Turgut GÜMÜŞOĞLU'na ve Dr. Öğr. Üyesi Zuhale EMİROSMANOĞLU'na teşekkürü borç bilirim.

Süreç boyunca tecrübe ve bilgi birikimini benden esirgemeyen, sağladığı kaynaklarla çalışmanın zenginleşmesine katkıda bulunan çok kıymetli dostum ve meslektaşım Arş. Gör. Selim Ozan ÇEKÇİ'ye teşekkür ederim.

Yüksek lisans sürecinde 2210-A Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı aracılığıyla şahsımı destekleyen TÜBİTAK'a teşekkürü borç bilirim.

Bugüne kadar yaptığım her işte arkamda olan, benim mutluluğumu benden çok düşünen ve bugünlere gelmemi sağlayan canım aileme teşekkür ederim. Haklarını ödeyemem.

Ve Şule KARAGÖZ’e teşekkür ederim. İlk harften son noktaya kadar çalışmanın tüm aşamalarında yanımda olduğu, desteğini esirgemediği ve bu yolda benimle birlikte yürüdüğü için...

Barbaros UZUNKÖPRÜ

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ÇOĞULDIZGE KURAMI

1.1. Çoğuldizge Kuramının Çıkış Noktası	7
1.2. Çoğuldizge Kuramı ve Kurama Dair Kavramlar.....	8
1.2.1. Kültür Repertuarı	11
1.2.2. Türeti ve Girişim	13
1.2.3. Girişimin “Aktarım”a Dönüşmesi.....	14
1.3. Çoğuldizge Kuramına Getirilen Eleştiriler.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞİŞİMİN VE DÖNÜŞÜMÜN DÖNÜM NOKTASI: TANZİMAT FERMANI

2.1. Tanzimat’ı Hazırlayan Süreç	19
2.2. Tanzimat Fermanı’nın İlanı ve Yeni Bir Dönem	24
2.3. Islahat Fermanı	33
2.4. Tanzimat’ın Mirası	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇEVİRİ FAALİYETLERİ

3.1.	Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Çeviri Etkinliği	37
3.2.	Tanzimat Döneminde Edebiyat ve Çeviri Etkinliği	42
3.2.1.	Bab-ı Ali Tercüme Odası	44
3.2.2.	Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye.....	46
3.2.3.	Telif ve Tercüme Cemiyeti	47
3.2.4.	Daire-i İlmiye	48
3.3.	Bir Bilim “Akademisi” ve Çeviri Kurumu Olarak Encümen-i Daniş	48
3.3.1.	Encümen-i Daniş'in Kuruluşuna Giden Yol	49
3.3.2.	Encümen-i Daniş'in Yapısı, Üyeleri, İşleyişi ve Çalışmaları	50
3.3.3.	Encümen-i Daniş'in Üyeleri ve Başkanları.....	51
3.3.4.	Encümen-i Daniş'in İşleyişi.....	53
3.3.5.	Ücretlendirme ve Ödüllendirme Politikası.....	54
3.3.6.	Encümen-i Daniş Tarafından Yayımlanmış Eserler	55
3.3.7.	Encümen-i Daniş'in Kapanması	58
3.3.8.	Encümen-i Daniş Bir Bilim Akademisi Midir?	59
3.3.9.	Encümen-i Daniş'in Önemi	60
3.4.	Tanzimat Döneminde Çeviri Alanında Bireysel Girişimler	61
3.5.	Tanzimat Döneminde Çeviri Yoluyla Kültür Repertuarı İnşa Etmek	65

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET VE ÇEVİRİ

4.1.	Encümen-i Daniş'ten Tercüme Bürosu'na Kadarki Süreçte Çeviri Etkinliği	70
4.1.1.	TBMM Hükûmeti Tarafından Yürütülen Çeviri Faaliyetleri.....	72
4.2.	Kültür Repertuarını İnşa Etme Araçları	74
4.2.1.	Fikirselsel Temel	75
4.2.2.	Dil.....	83

4.2.3.	Kurumlar	86
4.3.	Tercüme Bürosu	90
4.3.1.	Birinci Türk Neşriyat Kongresi.....	91
4.3.2.	Tercüme Bürosu’nun İşleyişi ve Faaliyetleri	98
4.3.3.	<i>Tercüme</i> Dergisi	103
4.3.4.	Tercüme Bürosu’nda Çeviriye Yaklaşım.....	104
4.3.5.	Tercüme Bürosu’nun Kapanışı	108

BEŞİNCİ BÖLÜM

DÖNEMLER VE KURUMLAR AÇISINDAN BİR KARŞILAŞTIRMA

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	117
BİBLİOGRAFYA	123
EKLER	135

GİRİŞ

Çevirinin sözcük ve metin düzeyinden çıkıp toplumsal ve tarihsel bir olgu hâline gelmesi, çeviribilim alanında yeni ufuklar açmış, çevirinin farklı bakış açılarıyla ele alınmasını sağlamış, tarih, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi farklı disiplinlerle birlikte incelenmesine kapı aralamıştır. Tanzimat ve erken Cumhuriyet dönemlerinde çevirinin modernleşme ve Batılılaşma kavramlarıyla ilişkisini irdeleyen, Encümen-i Daniş ve Tercüme Bürosu üzerinden çevirinin modernleşme süreçlerine ne derece etki ettiğine mercek tutan bu çalışma, çeviribilim araştırmalarında değişen paradigmanın bir sonucu ve çeviribilime yönelik yeni bakışın bir ürünüdür.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra başlayan süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nda birtakım kırılmaların ve yön değişimlerinin yaşandığı bir dönemdir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren devlet mekanizmasının işlerliğini yitirmesiyle birlikte devleti eski gücüne ve etkinliğine kavuşturmak için çareler aranmaya başlanmıştır. Farklı padişahlar ve idareciler kendi dönemlerinde problemin ana kaynağı olarak gördükleri konuların üzerine eğilmişlerse de 19. yüzyıla gelindiğinde sorunların çok boyutlu olduğu ve kapsayıcı bir yenileşme hareketine girişilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Tanzimat Fermanı da bu girişimin bir sonucudur. Yeni açılan dönemde Batılılaşma ve modernleşme hamlelerinin bir sonucu olarak hukuktan ekonomiye, toplumsal yaşamdan kılık kıyafete, dil kullanımından edebiyat anlayışına kadar pek çok değişimin yaşandığı görülür. Bu denli büyük çaplı bir dönüşüm hareketinin, dilde, kültürde ve edebiyatta bir yenileşme çabasının olduğu yerde ise çeviriden yararlanılmaması ve çevirinin bir araç olarak kullanılmaması elbette düşünülemez.

Köklü bir değişim seferberliğini erken Cumhuriyet döneminde de görürüz. Tanzimat'tan beri yapılmaya çalışılan ancak başarıya ulaşamayan birçok hamle – örneğin alfabenin değiştirilmesi– bu dönemde gerçekleştirilirken edebiyat kanonunun Batılılaştırılmasına hız verilmiştir. Burada şu noktayı hemen belirtmek gerekiyor. Tanzimat'tan erken Cumhuriyet dönemine kadar tüm bu çabaların esas yürütücüsü devletin bizzat kendisi olmuştur. Ne Tanzimat döneminde ne de erken Cumhuriyet döneminde “devlete rağmen” bir Batılılaşma ve modernleşme çabası söz konusu

değildir. Sultan Abdülmecid Tanzimat Fermanı'nı imzalamaya zorlanmamış, bunu kendi iradesiyle yapmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde ise Batılılaşma ve modernleşme doğrudan devlet politikasıdır. Buradan şu noktaya varıyoruz. Söz konusu dönemlerde girilen ve ciddi bir etki yaratabilen çeviri atılımları da devletin kontrolünde yürütülmüştür. Kuşkusuz her iki dönemde de bazı aydınların bir araya gelmesiyle çeviri alanında birtakım çalışmalar gerçekleştirilmiştir ancak bunlar devlet kontrolünde, belli bir misyonu, başkanı, üyeleri, standardı ve amacı olan kurumlar kadar etkili olamamıştır. Tüm bunlar bu çalışmada “Neden kişilere değil de kurumlara odaklanıldı?” sorusunun cevabını vermekte ve çeviri-modernleşme ilişkisini kurumlar üzerinden incelemeyi mantıklı kılmaktadır. Peki, neden başka çeviri kurumları değil de özellikle Encümen-i Daniş ve Tercüme Bürosu seçilmiştir? Bunun yanıtı, bu çalışmanın temelini oluşturan “kültür repertuarı” kavramıyla verilebilir. Her iki dönemde de farklı çeviri kurumları vücut bulmuştur. Hatta bunların çoğu devlet eliyle kurulan kurumlardır. Örneğin Tanzimat döneminde, çalışmanın ilerleyen kısımlarında da görüleceği gibi pek çok çeviri kurumu vardır. Bunlardan Bab-ı Ali Tercüme Odası en eskisi ve en aktif olarak görülebilir ancak burada kıtas kurumun ne kadar çeviri yaptığı ya da ne kadar köklü olduğu değil kültür repertuarının değişimine ve yeni oluşan düşünce yapısına ne kadar katkı yaptığıdır. Dolayısıyla da Tanzimat döneminde Encümen-i Daniş, erken Cumhuriyet döneminde de Tercüme Bürosu en uygun seçenekler olarak ortaya çıkmıştır.

Çevirinin modernleşme ve Batılılaşmayla bağlantısını inceleyebilmek için birden fazla araştırma sorusunun gerekliliği ortadadır. Bu yüzden çalışma boyunca “Çeviri etkinliği neden ilgili dönemde hız kazandı?”, “Hangi dillerden çeviriler yapıldı?”, “Çeviride neden bazı dillere yönelinmedi?”, “Ağırlıklı olarak hangi alanlardan çeviriler yapıldı?” ve “Girilen çaba beklenen etkiyi yarattı mı?” gibi sorular döneme uyarlanarak, genişletilerek ve artırılarak sorulacaktır. Çevirinin metinsel düzlemde ziyade tarihsel ve toplumsal bir düzlemde incelenmesi ise tüm çalışmayı çoğuldizge kuramının üzerine inşa etmemizi olanaklı kılmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde çoğuldizge kuramının kökeni ve temel kavramları irdelenecektir ancak söz konusu kuram ortaya atıldığı dönemden itibaren sürekli gelişip değiştiği için sonradan eklenen bazı kavramların da konuya dâhil edilmesi

planlanmaktadır. Bu bağlamda “türeti”, “girişim” ve “aktarım” gibi kavramlar incelenecek, zaman içinde kurama getirilen eleştiriler ve bu eleştirilere verilebilecek yanıtlar tartışmaya açılacaktır. Tüm bu kavramlar Tanzimat’tan erken Cumhuriyet dönemine kadarki süreçte çeviriyi “sadakat” tartışmalarının dışında bir yere oturtabilmemizi sağlayacağından oldukça önemlidir.

İkinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat Fermanı’nı ilan etmesine yol açan sebepler askerî, siyasi ve ekonomik boyutuyla ele alınacaktır. Tanzimat Dönemi’nde çeviriye yaklaşım, çeviri edimine biçilen rol ve çeviri yoluyla güdülen toplumsal gaye ancak bu sayede anlaşılabilir.

Sonraki bölümde Osmanlı İmparatorluğu’nda çeviri edimi genel olarak özetlenecektir. Tanzimat’a kadarki süreçte çevirinin Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde ne amaçla kullanıldığı, hangi işlevlere sahip olduğu, kimler tarafından yürütüldüğü aktarılacak ve bu yolla kurumsal çeviri faaliyetinin temellerine ilişkin bilgi verilecektir. Takip eden kısımda önce Tanzimat döneminde çevirinin genel çerçevesi incelenecek, daha sonra bu çalışmanın ana öznesi olan Encümen-i Daniş tüm detaylarıyla mercek altına alınacaktır. Bu kısımda Encümen-i Daniş ile modernleşme ve Batılılaşma çabalarının etkileşimini irdelemek amaçlanmaktadır. Dolayısıyla kurumun kökeni, işlevi, mensupları, yapılan çeviriler, hangi dillere ağırlık verildiği ve amaçladığı etkiyi ne derece yaratabildiği ayrı ayrı sorgulanacaktır.

Dördüncü bölümün ana odağı erken Cumhuriyet dönemidir. Burada ilk olarak herhangi bir kopukluk olmaması ve bütünlüğün sağlanabilmesi için Encümen-i Daniş’in kapanışından Tercüme Bürosu’na kadar var olan çeviri kurumları özetlenecektir. Daha sonra Batılılaşma ve modernleşme sürecinin devlet tarafından nasıl yürütüldüğü, girişilen faaliyetler ve güdülen politikalar üzerinden incelenecektir. İnşa edilen kültür repertuarının temelinde modernleşme ile birlikte Batılı tarzda düşünce yapısı, kurumlar ve sistemler bulunduğundan “kültür repertuarı” kavramı burada da önemli bir işleve sahiptir çünkü Tercüme Bürosu’nun kültür repertuarını şekillendirmede ne derece etkili olduğu bu kavram üzerinden açıklanacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak devletin kültür repertuarını şekillendirmek için kullandığı araçlar üç ana başlık altında incelenecektir. Bunlar: “İdeolojiler”, “Dil” ve

“Kurumlar”dır. “İdeolojiler” başlığı altında yeni Cumhuriyet’in temelini oluşturan düşünceler masaya yatırılacak, “Dil” kategorisinde Tercüme Bürosu’yla da ilgili olabilecek birtakım devrimlerden ve girişimlerden bahsedilecek, “Kurumlar”da ise kültür repertuvarının şekillenmesine katkıda bulunan önemli kurumlar ve nihayet Tercüme Bürosu ele alınacaktır. Çevirinin toplumsal ve tarihi bir bağlamda ele alındığı bu çalışmada çeviri edimiyle doğrudan alakalı olan bu başlıkların işlenmesi bir tercih olmayıp zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Aksi takdirde çeviriyi hem böyle bir bağlama oturtmak hem de modernleşme ve Batılılaşmayla olan ilişkisini irdeleyebilmek mümkün gözükmemektedir. Tercüme Bürosu’nun incelenmesinde tıpkı Encümen-i Daniş’te olduğu gibi titiz ve derin bir çalışma yürütülmesi, kurumun ortaya çıkışını tetikleyen unsurların, kurumun üyelerinin, yapılan çevirilerin, öne çıkan çeviri dillerinin ve çeviri anlayışının tüm detaylarıyla incelenmesi amaçlanmaktadır.

Beşinci bölümünde hem Tanzimat ve erken Cumhuriyet dönemlerinin hem de Encümen-i Daniş ve Tercüme Bürosu’nun karşılaştırmalı olarak incelenmesi planlanmaktadır. Dönemlere ilişkin benzerlik ve farklılıkların ortaya konması, bunların kurumlarda ne kadar görünebilir olduğu ve bunlardan ne gibi bir sonuç çıkarılabileceği açıklanacaktır.

Sonuç bölümünde ise Encümen-i Daniş ve Tercüme Bürosu’na dair elde edilen bulgulardan çıkarımlar yapılacak, çeviri ediminin modernleşme ve Batılılaşma çabalarıyla ne derece bağlantılı olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Burada çalışmanın kapsamı dışında kalan ancak üzerinde düşünülmesi gereken bazı noktaların da ortaya konması planlanmaktadır. Bu sayede çeviri tarihimizin gölgede kalan kısımlarına ışık tutmak mümkün olabilir.

1. ÇOĞULDİZGE KURAMI

Çevirinin özgün bir bilim dalı hâline gelmesi ve kendi olgusallığı içinde incelenmesinin tarihi çok geriye gitmiyorsa da çeviri edimi, insanlık tarihinin en eski meşgalelerinden biridir. Çevirinin, yazının icadından önce bile kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır çünkü farklı insan topluluklarının etkileşime geçmeleri, bir aracılığı, diğer bir deyişle bir çevirmeni zorunlu kılmış olmalıdır.

Çevirinin akademik bir disiplin hâline gelmesi görece yeni bir durum olsa bile çeviri üzerine düşünmenin çeviri uygulamasının kendisi kadar eski olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü çeviri edimi yalnızca çeviriyle ilgilenenler tarafından değil felsefe, dinbilim, dilbilim gibi çok farklı disiplinlere mensup pek çok kişi tarafından da inceleme nesnesi hâline gelmiştir. Bununla birlikte bu uğraşın değerlendirilmesi çevirinin toplumsal ve tarihî işlevinden ziyade büyük oranda sadık-serbest, iyi-kötü ve doğru-yanlış gibi ikilikler üzerinden devam etmiştir. Örneğin MÖ 270 yılında Yunan şair Solili Aratus tarafından yazılan *Phaenomena* isimli şiiri MÖ 89 yılında Yunancadan Latinceye çeviren Cicero (şiirin yaklaşık beş yüz dizesi günümüze ulaşmıştır) (Glucker, 2012: 37), çevirinin nasıl yapılması gerektiğine dair birtakım fikirler öne sürmüştür. Hem Horatio hem de Cicero, çeviriye dair yaptıkları yorumlarda “sözcüğü sözcüğüne” ve “anlamına göre” çeviriyi kalın bir çizgiyle ayırmışlar, sahip oldukları edebiyatı ve dili zenginleştirmek için “sadakatten” feragat ederek özgürce yapılan bir çevirinin daha uygun olacağını ifade etmişlerdir (Bassnett, 2002: 51).

Hristiyanlık’ın yayılmasının ardından çeviri, kendine yeni faaliyet alanları bulmuştur. İncil çevirisi de yapan Aziz Jerome çeviri uygulamasında genel olarak Cicero’nun ayak izlerini takip ederek “anlamına göre” çeviri yaptığını ilan etmiş, “sözcüğü sözcüğüne” yapılan bir çevirinin anlamsız bir metnin doğmasına yol açtığını ve verilmek istenen mesajı engelleyebileceğini belirtmiştir (Bassnett, 2002: 53; Gürçağlar, 2016: 106).

İlerleyen yıllarda çeviri uygulamaları ve çeviri üzerine düşünce üretimi artarak devam etse de çevirinin sistematik hâle gelişi 1600’lü yılları bulur. İngiliz şair ve çevirmen John Dryden bu yüzyılda çeviri stratejilerini *metaphrase*, *paraphrase* ve

imitation gibi üç ana başlık altında toplamaya karar vererek çeviri uğraşını sınırları belli bir sisteme oturtmaya çalışmıştır (Munday, 2013: 43). Sonraki yıllarda farklı araştırmacılar benzer güdülemelerle çeviriyi sınıflandırmaya ve sistemli hâle getirmeye çabalamışlardır. Étienne Dolet'nin “beş prensip”i, Alexander Fraser Tytler'ın “üç genel kanun”u ve Friedrich Schleiermacher'in çeviriyi iki gruba ayırdığı “Dolmetschen ve Übersetzen” sistemi bunlardan bazılarıdır (Munday, 2013: 44-48).

1950'li yıllardan itibaren uygulamalı dilbilimin inceleme nesnesi olarak görülmeye başlayan çeviri, dilbilimcilerin araştırmalarına konu olmuştur. Jean-Paul Vinay ve Jean Darbelnet, birlikte kaleme aldıkları *Stylistique comparée du français et de l'anglais* isimli çalışmada İngilizce ve Fransızcanın karşılaştırmalı biçim analizini gerçekleştirmişler (Bassnett, 2002: 41), “dolaylı” (oblique) ve “doğrudan” (direct) ana başlıkları altında “ödünç alma”, “öyküntü” (calque), “sözcüğü sözcüğüne çeviri”, “zorunlu ya da isteğe bağlı yer değiştirme”, “zorunlu ya da isteğe bağlı modülasyon”, “eşdeğerlik” ve “uyarlama” gibi bir dizi çeviri stratejisi önermişlerdir (Gürçağlar, 2016: 113). İkisinin yalnızca dilsel bir karşılaştırma yapmayıp çeviri stratejileri öneriyor olması, “çevirinin bir karar alma mekanizması olarak ele alınmaya başlaması” sürecinin önemli gelişmelerinden biridir (A.e.: 115).

Roman Jakobson, 1959'da yazdığı “Çevirinin Dilbilimsel Yönleri” adlı makalesinde çeviri edimini eşdeğerlik açısından ele almış, sözcüklerin farklı dili konuşan insanların zihninde farklı imgeler oluşturacağını ifade etmiş ancak yine de çeşitli yöntemler izlenerek çeviri yapılabileceğini dile getirmiş ve çeviriyi *diliçi*, *dillerarası* ve *göstergelerarası* olarak üç başlık altında ele almıştır (Jakobson, 2004: 114).

Aslına bakılırsa 1950'lerin sonu ile 1970'lerin sonuna kadarki süreç çeviri çalışmaları açısından eşdeğerlik kavramının hâkim olduğu bir dönemdir (Snell-Hornby, 2006: 25). Eugene Nida da çeviriyi eşdeğerlik kavramı üzerinden inceleyen araştırmacılardandır. Çeviride iki tür eşdeğerlik bulunduğunu ileri sürer: biçim ve içerik olarak kaynak dile bağlı kalınan “biçimsel eşdeğerlik” ile ifade şeklinin doğallığına, erek kültürün ve dilin söyleyiş biçimine göre metin üretmeye odaklanılan “devingen eşdeğerlik” (Nida, 2004: 129). Nida'nın çeviriye yaklaşımı önemlidir çünkü

kutsal kitaplar ve özellikle de İncil çevirileri üzerinde çalışmalar yapan Nida, çeviride erek kültürün önemine değinen ilk araştırmacı olarak kaynak metinden kopuşun sinyallerini vermekle kalmamış, çeviriyi dilbilimin sınırlarından çıkararak bu uğraşın kültürel bir uğraş da olabileceğini göstermiştir (Gürçağlar, 2016: 118-119).

Çevirinin toplumsal bir olgu olarak incelenmesi 1970’lerin sonuna doğru hız kazanmıştır. İsrailli kültür araştırmacı Itamar Even-Zohar tarafından ortaya konan, yıllar içinde hem kendisi hem de farklı araştırmacılar tarafından geliştirilen “çoğuldizge” kuramı bu noktada öne çıkmaya başlamıştır. Even-Zohar’ın geliştirdiği çoğuldizge kuramı aslına bakılırsa doğrudan çeviri için geliştirilmiş bir kuram değil, genel itibariyle bir kültür kuramıdır (Daldeniz, 2004: 72) ancak çeviri çalışmalarına uyarlandığında çevirinin toplumsal, kültürel ve tarihi bir olgu olarak incelenmesine olanak sağlaması sebebiyle pek çok araştırmacı tarafından kullanılmıştır (Gürçağlar, 2003: 198-199). Peki, çeviriyi toplumsal, kültürel ve tarihi bir temelde incelemek neden önemlidir? Even-Zohar bu soruyla bağlantılı olarak şöyle bir tespitte bulunuyor: “Çevirinin bir milletin kültürünü şekillendirmedeki rolü, kültür tarihçileri tarafından büyük oranda kabul edilmiş olsa da bu alanda çok kısıtlı miktarda çalışma yapıldığı ortadadır. Edebiyat tarihçileri, çeviriden ancak mecbur oldukları zaman bahsetme gereği duyagelmişlerdir” (Even-Zohar, 1990b: 45). Dolayısıyla çeviriyi toplum, kültür ve tarih temelinde ele almak, bu alanlara yönelik gölgede kalmış noktaların çeviri olgusu sayesinde aydınlatılmasını sağlayacaktır.

Çoğuldizge kuramının detaylarını ve kurama dair kavramları ele almadan önce kuramın çıkış noktasını tespit edelim.

1.1. Çoğuldizge Kuramının Çıkış Noktası

Kültürü ve edebiyatı bir sistem içerisinde incelemek üzere geliştirilen dizge/sistem kuramları ilk kez Even-Zohar tarafından ortaya atılmış değildir. Çoğuldizge kuramı, Rus biçimcilerin ve Çek yapısalcılarının yürüttükleri çalışmaların temelinde yükselmiştir (Gürçağlar, 2003: 193). Roman Jakobson, Yuri Tınyanov ve Victor Şiklovski gibi isimlerin başı çektiği Rus biçimciler, edebiyatı, sistemden

yoksun biçimde incelemeyi reddetmiş, bunun yerine bir “edebi bilim” (literary science) inşa etmeyi hedeflemişlerdir (Newton, 1993: 21).

P.N. Medvedev ve M. M. Bahtin de benzer tutumdadır. Her iki araştırmacı da edebi eserleri, belli bir dönemin ya da toplumsal grubun inşa ettiği “edebi çevrenin” (literary environment) kopmaz bir parçası olarak görmekte, edebiyatı, iç ilişkilerin ve karşılıklı etkileşimlerin olduğu karmaşık bir sistem olarak değerlendirmektedir (Newton, 1993: 30).

Itamar Even-Zohar’ın kuramını bu düşünceler üzerine inşa ettiğini söylemek yanlış olmaz. İsraili araştırmacı edebiyata da uygulanabilen çoğuldizge kuramında (çünkü bu kuram yalnızca bir edebiyat kuramı değil pek çok disipline uygulanabilecek bir kültür kuramıdır) edebiyat ürünlerinin ve türlerinin aralarındaki ilişkilerin bir sistem çerçevesinde incelenmesi gerektiğini savunmuştur. 1990 yılında kaleme aldığı *Polysystem Theory* (Çoğuldizge Kuramı) isimli makalesinde sistem kuramlarını güncelleyerek yeni bir kuram ortaya koymasının sebebini şu şekilde açıklar: “Kültür, dil ve edebiyat gibi olguların ayrı ayrı öğelerin oluşturduğu yığınlar olarak değil, bir sistem çerçevesinde çalışılması çok daha ciddi bir kavrayış sağlayacaktır” (Even-Zohar, 1990b). Çeviri alanına da uygulanabilecek kültür kuramının doğuşu bu şekilde olmuştur.

1.2. Çoğuldizge Kuramı ve Kurama Dair Kavramlar

Çoğuldizge kuramının çeviri çalışmalarına uyarlanması, hem çevirinin toplumsal, tarihi ve kültürel bakış açılarıyla incelenmesini, hem de bu olguların çeviri üzerinden yeniden ele alınmasını olanaklı kılmıştır. Bu sayede çeviri, sadakat tartışmalarının nesnesi olmaktan ve metin incelemelerine hapsolmaktan kurtulduğu gibi tarih ve sosyoloji gibi farklı disiplinlere ait konuların çeviri üzerinden incelenmesi olanağı doğmuştur.

Çoğuldizge kuramı karşıtlıklardan oluşan bir kuramdır. Tüm bu karşıtlıkları tek tek ele almadan önce, meseleye “çoğuldizge”nin ne olduğunu söyleyerek başlayalım. Çoğuldizge, “Aynı anda farklı seçenekleri kullanmakla birlikte kısmen

örtüşen, birbiriyle etkileşim hâlinde ve birbirine bağımlı olan sistemlerin meydana getirdiği çoklu bir dizgedir” (Even-Zohar, 1990b).

Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi edebiyat, sosyoloji, ekonomi, sanat, psikoloji ve daha pek çok alan çok geniş kapsamlı bir dizgenin çatısı altında ve birbiriyle etkileşim hâlinindedir. Ve yine tanımda belirtildiği üzere her birinin kendine ait alt dizgeleri olabilir. Çeviri de edebiyat dizgesinin içinde yer alıp bu dizgedeki diğer unsurlarla etkileşimde bulunan bir alandır.

Dizge/sistem dendiğinde zihinlerde her ne kadar düzen, istikrar ve durağanlık gibi sözcükler canlansa da çoğuldizge kuramı karşıtlıklardan, harekettten, değişimden ve dönüşümden meydana gelmektedir. Bu karşıtlıkların ilki ve en önemlisi “merkez” (centre) ve “çevre” (periphery) karşıtlığıdır. Sistemin içindeki unsurlar kimi zaman merkezden çevreye itilirken kimi zaman da çevreden merkeze doğru ilerler (Even-Zohar, 1990: 14). Bu çekişme çeviribilim çalışmaları dâhilinde çeviri edebiyat ile özgün edebiyatın merkez mücadelesi olarak karşımıza çıkar. Bu unsurların konumunu belirleyen etken ise o kültürün mensubu olan insanların neye ihtiyacı olduğu ya da neyi talep ettiğiidir. İlerleyen bölümlerde buna dair somut örnekler Türk edebiyatı üzerinden verilecektir.

Edebi türlerin ve ürünlerin merkezde ve çevrede olması, bizleri bir başka karşıtlıkla karşı karşıya bırakır: “saygın görülen” (canonized) ve “saygın görülmeyen” (non-canonized) edebiyat. Merkezde yer alıp saygın görülen türler ve ürünler, toplumu oluşturan bireyler tarafından korunmakta, tüketilmekte ve çoğu zaman da tarihsel mirasın bir parçası olarak görülmektedir. Saygın görülmeyen ve çevrede yer alan türler ve ürünler ise toplum tarafından gayrimeşru görülürler ve (mevcut konumları değişmediği sürece) uzun vadede unutulmaya mahkûm olurlar (Even-Zohar, 1990a: 15). Ancak şu da özellikle belirtilmelidir ki “saygın görülen” ya da “saygın görülmeyen” kavramları “iyi” ve “kötü”nün yumuşatılmış halleri değildir çünkü Even-Zohar’ın da belirttiği gibi (Even-Zohar, 1990a: 16) edebi türlerin ve ürünlerin konumları, doğrudan kültürü oluşturan insanların zaman içinde değişme potansiyeline sahip olan tercihlerine bağlıdır. Dolayısıyla bugünün saygın görülmeyen bir türü yarın

için merkeze yerleşip saygınlığa kavuşabilir. O yüzden “saygınlık” büyük oranda ne kadar geniş bir kitleye ulaşıldığıyla alakalıdır.

Çoğuldizge kuramını oluşturan bir başka karşıtlık da birincil (primary) ve ikincil (secondary), bir başka deyişle yenilikçi (innovatory) ve korumacı (conservatory) türler ve ürünlerdir (Even-Zohar, 1990a: 20, 1990b: 46). İsimlerinden de anlaşılacağı gibi edebi türler ve ürünler ne kadar yenilikçi olurlarsa o derece birincil nitelik taşımaktadırlar. Dolayısıyla da merkezde yer alan kökleşmiş edebi türler ve ürünler nadiren yenilik üretebilecekleri için bu değerlendirmede ikincil konumda bulunurlarken farklılık ve yenilik getirebilme ihtimali olan çevresel türler ve ürünler birincil edebiyat konumunda bulunurlar.

Even-Zohar’a göre çeviri edebiyatın merkezde olması için üç şarttan birinin ya da tamamının var olması gerekir:

- (a) Edebiyat henüz oturmamışsa, bir diğer deyişle “gençse”,
- (b) Söz konusu ülkenin edebiyatı, diğer ülkelerin edebiyatlarından oluşan büyük edebiyat dizgesi içerisinde “çevresel” ya da “güçsüz” konumdaysa ya da her iki özelliğe birden sahipse,
- (c) Edebiyatta dönüm noktaları ve krizler yaşıyorsa ya da “edebi boşluklar” (vacuum) mevcutsa (Even-Zohar, 1990b: 47).

İlk koşulu şu şekilde açıklayabiliriz: Edebiyatın yeni kurulduğu (ya da dönüştürüldüğü), henüz oturmamış ve genç olduğu dönemlerde edebiyata dair tüm ihtiyaçların ve boşlukların o ülkenin edebiyatçıları tarafından doldurulabilmesi hiç kuşkusuz beklenemez; işte böyle bir durumda edebiyat dizgesi, diğer edebiyatların tecrübelerinden yararlanır ve çeviri, edebiyat dizgesinin çok önemli bir parçası hâline gelir (Even-Zohar, 1990b: 47).

Benzer bir durumun ikinci madde için de geçerli olduğunu söylemek olanaklıdır. Büyük edebiyat çoğuldizgesi içerisinde kimi ülkelerin edebiyatları merkezde, kimilerinininki ise çevrede bulunmaktadır. Birtakım edebi türleri kendi bünyesinde barındırmayan ya da edebi ürün açısından yeterli derinliğe sahip olmayan çevresel edebiyata sahip ülkeler, çeviri yoluyla bu açığı kapatma yoluna gidebilirler. Even-Zohar, her ülkenin edebiyatının merkeze gelebilme ihtimali olduğunu

belirtmekle birlikte genellikle küçük ülkelerin edebiyatlarının çevrede bulunduğunu söyler. Batı Avrupa'nın köklü kültürlerinin oluşturduğu edebiyatların küçük devletlerin inşa ettiği edebiyatlara yaklaşmayacağını ifade eden Even-Zohar, her ne kadar kulağa nahoş da gelse “güçsüz” edebiyatların yalnızca alım yaptığı sonucuna ulaşır (Even-Zohar, 1990b: 48).

Üçüncü koşulda ise ülkelerin zaman zaman siyasi, ekonomik, demografik ya da farklı bir alanda yaşayabileceği ciddi bir dönüşüm kastedilmektedir. Bu durum edebiyatı da doğrudan etkileme potansiyeline sahip olduğundan edebiyat çoğuldizgelerinde dönüm noktaları yaşanması kaçınılmazdır. Yerleşmiş türlerin genç kuşaklara hitap etmediği, mevcut edebi ürünlerin kabul görmediği ve dolayısıyla da “edebi boşlukların” (vacuum) olduğu bu dönüm noktalarında, çeviri merkezi bir konum elde edebilir (Even-Zohar, 1990b: 48).

Çoğuldizge kuramı, Even-Zohar'ın pek çok araştırmacının katkısını ve eleştirisini göz önüne alarak bir süreç içerisinde inşa ettiği bir kuramdır. Dolayısıyla kuramı oluşturan bazı önemli kavram ve ifadeler sonraki çalışmalarda ele alınmıştır ve bunlardan bahsetmeksizin çizilecek bir çerçeve hiç kuşku yok ki eksik kalacaktır. “Kültür repertuarı” da o kavramlardan biridir. Çevirinin edebiyat çoğuldizgesindeki yerini değerlendirmede “türeti” (invention), “girişim” (import) ve “aktarım” (transfer) kavramlarıyla birlikte ele alındığında kapsayıcı bir çerçeve çizme olanağı sunan (Daldeniz, 2004: 77) kültür repertuarını ve kuramın diğer tamamlayıcı unsurlarını incelemeye başlayabiliriz.

1.2.1. Kültür Repertuarı

Kültür oluşumu, kültür inşa etme ya da kültür repertuarı oluşturma çabalarının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. En temel şekliyle iki alt kategoriye ayırabileceğimiz bu uygulamanın ilki daha güçlü bir kültürün daha zayıf bir kültür üzerinde zaman içinde giderek büyüyen bir hâkimiyet kurması ve en sonunda kendi bünyesine dâhil etmesi şeklinde gerçekleşir. Bu uygulamada siyasi ya da askerî güçten ziyade kültürün ve medeniyetin ne kadar baskın olduğu önemlidir. Örneğin 13. yüzyılda askerî açıdan çok güçlü olan Moğollar Çin'i işgal etmişler ancak zaman içinde Çin'in baskın kültürel

derinliğine karışıp gitmişlerdir. Benzer bir şekilde Romalılar da askerî, siyasi ve ekonomik açıdan Yunan devletlerinden çok daha güçlü olmalarına ve bu bölgeleri hâkimiyetleri altına almalarına rağmen kısa süre içerisinde Yunan medeniyetine ait dini ve kültürel öğeleri sahiplenir duruma gelmişlerdir (Wasson, 2013). Baskın kültüre sahip devletler zayıf kültürü yok edip kendi bünyesine katma sürecini hızlandırmak için şiddeti bir araç olarak da kullanabilir. ABD'nin kendi sınırları içinde yaşayan Kızılderilileri “Amerikanlaştırmak” amacıyla kültürel ve dilsel soykırıma tabi tutması buna örnek olarak gösterilebilir (Rensink & Totten, 2011: 22).

Kültür inşasının ikinci uygulamasında ise uygulayıcılar gücü ve gerekçeyi kendi bünyelerinde bulup ya mevcut kültürü yeniden şekillendirir ya da yepyeni bir kültür ortaya koymaya çalışır. Bu türden bir uygulamaya girişmenin ön koşulu ise bunu yapacak güce ve siyasi birliğe sahip olmaktır. İşte tam da bu yüzden 19. ve 20. yüzyıllar kültür inşası açısından özel bir öneme sahiptir çünkü 19. yüzyılda Avrupa’da ortak geçmişe ve kültüre sahip küçük devletler birleşip güçlü devletleri meydana getirmiş, bazı devletler de imparatorluklardan kopup bağımsızlığını ilan etmiştir. İtalya ve Almanya’nın siyasi bütünlüğe kavuşması ya da Sırbistan ile Yunanistan’ın bağımsızlığını ilan etmesi yaşanan ciddi gelişmelerin örneklerinden yalnızca ikisidir. 20. yüzyılda da benzer bir durum söz konusudur. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı, imparatorlukların yıkılmasına, sınırların yeniden çizilmesine, daha önce var olmayan devletlerin kurulmasına ve tüm bu sebeplerle eşzamanlı kültür inş süreçlerinin yaşanmasına yol açmıştır (karş. Even-Zohar, 2002: 46). 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti de kuşkusuz bu dönem için verilebilecek pek çok örnekten biridir. Kültürel dönüşüm ve kültür inş sürecini incelemek için de oldukça uygun bir araştırma nesnesidir.

Even-Zohar, kültür inşası/yeniden inşası kavramlarının yanında “kültür repertuarı” kavramını da kullanır. Kavramı şu şekilde tanımlar: “Kültür repertuarı, bir grup insanın ya da bir gruba mensup olan bireylerin, yaşamın düzenlenmesi için yaptıkları tercihlerin birikimidir.” (Even-Zohar, 1997: 355). Peki, kimdir bu “bir grup insan?” Even-Zohar bu grubun hem küçük bir aile hem de büyük bir kitleye işaret eden “toplumlar” olabileceğini söyleyerek muğlak bir tanım verir (Even-Zohar, 1997: 356) ancak kültür repertuarının sınırlarını “...ihtiyaç duyulan kaynakları seferber

edebilmede başarılı olan...” grupların çizebileceğini ifade ederek siyasi iktidarı işaret eden bir kıstas ortaya koyar (Even-Zohar, 2002: 45).

Even-Zohar, gruplardan ve bireylerden bahsederek aslında kültür repertuvarını inşa eden esas aktörlerin kim olduğunu da açıkça söylemektedir. Ülkeler, kültürel unsurlarından bir kısmını tarihleri boyunca koruyabilirler ancak bazı unsurlar ya zaman içinde ya da hızlı bir şekilde değişime uğrayabilir. Bunu gerçekleştiren en temel araç da hiç şüphesiz insanın kendisidir.

Kültür repertuvarı, nesilden nesile aktarılan kalıtsal bir özellik değil, her yeni kuşağın baştan inşa edebilme ihtimaline sahip olduğu canlı ve hareketli bir bütündür. Nitekim tarih boyunca pek çok kez kültürel devrim adı altında radikal değişimlere girilmiş, bunlardan bazıları kök salarak milletlerin kültürel eksenini değiştirmiştir. Zira Even-Zohar da bu yönde bir ifade kullanır. Kültür repertuvarının isimsiz kimseler tarafından “farkında olunmadan” oluşturulabileceğini ancak aynı zamanda kendini bunu gerçekleştirmeye adanmış bir grup insan tarafından “kasıtlı olarak” da yapılabileceğini söyler (Even-Zohar, 1997: 357).

Kültür repertuvarı oluşturmada en önemli nokta, girilen çabanın ve ortaya çıkan sonucun kabul görüp görmemesidir. Even-Zohar bunun, piyasa, güç odakları ve gelecekteki kullanıcılar tarafından oluşturulan bir “kültür sistemi”ne (system of culture) bağlı olduğunu söyler (Even-Zohar, 1997: 357).

1.2.2. Türeti ve Girişim

Peki, kültür repertuvarını inşa etmenin yolları nelerdir? Bunun için iki ana yöntem mevcuttur: “türeti” (invention) ve “girişim” (import) (Even-Zohar, 1997: 358). Edebiyat dizgesini ele alacak olursak, daha önce bahsedilen üç zayıflık durumundan (Bkz. Bölüm 1.2.) birinin ya da birkaçının var olması durumunda edebiyat dizgesinde yeni türlerin ve ürünlerin türetilmesi mümkün olabilir. “Türeti” olarak tanımlanan bu yöntemle kaynağı geri dönük olarak takip edilemeyen (Even-Zohar, 1997: 358) ve saygın görülen ürünlerin dışında bir üretime girişmekten bahsedilmektedir. “Girişim”

ise “yabancı” türlerin ve ürünlerin çeviri yoluyla edebiyat dizgesine girmesi ve tabir yerinde ise edebiyat tüketicilerinin beğenisine sunulmasıdır.

Even-Zohar, bu iki yöntemi birbirinin karşıtı olarak görmez. Hatta bunların birbirlerini destekleyici yöntemler olduğunu, özellikle türetinin girişimden güç aldığını belirtir.

1.2.3. Girişimin “Aktarım”a Dönüşmesi

Farklı bir dizgeden ya da kaynaktan alınan ürünlerin ya da türlerin derhâl o kültürün bir parçası hâline gelmesi beklenemez. Bu mümkün de değildir. Yabancı ürünlerin ve türlerin “girişim” yöntemiyle farklı bir kültüre aktarılmasının ardından yeni kültürün bir parçası olmaları, “yerli dizgenin bir parçası olma sürecinden” yani “aktarımdan” başarıyla geçmelerine bağlıdır (Even-Zohar, 1997: 359). Bu ürünler, kullanıcılar tarafından kabul görür ve ileriki zamanlarda bir ihtiyaç hâline gelirse artık o kültürün bir parçası sayılabilir. Even-Zohar, bir ürünün ya da türün “aktarım” sürecinden geçmesinin o ürünü ya da türü sonsuza kadar yeni kültürün bir parçası hâline getiremeyebileceğini, bunun, bir kez daha her şeyin temelini oluşturan “insan unsuruna” bağlı olduğunu belirtir.

1.3. Çoğuldizge Kuramına Getirilen Eleştiriler

Çoğuldizge kuramı, ortaya atıldığı günden itibaren İsrail, Kanada, Türkiye, Belçika ve İspanya gibi ülkelerde pek çok araştırmacının dikkatini çekmiş, farklı kültürlerle ve edebiyatlara uygulanmış (Gürçağlar, 2003: 204) ancak aynı zamanda bazı araştırmacıların da eleştirilerine maruz kalmıştır. Kurama getirilen tüm eleştirilerin burada detaylı olarak incelenmesi mümkün değildir ancak bazı eleştirilerin mutlaka incelenmesi gerekir.

Meseleye kuramın ismine getirilen eleştiriden başlamak yerinde olacaktır. Belçikalı araştırmacı Theo Hermans kuramın ismine dair şu yorumda bulunur: “Tüm edebi ve kültürel sistemler dinamik ve heterojen olarak kabul edilebileceğine göre

bunların tamamı çoğul dizgelerdir. Eğer tüm bu dizgeler çoğulsa, ‘çoğuldizge’ ismindeki ‘çoğul’ ifadesi de gereksizdir” (Hermans, 2009: 106).

Even-Zohar’ın, çoğuldizge kuramını inşa ederken daha önce ortaya atılan sistem kuramlarından esinlendiğini ve bunu açıkça belirttiğini söylemiştik ancak bu, tüm sistem kuramlarının aynı olduğu anlamına gelmez. Nitekim Even-Zohar, “çoğuldizge” kavramının eşsüremlili ve tarihsel olmayan yaklaşımların aksine zamansal açıdan artsüremliliği de kapsadığını belirtir. Yani İsraili araştırmacının kuramını “çoğuldizge” olarak adlandırmasının sebebi, kurama zamansal bir boyut katmış olmasıdır. Bunun yanında yerleşik kavramların yerleşik kanıları koruduğunu söyleyen Even-Zohar, bunların arkasındaki kavramların daha belirgin hâle gelmesi için yeni terimler üretilmesi gerektiğini de belirtir (Even-Zohar, 1990a: 12).

Bazı araştırmacılar ise çoğuldizge kuramında kullanılan ifadelerin alçaltıcı bir çağrışım yaptığını belirtmişlerdir. Örneğin Susan Bassnett, kuramın yeni araştırma alanlarının kapılarını açma potansiyeline sahip olduğunu ve edebiyat tarihini yeniden yazmada ciddi bir etkisi olacağını söylemekle birlikte bazı kavramları son derece problemli bulur:

Bazı ifadelerin kaba olduğu gün gibi ortadadır. Bir edebiyat nasıl olur da “çevresel” ya da “güçsüz” olarak tanımlanabilir? Bu türden göreceli ifadeleri kullanmak pek çok probleme yol açar. Örneğin Finlandiya’da ya da İtalya’da çok fazla çeviri yapıldığı için bu ülkelerin edebiyatları “güçsüz” müdür? Ya da Birleşik Krallık’ta çeviri çok az yapıldığı için İngiliz edebiyatı “güçlü” ve “merkezi” midir? Bu kıstaslar edebiyatla mı yoksa siyasetle mi ilgilidir?

(Bassnett & Lefevere, 1998: 127)

Tıpkı Bassnett gibi kuramın aynı noktasına bir eleştiri yöneltmekte olan Hermans, bir edebiyatı “genç”, “güçsüz”, “kriz durumunda” şeklinde tanımlamanın son derece sorunlu olduğunu söyleyip “edebi boşluk” (vacuum) ifadesinin o edebiyatı yetersiz olarak tanımlamak anlamına geldiğini belirtmektedir (Hermans, 2009: 109).

Yukarıdaki eleştirilerde haklılık payı bulunsa da şu kesin olarak ifade edilmelidir ki çoğuldizge kuramı zıtlıkların temelinde yükselen ve içerisinde hiyerarşik ilişkiler barındıran dinamik bir kuramdır ancak bu, kullanılan ifadelerin ve kastedilen karşılıkların “iyi” ve “kötü” olduğu anlamına gelmemektedir. Even-Zohar da bunu belirtmiş, çoğuldizgenin mensubu olan dizgelerin birbirine denk olmadığını, aralarında hiyerarşik bir ilişki olduğunu ve sürekli bir değişimin söz konusu olduğunu söylemiştir (Even-Zohar, 1990a: 14). “Genç” ya da “çevresel” ifadelerinin olumsuz bir çağrışım yarattığını söylemek güçtür çünkü kabuk değiştiren, değişen ya da dönüşen edebiyatların erken dönemleri için “genç” ya da “çevresel” kavramlarından daha “olumlu çağrışım” yapan bir kavram bulmak hiç kolay değildir. “Güçsüz” sözcüğünün olumsuz çağrışım yapan bir yanı olduğu söylenebilir ancak bunda da alçaltıcı bir ifade söz konusu değildir çünkü Even-Zohar edebiyat dizgesi açısından “güçsüzlüğün” ekonomik ve siyasi güçsüzlükle “paralel olabileceğini” ancak mutlak suretle buna bağlı olmadığını söylemekte ve güçsüzlükten kastın “edebiyat repertuarı” olduğunu belirtmektedir:

Güçsüz durumdaki bir (edebiyat) sistemi kendini yalnızca yerli repertuvarla sınırlar. Durumun şiddetli bir hâl alması karşısında bu repertuvar tıkanma noktasına ve kullanılamaz hâle gelir. Bu da ya sistemin tamamen terk edilmesi ya da *harici* (external) sistemler aracılığıyla kullanılması seçeneklerini doğurur.

(Even-Zohar, 1990a: 81)

Even-Zohar, tarihe başvurarak siyasi ve ekonomik olarak güçlü ancak kültürel açıdan zayıf devletlerin, kültürel açıdan güçlü olup siyasi ve ekonomik açıdan görece zayıf devletlerin kültürel etki alanlarına girdiği pek çok örnek de vermiş ve “güçsüzlük” tanımından kastın ne olduğunu netleştirmeye çalışmıştır (Even-Zohar, 1990a: 80). Yani anlaşılmaktadır ki burada bir ülkenin bir diğerine karşı sahip olduğu siyasi üstünlükten bahsedilmemekte, edebiyatların iç dinamikleri ve kapasiteleri kastedilmektedir (Chang, 2011: 314).

Edwin Gentzler bir başka noktayla ilgili olarak bu kuramla edebiyata dair ciddi genellemeler yapılmaya çalışıldığını ancak bu genellemeleri destekleyecek miktarda

verinin bulunmadığını ya da toplanmadığını söyler (Gentzler, 2001: 149). Ancak “Even-Zohar dizgeci yaklaşım çerçevesinde edebiyat dizgesiyle ilgili olarak getirdiği yorumları kesin birer yargı olarak sunmaz” (Gürçağlar, 2003: 206); karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının temel problemlerine yönelik çokça tartışma yaşansa da genelleştirme yapabilmek için daha çok yol kat edilmesi gerektiğini peşinen belirtir (Even-Zohar, 1978: 45).

Gentzler kurama bir başka eleştiri daha getirir ve kuramın büyük oranda edebiyata odaklandığını söyleyerek çeviri seçimlerinde patronaj/himaye, toplumsal koşullar, ekonomi ve kurumlar gibi edebiyat dışı faktörlerin göz ardı edildiğini belirtir (Gentzler, 2001: 145). Bu eleştiride haklılık payı mevcutsa da Even-Zohar’ın sonraki yıllarda yazdığı diğer makalelerde ortaya konan kültür odaklı kavramların bu açığı kapattığını söylemek olanaklıdır. Even-Zohar’ın “kültür planlaması kavramı ve repertuarın oluşum yollarıyla ilgili yaptığı çalışmalar [...] tam da bu nokta üzerinde durmuş, kuramı mümkün olduğunca daha fazla kültürel ögeye yer verecek şekilde geliştirmiştir” (Gürçağlar, 2003: 206).

Yapıcı eleştiriler ilerlemenin önemli unsurlarındandır. Çoğuldizge kuramı çerçevesinde yapılan tartışmaların kuramın gelişip serpilmesini, daha fazla araştırmacıya ulaşmasını, farklı kültürlerle ve edebiyatlara uyarlanmasını sağladığına kuşku yok. Çalışmada çoğuldizge kuramını kullanmak istememin sebebi Tanzimat ve erken Cumhuriyet dönemlerindeki çeviri faaliyetlerini tarihsel ve toplumsal bir bakış açısıyla incelememe olanak sağlamasıdır. Yapılan eleştirin haklılık payı olsa da bunların çalışmayı bu bakış açısıyla yürütmemi engellemeyeceği kanısındayım.

2. DEĞİŞİMİN VE DÖNÜŞÜMÜN DÖNÜM NOKTASI: TANZİMAT FERMANI

Tanzimat Fermanı yalnızca Osmanlı İmparatorluğu’nu eski gücüne kavuşturma ve Avrupa devletleri karşısında yeniden hâkim bir güç hâline getirme amacıyla girişilen ve 18. yüzyılın başına kadar götürebileceğimiz yenileşme, değişim ve dönüşüm girişimleri açısından değil Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra girişilen ve 20. yüzyılın ortalarına kadar götürebileceğimiz modernleşme çabaları bakımından da çok kritik bir eşiği temsil eder. Böylesine önemli bir dönüm noktasını bu çalışmada tüm yönleriyle ve detaylarıyla ele almak olanaklı değildir. Halil İnalcık’ın da ifade ettiği gibi Tanzimat dönemi, “ömürler isteyen uzun ve derin çalışmalarla aydınlatılabilecek” bir dönemdir (İnalcık, 2006: 13). Bu yüzden de bu çalışmada Tanzimat dönemi genel hatlarıyla ele alınacak ve bu dönemde görülen çeviri etkinliğinin daha iyi kavranması için bir altyapı olarak işlenecektir.

Düzenleme ve düzene koyma anlamlarına gelen Arapça kökenli Tanzimat sözcüğü, “19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda yapılan ıslahatları ve bu ıslahatların yapıldığı devri ifade eder” (Demez, 2007: 4). Tanzimat dönemi modernleşme ve Batılılaşma açısından önemli bir eşiği temsil ediyorsa da ne Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’nın kültür dünyasıyla karşılaştığı ilk andır (Mardin, 1991: 11) ne de modernleşme amacıyla girişilen çabaların sıfır noktasıdır (Ortaylı, 1987: 11). Zira Osmanlı İmparatorluğu, başkenti ve idari merkezi ile nüfusunun ve topraklarının kayda değer kısmı Avrupa kıtasında bulunan, kurulduğu tarih itibarıyla Avrupa’yla sürekli ilişki hâlinde olan bir devlettir. Ne var ki bu ilişki uzun yıllar askerî, siyasi ve ekonomik bir temele sahip oldu. Reform ihtiyacının iyiden iyiye hissedildiği dönemlerde çareler yine bu alanlarda arandı. Tanzimat’ı farklı ve önemli kılan şey girişilen ıslahatların yaşamın pek çok noktasını etkilemesi ve bu ikili ilişkilere kültür, eğitim, dil ve edebiyat gibi boyutların da dâhil olmasıydı.

Tarih boyunca köklü değişiklikleri öngören pek çok önemli ferman, bildiri ve yasa ilan edilmiştir. Bunların büyük çoğunluğunun gönüllülüğten ziyade zorunluluğa dayandığı ve dolayısıyla liderlerin ya da kralların bu değişiklikleri kabul etmek zorunda kaldıkları görülür. 1215’te İngiltere’de soyluların Kral John’ı Magna Carta’yı

imzalamaya ve haklarını sınırlamaya zorlaması (Lewis, 1993: 442; Sander, 2003: 109) kuşkusuz akla ilk gelen örneklerden biridir. Daha yakın tarihli bir başka örnek ise Fransız İhtilali sürecinde ilan edilen “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi”dir. Fransa’da ekonominin çökmesi ve kraliyet sisteminin işleyemez duruma gelmesi, halkın temsilcilerinden oluşan Üçüncü Zümre’yi bu bildiriye ilan etmeye ve kralın haklarını sınırlamaya zorlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu açısından son derece köklü değişikliklerin yaşanmasına yol açan Tanzimat Fermanı’nı bu türden örneklerden ayıran nokta ise fermanın bizzat Sultan Abdülmecid’in kararı ve iradesiyle okunması ve dolayısıyla verilen hakların geri alınmasının da yine sultanın iradesine bağlı olmasıdır (Sander, 2003: 305).

3 Kasım 1839’da Gülhane Parkı’nda okunan ve bu sebeple Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da adlandırılan Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim tebaanın yaşam tarzlarından mülkiyet güvenliğine, adalet ve hukuktan, askere alma sistemine kadar toplum yaşamının pek çok noktasına temas etmiştir. Tüm bu değişim rüzgârının edebiyatı ve dolayısıyla çeviri etkinliğini etkilememesi beklenemezdi. Tanzimat Fermanı’nın edebiyattaki değişmelere, çevirinin konumuna, işlevine, uygulayıcılarına ve genel olarak çeviri uğraşına etkilerini detaylı olarak incelemeden önce Tanzimat’a giden yolu anlamak çok önemlidir. Bu noktada Tanzimat Fermanı’nı hazırlayan koşullardan, bu denli köklü bir değişim hareketine yol açan sebeplerden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

2.1. Tanzimat’ı Hazırlayan Süreç

Uluslararası gelişmeleri ve büyük önem arz eden tarihî olayları tek bir perspektiften, tek bir devlet ya da tek bir olay üzerinden incelemek çoğu zaman sağlıklı olmayan sonuçlar elde edilmesine yol açar. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu’nun Batılılaşma çabalarının sebeplerini de yalnızca devletin kendi içinde aramak doğru olmaz.

Osmanlı İmparatorluğu’nda modernleşme tarihinin uzun hikâyesine 18. yüzyılın ilk kısmından başlamak yerinde olaksa da bu yenileşme hareketlerinin

fitilini ateşleyen ne olduğunu tespit edebilmek için 17. yüzyılda Avrupa’da yaşanan ekonomik değişmelere bakmak gerekir.

Avrupa ile dünyanın geri kalanı arasında gerçekleşen ticari ilişkiler yüz yıllar boyunca pasif olagelmıştır ve Sanayi Devrimi’ne kadar Avrupalı üreticilerin satışları önemsiz seviyelerde kalmıştır. Bunun nedeni Doğulu devletlerin Avrupa mallarına ihtiyaç duyma seviyesinin Avrupalıların Doğu’nun mallarına ihtiyaç duyma seviyesine hiçbir zaman ulaşamamasıdır (Hobsbawm, 1954: 44). Gelgelelim 17. yüzyıldan itibaren Avrupa’nın feodal ekonomisinde çatlaklar oluşmaya başlamış, bu çatlaklar 18. yüzyılda Hollanda, Kuzey İtalya ve İngiltere gibi bölgelerde güçlü kapitalist eğilimlerin görülmeye başlamasına yol açmıştır (Hobsbawm, 2003: 26). Bu değişimler sonraki süreçte hız kazanmış, coğrafi keşiflerin de etkisiyle ekonomisi olumsuz etkilenen Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasındaki makas kapanmaya başlamıştır. Avrupa’daki ekonomik değişimlerin devlet üzerindeki etkisini Niyazi Berkes şu şekilde açıklamaktadır:

17. yüzyılın başında Batı Avrupa’daki gelişmeler, siyasal alanda olmaktan çok ekonomik alanda Osmanlı İmparatorluğu’na (para ve fiyat devrimi biçiminde) çarptığı halde, bunun yarattığı bunalımın bu çarpmanın sonucu olduğu 18. yüzyılın başına dek kimsenin aklına gelmemiştir. Batı, hattâ Avrupa diye tanınan bir dünya birimi Avrupa’nın kendisinde bile yoktu. Osmanlıların, “kefere” sözcüğü altında topladığı Avrupa halklarına ve devletlerine karşı (eskiden Bizanslılarda olduğu gibi) üstünlük duyguları o denli aşırı idi ki, bunların ticaret temsilcilerine kendi ekonomilerinin ve siyasal örgütlerinin temellerini etkileyecek ticarî imtiyazlar vermekte sakınca görmedikleri gibi tımar sisteminin, kapıkulu örgütünün, bürokrasi ve mâliyenin altüst olmasının 18. yüzyıl Avrupası’nın ekonomik etkilerinin sonucu olduğu, sonraki etkilerini önceden görecektir bir biçimde anlaşılmamış, bu yüzden, bu sezişe karşın, eylem yönünden başarılı bir girişim olmamıştır.

(Berkes, 2012: 38-39)

İlber Ortaylı da Osmanlı İmparatorluğu’nu Yeniçağ’ın önemli güçlerinden biri olarak görmekle beraber devletin ekonomik durumu konusunda benzer düşüncelere sahiptir. Ortaylı, devletin ekonomik alanda çağa ayak uyduramadığını şu şekilde açıklar:

Osmanlı İmparatorluğu Yeniçağın büyük güçlerindendi. Dayandığı iktisadi yapı ise Yeniçağ dünyası için eskiydi. [...] Osmanlı İmparatorluğu geri bir tarım ile yaşıyordu. Batı Avrupa gibi tarım alanında yenilikler yaratıp zenginleşmiş, bu zenginlikle yerli manifaktür ve ticareti geliştirebilmiş, nüfusunun denge ve dağılımı buna göre değişmiş değildi. 18. yüzyıl dönemecini, böyle bir yapıyla aşmaya çalışan imparatorluğun ekonomisi dışa bağımlı hâle geldi.

(Ortaylı, 1987: 85)

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda içinde bulunduğu siyasi konjonktür de değişimleri tetikleyen bir başka nedendir. İmparatorluğun merkezi otoritesi 17. yüzyılın sonuna kadar büyük oranda korunabildiyse de 18. yüzyılda görülen manzara geçmişe oranla çok büyük değişiklikler arz ediyordu. Bu yüzyılda imparatorluğun farklı noktalarında eyalet gelirlerine ve vergilere sahip olmak isteyen paşaların türediği, Anadolu'da derebeylerin fiilen özerklik kazandığı, Rumeli'de ise kendi ordularına, kendi hazinelerine ve kendi adalet sistemlerine sahip neredeyse kontrol edilemez bir ayanlar grubunun ortaya çıktığı gözlemlenmektedir (Lewis, 1993: 38). Kıta Avrupası'nda ve özellikle Almanca konuşulan bölgelerde ise aynı dönemlerde kamu yönetiminin merkeziyetçiliğini sağlamayı öngören "kameralizm" adıyla farklı bir yaklaşım oturtulmaya çalışılmaktaydı (Akıncı & Usta, 2016: 71). Avrupalı hükümdarlar, imtiyazlı bölgeleri, ayrıcalıklı grupları, loncaları ve diğer güç odaklarını dağıtmak ve onun yerine merkezden idare edilen, bütün birimleri birbirine eşit bir devlet yapısı tesis etmeye çalışıyorlardı (Mardin, 1990: 84). Bu türden bir sistemin savunuculuğunu yapan kameralistler, güçlü bir devletin güçlü bir orta sınıfa sahip olmakla inşa edilebileceğini düşünüyor, halkın eğitilmesini ve üretici hâle getirilmesini destekleyerek elde edilecek yeni gelir kaynaklarıyla ordunun yeniden yapılandırılabilceğine, bürokrasinin işler hâle getirilebileceğine ve bu yolla kalkınmanın sağlanabileceğine inanıyorlardı (Mardin, 1991: 84). Derebeylerin, ayanların, isyancıların ve başına buyruk paşaların yarattığı problemlerle uğraşan devlet için bu türden görüşler bir çıkış yolu sunuyordu. Avrupa'yı ziyaret eden ve bu sistemi yakından gözlemleme fırsatına kavuşan Osmanlı devlet adamlarının yaptıkları çıkarımların ve önerilerin Tanzimat çerçevesinde gerçekleştirilmek istenen siyasal, toplumsal ve bürokratik değişimlerin fitilini ateşlediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Tanzimat'a giden yolda devletin modernleşme çabalarını tetikleyen bir diğer önemli sebebin askerî açıdan yaşanan felaketler olduğu söylenebilir. Nitekim bu felaketlerin ardından bir dizi dönüşüm girişiminde bulunulmuş ve nihayet Avrupa'nın askerî açıdan sahip olduğu üstünlük kabul edilmiştir. Bu noktadaki en önemli dönemeç 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'dır çünkü Osmanlı İmparatorluğu ilk kez bu tarihte büyük miktarda toprak kaybetmiş, Macaristan'ın büyük kısmının yitirilmesiyle askerî denge yüzyıllar sonra Avrupa'nın lehine dönmüştür (Sander, 2003: 140). Gidişatı büsbütün kötüleştiren 1718 tarihli Pasarofça Antlaşması'ndan sonra uzunca bir süre toprak kaybedilmediyse de 1774 yılında Rusya'yla imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla bir kez daha aynı şey yaşanmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî açıdan içinde bulunduğu durum açıkça görülmüştür.

Bununla birlikte orduda köklü bir reform hareketine girişilmesi Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği 1789'da tahta çıkan III. Selim'in Nizam-ı Cedid ismiyle yeni bir ordu kurmasına kadar mümkün olmamıştır. Aslına bakılırsa bu girişim de tam olarak başarıya ulaşamamış bugünün ifadesiyle “pilot proje” olarak kalmıştır (Akşin, 2006: 85) çünkü Yeniçeri Ocağı kaldırılmadığı gibi Rumeli'de bu yeni askerî birliğin kurulmasına karşı şiddetli itirazlar ve ayaklanmalar baş göstermiş, bu yüzden Sultan III. Selim geri adım atmak zorunda kalmıştır.

Bir diğer önemli girişim II. Mahmud tarafından gerçekleştirilmiştir. 1808'de tahta çıkan Sultan Mahmud, tıpkı III. Selim gibi reformcu bir padişattır ancak daha önceki hatalara düşmeyecek kadar da tedbirlidir. Dolayısıyla orduyu modernleştirme girişiminin ilki olan Sekban-ı Cedid'i teşkil etmeden önce isteksiz de olsa Sened-i İttifak belgesini imzalayarak Rumeli'deki güçlü ayanlarla anlaşma yoluna gitmiş ve onların desteğini elde etmiştir. Ancak yeniçerilerin bir kez daha ayaklanmasıyla hem bu girişimi hem de ayanlarla yaptığı ortaklığı terk etmiştir (Akşin, 2006: 86). Bu olaydan sonra uzunca bir süre reform hareketine girişilmedi ancak yeniçerilerin sık sık isyan etmesi, girişilen muharebelerde disiplinden uzak bir görüntü sergilenmesi, itaat kavramının yok sayılması ve ordunun askerî birlikten ziyade kuru kalabalık görüntüsü alması köklü bir değişikliği gerekli kılıyordu.

Tüm bu sebeplerden dolayı ve şartların olgunlaşması sayesinde 15 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldı. Böylelikle Sultan II. Mahmud'un iradesini kısıtlayan en önemli güç odaklarından biri ortadan kalkmış oldu (Lewis, 1993: 81). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından derhâl işe koyulan Sultan Mahmud, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye isimli bir ordu teşkil etti. İlk mevcudu 12.000 kişi olan, komuta kademesinde eski askerlerin bulunduğu ve bünyesinde kapıkulu askerlerinin olmadığı bu ordu (Ortaylı, 1987: 36) tam anlamıyla modern bir ordu değilse de teşkilatlanma yapısı itibarıyla Avrupaî bir ordu sayılırdı (bkz. Özcan, 1991: 457). Yeni kurulan ordu henüz kuruluşunu tam manasıyla tamamlamaya fırsat bulamadan bir dizi kanlı testten geçmek durumunda kalacaktı.

Değişimi ve dönüşümü tetikleyen en önemli olaylardan bir diğeri Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa meselesidir. Mehmet Ali Paşa, Napolyon Bonaparte'ın 1798'de Mısır'ı işgal etmesinin ardından bölgeyi özgürleştirmeye giden gönüllü askerlerden biridir (Demez, 2007: 8). Zaman içinde göstermiş olduğu yararlılıklarla rütbe ve mevki basamaklarını hızla tırmanmış, Napolyon'un Mısır'dan çekilmesinin ardından bölgedeki siyasi istikrarsızlıktan yararlanarak güç kazanmış ve en sonunda padişah tarafından Mısır valisi olarak görevlendirilmiştir. Avrupaî bir ordunun ve donanmanın gerekliliğini çok çabuk fark eden Kavalalı, bu işi öncelik sırasının en tepesine koymuş, harbiye mektebi açmış, Fransız uzmanlar başta olmak üzere yabancı subayları Mısır'a getirtmiş, farklı askerî sınıflara özel okullar açmış ve ordu teçhizatı için fabrikalar kurdurtmuştur (Kutluoğlu, 2002: 64). Rumların 1821 yılında Mora'da başlattıkları isyan, bu yeni ordunun test edilebileceği ilk ciddi olaydır. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın da duruma müdahil olmasıyla birlikte çok boyutlu bir mesele hâline gelen isyanı bastırmakta başarısız olunca Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan destek istemiş, bu desteğine karşılık Mora ve Girit valiliklerini teklif etmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın gönderdiği donanma ve ordu sayesinde isyan bastırılmışsa da günün sonunda Paşa, Mora yerine Suriye valiliğini talep etmiştir. Bu talebin II. Mahmut tarafından kabul edilmemesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu ve ona bağlı Mısır valiliği arasında savaş başlamıştır. Her şey sona erdiğinde Mehmet Ali Paşa'nın Girit ve Mora'ya ek olarak Suriye valiliğini elde etmesi, oğlunun ise Cidde ve Adana valisi olması devletin askerî açıdan içinde bulunduğu güç durumu gözler önüne sermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa karşısındaki üstünlüğünü kaybettiğinin ilk işareti olan Karlofça Antlaşması'ndan Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesine kadarki süreçte ekonomik, toplumsal, siyasi ve askerî pek çok acı tecrübe yaşanmıştır. Sorunun kaynağı ilk zamanlarda yalnızca askerlik kurumunda arandıysa da zaman içinde topyekûn bir dönüşüm seferberliğinin kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştır. Tanzimat Fermanı bu gelişmeler ışığında devleti içinde bulunduğu güç durumdan çıkaracak bir reçete olarak görülmüştür.

2.2. Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Yeni Bir Dönem

II. Mahmud reformcu bir padişah'tır. Tahta çıktığı ilk zamanlarda ulema ile arasını iyi tutup son derece muhafazakâr biri gibi görünmesine rağmen iradesini kısıtlayan güç odaklarını tek tek ortadan kaldırıp Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmesi sayesinde bir dizi köklü değişim hareketine girişmiştir. 1839 yılında hayatını kaybetmesi bile değişim rüzgârının şiddetini dindirmemiştir çünkü oğlu Sultan Abdülmecid de tıpkı babası gibi reformları destekleyen bir padişah'tır. Hatta oğlu, babasından aldığı reform bayrağını bir adım daha öteye taşımış, Tanzimat Fermanı'nı imzalayarak yepyeni bir dönemin kapılarını aralamıştır.

Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın taslağını II. Mahmud döneminde hazırladığı ve onun ölümünün ardından Sultan Abdülmecid'e sunduğu Tanzimat Fermanı (Tanör, 1985: 14) 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkı'nda yabancı elçilerden oluşan bir grup, devletin önde gelen isimleri ve kalabalık halk kitlesinin huzurunda ilan edildi (Abadan, 2006: 43). Ferman, birtakım eksikliklerin tespitiyle başlıyor, bunlarda yapılacak düzenlemelerle devletin kısa süre içerisinde düze çıkacağını söylüyordu. Bunun için de bir dizi kanun hazırlanacağını, hangi dine mensup olursa olsun halkın can ve mal güvenliğinin sağlanacağını, vergilerin düzenlenmesine gidilerek kimseden gücünün üzerinde bir vergi alınmayacağını, askerlik görevinde düzenleme yapılacağını, yargısız infaz yapılmayacağını, suçlu olduğu düşünülen kişilerin adil bir biçimde yargılanacağını, rüşvet ve adam kayırmacılığın önlenmesini öngören düzenlemeler yapılacağını, kanunlar huzurunda Müslüman-gayrimüslim ayrımı

yapılmaksızın Osmanlı İmparatorluğu'nun çatısı altında herkesin eşit olacağını bildiriyordu.

Tanzimat Fermanı, devletin yönetim şekliyle ilgili radikal değişiklikler yaratmamakla birlikte içerdiği maddeler açısından pek çok toplumsal değişikliği öngörüyordu. Örneğin mülkiyet hakkının koruma altına alınması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Mülkiyet hakkının Tanzimat Fermanı'nda yer almasının sebebi ise Fransız İhtilali'yle başlayan ve Avrupa'nın diğer kesimlerini de yavaş yavaş etkisi altına alan liberalizm rüzgârı olmalıdır.

Askerlikle ilgili düzenleme de son derece büyük bir önem arz eder çünkü Tanzimat Fermanı'nı bir milat olarak belirlersek askerlik hizmeti özellikle de Müslüman kesim için bu dönemden önce hem hizmetin şekli hem de süresi açısından son derece büyük bir problem teşkil ediyordu. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* isimli eserinde Alman subay Helmuth von Moltke'nin Türkiye'yi ziyaretine ve askerlikle ilgili gözlemlerine yer verir. Bu gözlemler askerlik hizmetinin Müslümanlar açısından ne anlama geldiğini açık bir biçimde göstermektedir:

Moltke'ye göre, “askerlik hizmeti on beş yıl olarak konduğundan müebbet gibi bir şeydi. Burada halk erken evlendiğinden asker kaçağı çoktur. Asker kaçaklarını yakalayanlara 250 kuruş mükâfat vadedildiği halde, her gün kaçan vardı.” Örnek olarak Siirt'i verir. Mehmet Ali ile olan savaşlar esnasında burada 600 Müslüman, 200 Hristiyan hane vardı. Müslümanlardan ilk önce yüzde 5-6 oranında 200 kişi askere alınmıştı. Üç yıl içinde buradaki Müslüman hane sayısı 400'e düştü. Kendisinin burayı ziyareti zamanında yeniden 200 kişi daha askere alınmıştı. Erkek nüfus dağlara kaçtığından sokaklarda yalnız çocuklar ve ihtiyarlar görülüyordu.

(Berkes, 2012: 192)

Tanzimat Fermanı'yla birlikte vadedilen değişiklik orduyu baştan aşağı modernize etmediyse de 1842 yılında çıkarılan bir yasayla askerlik süresi muvazzaf askerler için 5, ihtiyat birlikleri içinse 7 yıllı sınırlandırıldı (Lewis, 1993: 112) ve böylelikle daha insani bir hizmet süresine ulaşılmaya çalışıldı. “Ocak usulüne göre kariyer tipi askerliğin kaldırılarak kur'a usulüne göre bütün Osmanlı uyruklarının

muhtemel erlerini meydana getirdiği, geniş tabanlı bir askere alma sistemine geçilmesi” (Kılıçbay, 1985: 150) de askerliğe dair bir diğer önemli değişimdir.

Değişimin yaşandığı alanlardan biri de hukuktu. Aslına bakılırsa Osmanlı İmparatorluğu’nda kuruluşundan itibaren yalnızca Tanrı’nın yasası olan şeriat kanunları geçerliydi. Şeriatın üzerinde ne bir kanun ne de bir hukuk düzeni olabilirdi ancak 1840 yılında ilan edilen *Ceza Kanunnamesi* şeriat kanunlarının tamamen dışında olmamakla birlikte Fransız kanunlarından etkilenmesi ve “Osmanlı Devleti’nde yasama ilkesinin ve yasama kuruluşunun ilk görünür denemesini işaret etmesi” (Lewis, 1993, 110) bakımından son derece önemlidir.

Maliye alanında da bir dizi değişiklik yaşanmıştır. Vergi toplama usulünde geleneksel yöntemin yerine Batılı bir yöntem deneme çabası bunların başında gelir. Banknot olarak adlandırılan “kâğıt paraların basılması ve banka kurulmasının ilk adımları” (Kılıçbay, 1985: 150) da yine bu döneme rast gelmektedir. Bununla birlikte maliye alanında girişilen çabalar büyük değişiklikler ve ilerlemeler sağlamayı başaramamıştır. Uygulamaların yetersiz kalması, uygulayıcıların altın karşılığı olmayan sahte banknotlar basarak sahteciliğe bulaşması ve devletin borçlarını paranın değerini düşürerek ödemeye çalışıp enflasyonun yükselmesine neden olması gibi sebeplerden ilerleyen yıllarda mali durum büsbütün zora girmiştir (Lewis, 1993: 111).

Tanzimat Fermanı’nda yer alan en dikkat çekici ifadelerden biri de Müslüman – gayrimüslim ayrımı olmaksızın kanunlar önünde Osmanlı tebaasının tamamının eşit olması ilkesiydi. Osmanlı İmparatorluğu’nun azınlıklara yönelik hoşgörü politikası uyguladığı bilinen bir gerçektir ancak Müslüman halkın kendini diğer dinlere mensup olan halklardan üstün sayması ve devletin başta vergilendirme¹ olmak üzere toplumsal düzenlemeye ilişkin kanunlarla bu üstünlüğü tasdik etmesi göz ardı edilemezdi. Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu* isimli çalışmasında geleneksel Müslüman bakış açısını ve bu yeniliğin yarattığı etkiyi şu şekilde özetler: “Kafir ile mümin farklı ve ayrıydı. Onları eşit kılmak ve birbiriyle karıştırmak hem dine hem de

¹ Gayrimüslimler ürün vergisi adı altında “haraç” verir, askere alınmadıkları için de “cizye” öderdi.

sağduyuya karşı bir hakaretti. (O yüzden de) Müslüman ilkelerini ve duygusunu en çok inciten bu maddeydi” (Lewis, 1993: 107).

Tanzimat döneminde pek çok reform yapılmaya çalışılmıştır. Etkisini bugüne kadar hissettirebilen ve sonraki yıllarda yapılacak atılımları doğrudan etkileyen alanların başında eğitim gelir. Her ne kadar Tanzimat Fermanı’nda eğitime ilişkin herhangi bir madde bulunmuyorsa da bu alanda da birtakım ciddi girişimlerin yaşandığı söylenebilir. Fatma Ürekli’nin de ifade ettiği gibi fermanda eğitime dair bir noktaya temas edilmemesi Tanzimat döneminin önemli figürlerinin eğitime önem vermediği şeklinde yorumlanmamalıdır (Ürekli, 2002: 391). Sultan Abdülmecid’in 1845 yılında Yüksek Şûra’nın açılış konuşmasında eğitime ilişkin olarak sarf ettiği “din ve dünya için gerekli olan din bilgilerini ve yararlı bilimleri (fenleri) yaymak ve halk arasında cahilliği kaldırmak” (Berkes, 2012: 230) ifadesi de bu görüşü destekler niteliktedir.

Cehaletin kökü en hızlı şekilde kazınmalıydı çünkü Tanzimat’tan önceki dönemde toplum bu anlamda deyim yerindeyse kırmızı alarm vermekteydi. Berkes durumu şu şekilde özetler:

Cahillik halk yığınlarını aşmış, ulemâyı ve devlet adamlarını da içine almıştı. Halk yığınları gibi, bunlar da ne İslâm “ilmini” ne de modern fenleri biliyorlardı. Ulemânın bilgi kaynaklarından biri olan *akıl* ile öteki bilgi kaynağı olan *nakil* arasında artık bir fark kalmamıştı. Ezbercilik yüzünden ikisi de tarihsel anlamları bilinmeden tekrarlanan gelenek bilgileri olmuştu.

(Berkes, 2012: 180)

O dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nu ziyaret eden yabancı askerlerden biri olan Auguste Marmont, “kaynakları yönetecek bir idari sistemin teşkili için sarsılmaz bir kararlılığın yanında modern ve temeli sağlam fikirlere sahip aydınlanmış bireyler grubu gereklidir ancak bu ülkede bunu bulabilmek mümkün değildir” (Marmont, 1839: 101) diyerek cehaletin yalnızca halk kesimine özgü olmadığı, devlet idaresinde de eğitilmiş insan anlamında büyük bir açık olduğu tespitinde bulunur.

Cehaletin ve buna bağılı olarak da eğitim sistemindeki problemlerin altında pek çok sebep yatmaktaydı. Bunların en başında, ilköğretimden yükseköğretime kadar kurgulanmış ve sistemli hâle getirilmiş, birbirini destekleyen ve genel itibariyle bütünlüklük bir eğitim sisteminin olmaması gelmekteydi. Özellikle de Müslüman tebaanın eğitiminin sistemsiz oluşu, beraberinde yeni sistemsizlikleri doğuruyordu. Öğrenciler ilk ve orta öğretimlerini gerektiğı gibi alamadıkları için fen ve askerî okullar eğitim verebilecek öğrenci bulamıyor, bu yüzden yükseköğretim seviyesindeki okullara “kırk, elli, hatta altmış yaşındaki sakallı öğrenciler alınıyordu” (Berkes, 2012: 181). Ortaylı da mühendishanelere, Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane’ye ve Mekteb-i Harbiye’ye okuma yazması olmayan farklı yaş gruplarından gençlerin girdiğini belirtir (Ortaylı, 1987: 145). İlköğretim ve yükseköğretim arasındaki bu bağlantısızlığın temel sebebinin ilköğretim müfredatında yattığını söylemek yanlış olmaz. Sıbyan okullarında gerçekleştirilen ilk eğitim, öğrencilere Müslümanlığı ve İslam’ı öğretmek üzerine inşa edilmişti. Bu okullarda dini eğitim veriliyor, meslek eğitimine ya da zanaata dair bir uygulama yapılmıyordu. Bir hayli ciddi reform hareketlerinin yaşandığı II. Mahmud döneminde bile Müslüman halkın ilköğretimi yenileşmenin dışında kaldı.

Yüksekokullara okur-yazar öğrenci yetiştirebilmek amacıyla ortaokul düzeyindeki rüştiyelerin açılması kararı bu alandaki önemli sayılabilecek girişimlerden ancak Sultan Mahmud’un girişimiyle açılan rüştiyelerin yayılması ve sayılarının artması da ancak Tanzimat Dönemi’nde olabilmektedir.

Tanzimat’tan önce eğitim alanında yaşanan gelişmeleri iki ana kategori altında özetlemek olanaklıdır. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında ordudaki bozulmaları düzeltebilmek, askerlik kurumunu yeniden işler hâle getirebilmek ve Avrupa ordularına denk bir ordu inşa edebilmek için açılan Hendeshane (1734), Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn (1776), Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn (1795), Tıbhane-i Amire (1827) ve Harbiye (1834) gibi askerî eğitim kurumları ilk gruba girer. İkinci grupta ise amacına ulaştığı tartışmalı olmakla birlikte toplumdaki cahillüğün kökünü kazımak ve eğitimde bir bütünlük sağlamak için yapılan sivil eğitim girişimleri bulunur. Bunlar arasında sıbyan mekteplerinin zorunlu hâle getirilmesi ve askerî

okullara öğrenci hazırlamanın yanında tercüman ve devlet memuru da yetiştiren ortaokul seviyesindeki rüştiyelerin (Demez, 2007: 19) açılması sayılabilir.

Ne var ki bu dönem eğitimde çokça ikiliğin yaşandığı bir dönem olmuştur. Örneğin sıbyan mektepleri zorunlu hâle getirilmiştir ve dışarıdan bakıldığında bu olumlu bir gelişme gibi görünmektedir ancak eğitimin içeriği incelendiğinde aslında ilerlemeye zemin hazırlayacak bir ilköğretimin değil yalnızca dini eğitimin amaçlandığı göze çarpar:

(İlk eğitimin zorunlu hâle getirildiğini bildiren ferman) ...cahilliğin genişlemekte olduğunu, yani İslamlık'ın bilinmez hâle gelindiğini, İslamlık'ta dünya işlerinde her işin başında din gereklerini öğrenmek geldiğini, bunun yapılmamasının Tanrı yardımından yoksun kalışın baş nedeni olduğunu, din işlerini ve İslam inançlarını öğrenme bir din gereği olduğu için bundan sonra çocukların *zanaata* verilmeyip *mahalle okuluna* verileceğini bildiriyordu. Bunun tersine gidenleri, hoca ve mahalle imamı, kadılarına bildirecekti. Yanında öksüz çocuk olan esnaf bunları mahalle okuluna yollayacaktı. Okul hocalarının baş görevi çocuklara İslamlık'ın şartlarını, inançlarını öğretmek olacaktı.

(Berkes, 2012: 180)

Görüldüğü gibi ortaya konan uygulama ile uygulamanın içeriği birbirini desteklememektedir. Osmanlı çatısı altında yaşayıp farklı dine ve millete mensup olan grupların eğitim anlamında farklı uygulamalara sahip olması bir diğer ikiliktir. II. Mahmud döneminde (1808-1839) bu ikiliğin ne kadar net olduğunu açık bir şekilde görülür. Bu dönemde,

Balkanlardaki Hristiyan ahali, ilk öğretim düzeyinden yüksek öğretime kadar düzenli ve programlı bir eğitim yapıyordu, oysa Türkler programsız ve denetimsiz bir ilk öğretimden sonra yüksek eğitim düzeyinde programlanmış askeri - teknik okullara geçmek durumundaydılar.

(Ortaylı, 1987: 145)

Bir diğerk ikilik, yeni açılan modern denilebilecek eğitim kurumlarının medreselerle birlikte varlığını sürdürmesidir (Demez, 2007: 19). Ortaylı'nın bu konudaki yorumu şu şekildedir:

Tanzimattan önce eğitim düzeninde bir ikileşme başlamıştı. Merkezîyetçi modern bir devlet kendi ideolojisini aşlamak ve ihtiyacı olan bürokrat kadroları yetiştirmek için, en azından yurttaşların dini ve inanç farkını pek dikkate almayan, tarafsız eğitim veren bir sistem kurmak zorundadır. Klasik dönemde her sınıf halk ve her dini grup için, tamamiyle dini eğitimin hâkim olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl başından itibaren orduda ve nihayet mülki idaredeki modernleşme dolayısıyla laik niteliğe yakın, modern eğitim veren okullar kuruldu ve bunlar dini eğitim kurumlarının yanibaşında ve onların aleyhine yayılıp, gelişmeye başladılar. Bu gelişme önemlidir. Osmanlı reformcuları din adamları ve dini kurumlarla açıkça savaşımadılar. Ulemanın ve medreselerin dışında: laik eğitimi örgütleyip laik bir bürokrasi yetiştirdiler. Bu laik bürokrasi modernleşmeyle toplum hayatındaki etkisini arttırdıkça ilmiyye sınıfı kenarda kaldı.

(Ortaylı, 1987: 144)

Her şeye rağmen tüm bu kurumların ve çabaların bir noktada Tanzimat döneminde yapılan girişimlere zemin hazırladığı söylenebilir. Tanzimat döneminde eğitimin modernleşmesi açısından yaşanan ilk ciddi adım 1845 yılında Sultan Abdülmecid'in ilan ettiği bir ferman olmuştur. Fermanda “bilimin gelişmesi ve yeni okulların açılması” (Demez, 2007: 21) gibi birtakım maddeler yer almaktadır. Bunun üzerine derhâl işe koyulan devlet yetkilileri aynı yılın Mart ayında, “üyeleri arasında Hariciye Müsteşarı ve Divan-ı Hümayun kalem müdürü Ali Efendi ile Divan Baş Tercümanı Fuat Efendi'nin de bulunduğu” (Lewis, 1993: 113) yedi kişiden oluşan ve Meclis-i Maarif-i Muvakkat ismiyle anılan bir meclis kurdular (Demez, 2007: 21; Ürekli, 2002: 392). Demez, “Geçici Eğitim Kurulu” anlamına gelen meclisin işlevini ve faaliyetlerini şu şekilde özetlemiştir:

(Meclis), Sıbyan ve Rüstiye mekteplerini iyileştirmek, ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kademeli bir eğitim sistemi oluşturmak, modern anlamda ilk yüksek okul olarak nitelenebilecek Darülfünun'u ve bilimler akademisi Encümen-i Dâniş'i kurmak yönünde kararlar almış, bütün öğretim kademeleri için bir tüzük hazırlatarak, eğitim işlerini denetlemek için bir Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kurulmasını hükümete

teklif etmiştir. Bu teklif hükümet tarafından kabul edilerek 1846 yılında Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuştur.

(Demez, 2007: 21)

Daha sonra bakanlığa dönüşecek olan Meclis-i Maarif-i Umumiye (Lewis, 1993: 113) “Genel Eğitim Kurulu” anlamına geliyor (Demez, 2007: 21) ve “Osmanlı eğitimini yeni hiyerarşik yapısı içerisinde modernleştirme amacı taşıyordu” (Seyitdanlıoğlu, 2006: 262).

Bu dönemde kız çocuklarının eğitimi için de birtakım adımlar atılmıştır. İnas Rüştîyesi denen kız ortaokullarının ilki Cevri Kalfa İnas Rüştîyesi ismiyle faaliyete başlamıştır. Hem kızlar hem de erkekler için sanayi okulları açılması da planlanmış ancak sanayi okullarının kuruluşu diğer okullara nispetle yavaş kalmıştır çünkü Osmanlı İmparatorluğu gibi sanayileşmemiş devletlerde sanayi okullarına yönelik talep ve ihtiyaç ciddi boyutlara ulaşmamıştı (Ortaylı, 1987: 146). Meslek okulları da bu dönemin gelişmelerinden biridir. Teknik personel yetiştirmek amacıyla 1847’de Ziraat Mektebi, 1859’da Baytar (Veteriner) Mektebi ve 1860’ta Orman Mektebi kurulmuştur (Ortaylı, 1987: 146).

Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitimin modernleşmesi açısından en önemli dönüm noktalarından biri 1 Eylül 1867 tarihinde ilan edilen Maarif-i Umumi Nizamnamesi’dir (Ürekli, 2002: 398). Ortaylı, eğitimi yeniden organize etmeyi amaçlayan nizamnamenin içeriğini şu şekilde özetler:

Nizamname genel öğrenimi üç dereceye ayırıyordu. İlk derece Sıbyan mektepleri ve rüşdiyelerden oluşuyor ve toplam sekiz yıllık bir öğrenim dönemini kapsıyordu. İkinci derecede İdadi ve Sultaniler yer alıyordu. Sultanilerin ilk örneği bugünkü Galatasaray’dı ve bu okullar ancak 1880’lerden sonra vilayet merkezlerine yayılabiliyordu. Üçüncü derece, Mekatib-i Aliye denen yüksek okullardı. Bu okulların başında Darülmüallimin (Erkek Öğretmen Okulu) ve Darülmüallimat (Kız Öğretmen Okulu), Darülfünun ve çeşitli askeri teknik okullar yer alıyordu. Öğretmen okulları ilk ve orta öğretmenler için üçer şubeden oluşuyordu. Öğrencilere 80 - 120 kuruş aylık burs veriliyor ve mezuniyetten sonra beş yıl mecburi hizmet yükleniyordu. Darülfünun ise zaman zaman kurulup kapanan bir kurumdu, gerçek bir üniversite benzeri öğrenime geçene kadar 20. yüzyılın başına gelmek gerekmiştir. Darülfünun-burs vermeyen ve öğrenciden ücret alan nadir eğitim kurumlarındandı. Osmanlı

devleti başından sonuna kadar burs sistemine bağlı eğitimi geniş ölçüde, pek az istisnayla uygulamıştır. Bu kurumların hiçbirisi II. Meşrutiyet'e kadar yüksek öğrenim kurumu niteliğine kavuşamadı.

(Ortaylı, 1987: 146-147)

Nizamname, eğitim dili Türkçe olmak koşuluyla ilköğretimi Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşayan tüm milletlere zorunlu kılıyordu. Rüştiyeden itibaren ise her etnik unsura çocuklarını kendi dilinde eğitme olanağı sunuyordu. Bu yönüyle nizamnamenin Osmanlı ve kapsayıcı bir özelliğe sahip olduğunu söylemek olanaklıdır. Ancak amacına ulaşp ulaşmadığı konusunda ciddi şüpheler bulunmaktadır çünkü hâlihazırda etnik unsurlar kendi çocuklarını, kendi dinleri ve dilleri doğrultusunda eğitmekteydi. Dolayısıyla da bu yeni sistem Türkler dışındaki etnik unsurlar için ciddi bir yenilik olmaktan uzaktı.

İlk ve ortaöğretimin, askerî, sınai ve meslek okullarının dışında o dönemin modern anlayışı çerçevesinde bir üniversite/darülfünün kurma fikrinin tohumları, Meclis-i Maarif-i Muvakkat tarafından 1845'te atıldıysa da bu girişim Kırım Savaşı'nın başlamasından dolayı temeli atılan binanın askerî hastane olarak kullanılması, eğitim materyali ve öğretim görevlisi açısından eksikliklerin olması ve verilecek eğitimi alabilecek seviyede öğrenci bulunmaması gibi sebeplerden dolayı hemen gerçekleştirilememiştir. Darülfünün'un kurulması Maarif-i Umumi Nizamnamesi'nde detaylarıyla tekrar ele alınmıştır ve hatta 20 Şubat 1870 yılında "Edebiyat, Hukuk ve Mühendislik bölümlerinden oluşacak şekilde gösterişli bir törenle eğitime başlanmıştır" (Ürekli, 2002: 400). Ancak kurum, eğitime ve öğrencilere ilişkin eksikliklerle beraber geleneksel eğitimin temsilcileri olan medreselerin Darülfünün'a dair olumsuz görüşleri halka yaymasından dolayı yaklaşık iki yıl sonra kapanmıştır. 1874 yılında bir kez daha açılan kurum devamlılık sağlamada tekrar başarısız olmuştur. Aslına bakılırsa Tanzimat'ın önde gelen isimlerinden Ali, Fuat ve Cevdet paşalar, devletin bir üniversite kurumuna sahip olması için çok çaba sarf etmişlerdir. Mevcut eksikliklerin de farkında olan üçlü Darülfünün'u akademik anlamda beslemek için Encümen-i Daniş ve Cemiyet-i İlmiyye-yi Osmaniyye gibi kurumları kurmuşlardır ancak bu kurumlar kendi varlıklarını devam ettiremedikleri

gibi Darülfünun'u besleme ve kök salmasını sağlama amacını yerine getirmede başarısız olmuşlardır.

Darülfünun girişiminde başarılı olunamaması, üniversite deneyiminin tamamen başarısızlığa uğrandığı anlamına gelmemektedir. Galatasaray Sultanisi'nin müdürü olan Sava Efendi'nin 1875 yılının mezuniyet töreninde de iftiharla belirttiği gibi Hukuk ve Mühendislik fakültelerinin açıldığı sultani, fiilen bir üniversite seviyesine yükselmiştir (Berkes, 2012: 243).

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren girişilen eğitim seferberliği (Bu girişimleri bir seferberlik olarak değerlendirebiliriz çünkü yeni açılan tüm kurumlar, gelecekte Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak kişilerin yetişeceği okulların öncülleri ve eğitim zincirinin ilk halkalarıdır.) bazı noktalarda tökezlese ve ilk aşamalarda halk tabanına yayılan büyük çaplı bir harekete dönüşmese de Robert Koleji başta olmak üzere Avrupa ülkelerinin Osmanlı topraklarında kendi eğitim kurumlarını açması ve Müslüman Osmanlılar arasında halktan kendini ayırtmış elit bir grubun oluşması bakımından önemlidir. Eğitimde yaşanan yeniliklerin bir diğer ve belki de daha önemli sonucu ise eğitimin ulemanın hâkimiyetinden çıkmasını ve lâik eğitime giden yolu hazırlamasıdır (Lewis, 1993: 114).

2.3. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı genel itibariyle yeni ve farklı bir modernleşme hamlesi değil Tanzimat Fermanı'nda öngörülen yeniliklerin pekiştiricisidir. Çünkü fermanın maddeleri incelendiğinde Tanzimat Fermanı'nda vadedilen yeniliklerden çok da farklı maddeler görülmemektedir. Dolayısıyla da Islahat Fermanı'nı, Tanzimat Fermanı'yla açılan yeni döneminin bir parçası olarak görmek olanaklıdır. Bununla birlikte Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'ndan temel motivasyon noktasında ayrılır. Tanzimat Fermanı Sultan Abdülmecid'in iradesi doğrultusunda devletin içten güdülenmesi sonucu ilan edilen bir fermanken Islahat Fermanı daha ziyade Avrupa devletlerinin baskısı ve müdahalesi sonucu ilan edilmiştir (Lewis, 1993: 116; Mardin, 1991: 136). Tanzimat Fermanı'nın Müslümanlar için, Islahat Fermanı'nın ise büyük oranda

gayrimüslimler için ilan edildiği de söylenebilir. Konunun derinine inmeden önce Islahat Fermanı'nın ilan edilmesine giden yola bir bakış atmak yerinde olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında 1853 yılında başlayan ve üç yıl süren Kırım Savaşı devletin uluslararası arenadaki konumu açısından bir hayli önem taşır. Savaş, Avrupa'nın başat gücü Britanya İmparatorluğu ile askerî ve siyasi açıdan eski konumunu geri kazanmaya çalışan Fransa'nın² askerî müdahalesi doğrultusunda kazanılmıştır. Böylece Rusya'nın gücü baskılanmış, Avrupa'daki siyasi denge yeniden tesis edilmiştir. Bununla birlikte savaşın ardından gerçekleştirilen Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu primitif bir Avrupa Birliği olarak görülen sistemin içine kabul edilmiş ve bu yüzden de “uyum yasaları” çıkarmakla sorumlu kılınmıştır. Kısa bir süre önce ilan edilen Islahat Fermanı'nın diğer devletlere tebliğ edilmesi de yine bu konferansta kabul edilmiştir.

Islahat Fermanı'nın odak noktası Tanzimat Fermanı'yla azınlıklara tanınacağı söylenen ancak Batılı devletleri tatmin edecek şekilde uygulanmadığı düşünülen hakların tasdik edilmesi ve uygulamaya sokulmasıydı. Çünkü Avrupalıların büyük kısmına göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla yakınlaşma konusunda ne kadar samimi olduğunu gösteren en önemli gösterge Müslüman olmayan tebaaya karşı nasıl muamele edildiği idi (Lewis, 1993: 115). Daha önce de belirtildiği gibi Tanzimat Fermanı'nda Müslüman-gayrimüslim ayrımı olmaksızın kanun önünde herkesin eşit olacağı vadediliyordu. “İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin ağır baskısı altında hazırlanan (Islahat) Fermanı'yla” (Lewis, 1993: 116) bu madde tasdik edildi ve yüzyıllardır “millet-i hâkime” olarak anılan Müslüman toplumunun imtiyazı (ve üstünlüğü) kaldırılarak yerine hangi dine mensup olduğuna bakılmaksızın herkesin ortak paydada buluşacağı bir “Osmanlı vatandaşı” kavramı geliştirildi (Mardin, 1991: 16). Cizye kaldırıldı, Müslüman olmayanların da silah taşıması kabul edildi ki bu, diğer dine mensup olanların da askerlik hizmetinde bulunacağı anlamına geliyordu. Ferman incelendiğinde Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu'ndan kendilerinin dahi

² Napolyon Savaşları'nın sona ermesinin ardından Fransa hem siyasi olarak Avrupa'da yalnız kalmış hem de o dönemde elde ettiği siyasi üstünlüğü büyük oranda yitirmiştir. Kırım Savaşı Fransa için diğer Avrupa ülkeleriyle iş birliğinin anahtarı ve siyasi açıdan eski etkinliği elde etme fırsatı olarak görülebilir.

uygulamadığı bir dizi eşitlik talebinde bulunduğu görülmektedir. İlber Ortaylı bu beklentiyi şu şekilde eleştiriyor:

...Avrupa devletleri için bütün gayrimüslimlere eşitlik statüsünün verilmesi ne demektir? Rusya için Katoliklerin, hele Yahudilerin böyle bir statüye sahip olmaları kendi imparatorluğunda bile söz konusu değildi ve istenmeyen bir gelişme olurdu. Metternich, Schwarzenberg Avusturyası da bu gibi değişiklikleri kendi bünyesindeki kaynamalar açısından telkin etmek ve gerçekleştiğini görmekten çekinirdi. Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimlerle, sadece Katolik inançlılar açısından ilgilendiği açıktı. 1840'lardan beri bu konudaki gelişmeleri hayırhah bir biçimde izleyen ve teşvik eden belki İngiltere'ydi. Kaldı ki Hristiyanlar konusunda devletlerin tutarlı ve devamlı bir politika çizgileri olduğunu söylemek de mümkün değildir.

(Ortaylı, 1987: 74-75)

Tanzimat'ın önde gelenlerinin bu eşitlik beklentisine çok ciddi bir direniş sergilememelerinin ve hatta bunu uygulamaya istekli olmalarının nedeni, ulus fikrinin giderek hız kazandığı ve Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan etnik grupların millet şuuruna erişmeye başladığı bir dönemde “Osmanlı vatandaşı” kavramının bölünmeyi önleyeceği ve imparatorluğun ömrünü uzatacağı düşüncesi olmalıdır.

2.4. Tanzimat'ın Mirası

Tanzimat Fermanı, yüzyıllardır devam eden ancak artık işler durumda olmayan devlet mekanizmasının yenilenmesi, modernleştirilmesi ve yeniden çalışır hâle getirilmesi amacıyla bir dizi reform gerçekleştirileceğini vadediyordu. Daha önce bahsi bile geçemeyecek pek çok yeniliğin öngörüldüğü bu fermana karşı bir direnişin gerçekleşmemesi beklenemezdi elbette. Eğitime ilişkin değişimlerde medrese geleneğinin savunucularından, hukuk alanında yapılmak istenenlere karşı şeriatçılardan, eşitlik kavramı sebebiyle Müslümanlardan, Islahat Fermanı çerçevesinde askerlik görevini yerine getirmek istemeyen azınlıklardan, Batılılaşmanın abartıldığını düşünen Cevdet Paşa'dan, yeterince Batılılaşmadığını savunan Tahir Münif Efendi'den ve farklı konularda farklı gruplardan itirazlar

yükselmiştir. Kuşkusuz amaçlanan her şey gerçekleştirilememiştir. Çünkü böylesine köklü değişimlerde ikiliklerin, çatışmaların, otorite boşluklarının ve bunlar sebebiyle iç ve dış problemlerin yaşanmaması beklenemezdi. Mehmet Ali Paşa'nın otorite boşluğundan ve değişim esnasındaki nazik durumdan yararlanıp Mısır'da fiili hükümdarlığını ilan etmesi, Avrupalı devletlerin baskılarıyla Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi ve ticari, dini, siyasi, bürokratik ve ekonomik güç odaklarıyla mücadeleler bu problemlere örnek olarak verilebilir. Ancak III. Selim'le birlikte özelde Osmanlı, genelde ise Türk tarihi açısından yaklaşık yüz elli yıl sürecek ve etkisini bugüne kadar hissettirecek bir değişim fırtınası başlamıştır. Tanzimat Fermanı bu değişim rüzgârının en önemli dönüm noktalarından biridir. Bu zıtlıklar ve çekişme ortamında her şeye rağmen pek çok önemli gelişme yaşanmış, bunların bir kısmı, daha önce de belirtildiği gibi o dönem itibarıyla kök salamamış ve varlığını sürdürememiş olsa da sonraki dönemlerde girişilecek reform hareketleri için bir sıçrama tahtası olmuştur.

III. Selim döneminde başlayıp II. Mahmud'la hız kazanan ve Tanzimat döneminde pek çok alana dokunan değişim hareketinin en önemli araçlarından biri de çeviri olmuştur. Tanzimat aydınları edebi zevk ya da kişisel gelişim amacıyla çeviriler yapmış, okullarda kullanılacak kitaplar farklı kurumların çatısı altında Türkçeye çevrilmiş ve hatta çeviri, bir kültür repertuarı ve yeni bir edebiyat dizgesi inşa etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu yönden bakıldığında çevirinin modernleşme çabalarında lokomotif hâline getirildiği anlaşılr. Bir sonraki bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nda çevirinin tarihsel gelişim süreci, çevirinin işlevindeki dönüşüm ve çeviri kurumları ele alınacak, bu çalışmanın ana nesnelerinden olan Encümen-i Daniş ise tüm detaylarıyla masaya yatırılacaktır.

3. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇEVİRİ FAALİYETLERİ

Tanzimat Fermanı'nın yarattığı değişim ve dönüşüm rüzgârının doğrudan etkilediği ve etkinin bugün bile hissedildiği alanlardan biri de kuşkusuz edebiyattır. Edebiyatın dönüşüm geçirmesini sağlayan ana aracın da çeviri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır çünkü çeviri, yalnızca Batı edebiyatındaki ürünlerin ve türlerin Osmanlı yazın dizgesine dâhil olmasını sağlamamış, Batılı tarzda edebi eserler üretilmesi konusunda dönemin edebiyatçılarını dolaylı yoldan teşvik de etmiştir. Tanzimat dönemindeki yoğun çeviri etkinliğine değinmeden önce çevirinin Tanzimat dönemine kadarki gelişim sürecini Osmanlı İmparatorluğu bağlamında incelemek yerinde olacaktır.

3.1. Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Çeviri Etkinliği

Tarih boyunca uygarlığın ilerlemesi ile çeviri arasında paralellik kurmamızı sağlayacak pek çok olay gerçekleşmiştir. 9. ve 11. yüzyıllar arasındaki zaman aralığının İslam medeniyetinin altın çağı olarak tanımlanmasında İslam bilginlerinin Antik Yunan filozoflarının eserlerini Arapçaya tercüme etmelerinin ve o dönemin görüşleri üzerinde bir fikir inşa etmelerinin payı çok büyüktür. Örneğin “Farabî, *El Medinetü'l Fazıla* (Faziletli Şehir) isimli yapıtında açık olarak Platon'un düşüncesini İslam düşüncesiyle denkleştirmeye çalışmıştır” (Mardin, 1991: 82). Roma'nın bilim, tarih ve felsefe açısından gelişmesinde (Ülken, 2020: 154), Avrupa'da Reform hareketinin başlamasında ve hümanizm ruhunun doğmasında da keza çevirinin rolü yadsınamaz. Avrupa'yı kökten etkileyen Rönesans'ın başlangıcında ya da edebiyattaki Klasisizm gibi akımların doğmasında da benzer bir biçimde Antik Yunan ve Roma eserlerinin çevirisi başat bir rol üstlenmiştir (Gürsel, 1978: 22-23). Bununla birlikte bir toplumun kendini diğer medeniyetlerin etkileşimine kapatması, bilgi, kültür, sanat ve edebiyat alışverişini kesmesi, tek bir dile, kültüre ya da dünya görüşüne odaklanması da tam ters bir etkiye yol açabilir. “Kendi içine kapanan ve her şeyi yalnız

kendinde arayan cemiyetlerin yeni bir şey yaratmasına, tek ve büyük medeni açılış yoluna girmesine imkân yoktur” (Ülken, 2020: 3) diyen Hilmi Ziya Ülken, Osmanlı İmparatorluğu’nun bu durumu yaşadığını şu sözlerle anlatır: “Nitekim Çin’in, Hint’in, Osmanlı medeniyetinin bir zaman sonra kuruyup kalması, tesir kapılarını kapatmalarından ve içlerine kapanıp kalmalarından ileri gelmiştir” (Ülken, 2020: 3-4).

“Kültürlü bir Osmanlı Efendisi için dil bilmek şart olmakla birlikte makbul diller Arapça ve Farsçadır” (Balcı, 2006: 9). Hemen hemen 18. yüzyıla kadar götürebileceğimiz uzunca bir zaman dilimi boyunca edebi ürünler bu dillerde verilmiş, Osmanlı bilim diline Arapça hâkim olmuş (Yazıcı, 2018: 848) ve dolayısıyla da Batı kültürleri ve dilleri başta olmak üzere istisnai durumların dışında kültürel bir içe kapanıklık yaşanmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Osmanlı İmparatorluğu’nda, Müslüman olmayan milletlerin dillerini öğrenmenin pek de hoş karşılanmaması iken (karş. Balcı, 2006: 8-12), diğer sebebi üstünlük hissiyatıdır. Osmanlı İmparatorluğu gerek askerî üstünlük gerek hâkim görüşler gerekse de kendisine denk siyasi bir gücün uzunca bir süre var olamamasından dolayı Avrupa’da ortaya çıkan fikir akımlardan faydalanmaya tenezzül etmemiş (Balcı, 2006: 9) ancak bu yüzden büyük bir düşünsel devrimi ıskalamıştır. Balcı, bu yanılsamayı ve Osmanlı üzerindeki etkisini şu şekilde özetlemiştir:

Osmanlıların üstünlük duygusuna kapılarak kendi sisteminin dünyadaki öbür sistemlerden daha üstün olduğuna inanmaları Osmanlı devlet adamlarında Avrupa devletlerini “aşağı görme telakkisini” yaratmıştır. Osmanlıların uluslararası sistem içindeki gücüne ve üstünlüğüne dayanarak Batı’nın görüş ve düşüncelerini öğrenmek gibi bir düşüncesi/kaygısı olmamıştır. Osmanlıların bu üstünlük duygusu İslami bir temelle de desteklenmiştir. İslam hukukuna göre dünyanın “darül-harp” ve “darül-İslam” olarak algılanması Osmanlı ile Batı arasına kesin çizgiler çekmiştir. Hristiyanlık ile İslamiyet’in Akdeniz çevresinde, Suriye’den İspanya’ya kadar savaşta ve barışta defalarca temaslarına rağmen Rönesans ve Reform hareketleri Müslüman milletleri arasında hiçbir karşılık bulmamıştır. Hümanizm, akıl çağı, ticari devrim, sanayi devrimi, tarım devrimi Osmanlı’ya yansımamıştır.

(Balcı, 2006: 8)

12. ve 18. yüzyıllar arasında Osmanlı topraklarında bilimsel üretim ve çeviri faaliyetleri açısından bir durağanlık yaşanmış olması (karş. Yazıcı, 2005: 46)

doğrudan bununla alakalıdır. Çeviri etkinliğinin durgun olmasının yanı sıra Arap aydınlanmasının kapılarını aralayan ve Arapçaya çevrilmiş olan Yunanca ve Latince eserlere de ilgi gösterilmemiştir (Demez, 2007: 25; Ülken, 2020: 231).

Öte yandan edebiyat, sanat, bilim ve kültür alanlarında çeviri hareketinin durgun olması çeviri etkinliğinin hiç olmadığı anlamına da gelmez. Özellikle de diplomatik ilişkilerin bir çevirmen olmaksızın yürütülmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu, kurulduğu dönemde bir uç beyliği olduğundan, yayılımını klasik dönemin sonuna dek Batı'ya doğru gerçekleştirdiğinden ve hemen hemen her daim Türk ve Müslüman olmayan devletlerle sınır komşusu olduğundan uluslararası ilişkileri ilerletmek adına çevirmenlerden faydalanmıştır. O halde kimdir bu çevirmenler? Yazıcı, Osmanlı'nın erken döneminde o günkü ifadeyle “tercümanların” dört kaynaktan temin edildiğini ifade etmektedir. Bunlardan;

...birincisi, devşirme yoluyla yetiştirilenler arasından seçilenlerdir. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet döneminde Venedik cumhuriyetine elçi olarak gönderilen Rum kökenli Lütfü Bey buna örnek gösterilebilir. (...) Ne var ki, 17. yüzyılın ortasında devşirme sisteminin kaldırılmasıyla birlikte, bu olanak ortadan kalkmıştır. İkincisi, Osmanlı uyruğu Hristiyan azınlıktır. Üçüncüsü, ya komşu ülkelerden kaçıp Osmanlıya sığınan, ya da macera düşkünü olan Alman, Macar, İtalyan kökenli kimselerdir. Sonuncusu ise, zaman akışı içerisinde özellikle elçiliklerin kurulmasıyla birlikte teknik konularda yetiştirilmek üzere dışarıya gönderilen öğrencilerdir.

(Yazıcı, 2005: 49)

Devletin sahip olduğu toprakların genişlemesi, etnik unsur çeşitliliğinin artması ve dış ilişkilerin daha da önemli hâle gelmesiyle birlikte 16. yüzyılda çeviri alanında kurumsallaşmaya gidilen birtakım gelişimler gözlemlenmiştir. Vedat Günyol çevirmenlerin dört ana grup altında görevlendirildiğini belirtir. Bunlar; sarayın emrinde istihdam edilen ve yabancı elçi ve temsilcilerle iletişimi sağlayan “Divan-ı Hümayûn tercümanları”, imparatorluğun farklı eyaletlerinde görevlendirilip genel itibarıyla dil aktarmacılığı ve mahkeme tercümanlığı yapan “eyalet tercümanları”, 18. yüzyılda Batılı tarzda kurum ve okulların açılmasıyla birlikte ülkeye gelen yabancılara

mihmandarlık yapan “müessese tercümanları” ve “yabancı elçi ve konsolos tercümanları”dır (Günyol, 1983: 324-325).

Fatih döneminden itibaren ivme kazanan çeviri faaliyetlerini yabancı devletlerin girişimleri de desteklemiştir. Demez bu girişimleri şu şekilde özetler:

Osmanlı İmparatorluğu’nda temelleri Fatih Dönemi’ne dayanan çeviri etkinliği 16. yüzyılda Venedik Cumhuriyeti’nin uygun bulduğu tercüman adaylarını İstanbul’a göndermesiyle devam etmiştir. Venedik Cumhuriyeti’ni örnek alan Fransa, 17. yüzyılda İstanbul’da *Dil Öğlanları Okulu*’nu açmıştır. Fransa’dan İstanbul’da yaşayan Cenevizli rahipler yanına gönderilen çocuk yaştaki çevirmen adayları Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca dersleri görerek, çok dilli ve çok kültürlü yetişmişler, Fransız dilinde Osmanlı Türkçesini ve kültürünü ele alan çalışmalar ortaya koymuşlardır. Fransa tarafından gerçekleştirilen bu girişim ile Fransızca-Türkçe sözlükler oluşturulmuş, kültürel çalışmalar yapılmış ve Batı dilinde Doğu’ya ilişkin ilk yapıtlar kaleme alınmıştır.

(Demez, 2007: 27)

Çevirinin bir kültür repertuarı oluşturma gayesiyle yapılmadığı, büyük oranda bürokratik ve diplomatik bir araç olarak kullanıldığı bu dönemde birtakım şahsi çabaların olması da önem arz eder. Örneğin İbrahim Peçevi, Macaristan seferlerinin tarihini yazmak üzere bir çevirmenle birlikte çalışmış ve Batı’nın Osmanlı üzerine düşünce ve değerlendirmelerini göz önünde bulundurmıştır (Lewis, 1993: 53).

Yine Peçevi gibi 16.yüzyılın seçkin okumuşlarından Feridun Bey, Hasan b. Hamza ve Ali b. Sinan’a bir Fransa tarihi çevirtirmiştir. XVII. yüzyılın sonunda Latince, Yunanca, Fransızca bilgisiyle Hezarfen Hüseyin Efendi Batı kaynaklarından yararlanmış Tenkihü’t-Tevarih-i Müluk adlı dünya tarihinin Yunan Roma Bizans’la ilgili kısımlarını Yunanca ve Latince’den çevirtirmiştir.

(Balcı, 2006: 12)

Benzer bir şekilde 16. yüzyılda Kâtip Çelebi’nin kaleme aldığı *Cihannûma* isimli eserinin meydana gelmesinde en önemli unsurlardan biri Fransa’dan Osmanlı topraklarına gelen ve Müslüman olan Mehmet İhlasî’nin *Atlas Minor*’u Türkçeye çevirmesidir (Günyol, 1983: 325).

Klasik dönem boyunca çevirinin Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı şekil ve ad altında uygulandığı ve kullanıldığı gözlemlenmekle beraber çeviri etkinliğinin örgütlü hâle gelmesi ancak Lale Devri'ne rastlar (Eruz, 2010: 95). Bu dönemde yine devlet ya da özel teşebbüs yoluyla bir çeviri kurumu kurulmaz ancak eser çevirisi temelinde gruplar oluşturulmuştur. "Her eser için ayrı bir tercüme heyeti kurma yoluna gidilmesi, bu dönem gerçekleştirilen çevirilere 'örgütlü' olma özelliğini kazandırmıştır" (Demez, 2007: 27).

Çeviri etkinliği, 18. yüzyılda Batılı tarzda okulların açılması ve bu okullara Avrupalı uzmanların getirilmesiyle hız kazanmıştır. Macar kökenli Fransız subay Baron de Tott'un 1773'te Mühendishane-i Bahri Hümayun'un kurulması için görevlendirilmesi, 1790'da bu kurumu Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un takip etmesi bu anlamda büyük önem arz eder. Bu okullarda Batı biliminin öğretilmeye başlanması, daha önce olmayan derslerin müfredata eklenmesi ve dolayısıyla da yeni kitapların kullanılması kurumda görev yapan uzmanları yoğun bir biçimde çeviri yapmaya yöneltmiştir (Yazıcı, 2018: 849). Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un müdürü Kırımlı Hüseyin Rıfkı Tamani'nin başta Fransızca olmak üzere Batılı kaynaklardan derlediği 13 ciltlik bir çeviri çalışmasına girmesi buna bir örnektir (Yazıcı, 2018: 849). Bu dönemde yapılan çevirilerin en önemli özelliği, çevirinin artık yalnızca diplomatik ve bürokratik bir araç olarak kullanılmamasıdır. Henüz tam anlamıyla bir kültür inşası söz konusu değilse de çeviri yoluyla en azından askerî bilimlerde bir kabuk değiştirme çabası söz konusudur.

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan yıkılışına dek bünyesinde çok sayıda etnik unsur barındırmış, sınır komşuları ve yabancı devletlerle sürekli ilişki içinde bulunmuş ve çeviriden her dönemde yararlanmıştır. Bununla birlikte çeviri etkinliğinin 18. yüzyıla kadar hemen hemen yalnızca diplomatik bir araç olarak kullanıldığı, çeviri yoluyla bir kültür inşasına girilmediği, Arapça ve Farsçadan edebi eserler çevrilmiş olsa da üstünlük hissiyatı ve kökleşmiş görüşler sebebiyle gayrimüslim toplulukların ve devletlerin kültürel dünyasının Osmanlı'ya dâhil edilmek istenmemesi sebebiyle kültürel bir içe kapanıklık yaşandığı gözlemlenmiştir. Lale Devri'ne kadar çeviri etkinliğinde bir kurumsallık da tesis edilmemiştir. Ancak 18. yüzyılda Batılı tarzda okullar ve askerî kurumların açılmasıyla birlikte çevirinin

gelişiminde ve işlevinde bir değişimin fitili ateşlenmiştir. Artık çeviri yalnızca diplomatik bir araç değil dış dünyaya açılan bir kapı ve Batı'nın -kısıtlı da olsa- bilimini Osmanlı topraklarına taşıma vasıtası olmuştur. Tanzimat Dönemi'nden önce ve sonra açılan eğitim ve çeviri kurumları ile çevirinin bu işlevi daha da gelişecek, bu kez bilimin yanında edebiyat ve kültür de Osmanlı'ya taşınacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda çevirinin işlevine ve gelişimine dair yapılan bu kısa özetin ardından Tanzimat Dönemi'nde girilen kurumsal ve bireysel çeviri etkinliği irdelenecek, çeviri kurumlarından ve özellikle de bu çalışmanın asıl odak noktalarından biri olan Encümen-i Daniş ele alınacak ve son olarak kurumsal ve bireysel çeviri etkinliği çerçevesinde çevirinin toplumsal ve tarihsel işlevi kültür repertuarı kavramı çerçevesinde incelenecektir.

3.2. Tanzimat Döneminde Edebiyat ve Çeviri Etkinliği

Tanzimat dönemindeki çeviri etkinliğini kurumlar ve kişiler tarafından girilen etkinlikler olarak iki gruba ayırmak olanaklıdır. İlk grupta devlet eliyle ya da özel girişimlerle kurulan kurumların ve grupların çatısı altında sistemli ve belli bir amaca yönelik çeviri çalışmalarına girildiği görülürken ikinci grupta kişilerin herhangi bir gruba ya da kuruma bağlı olmaksızın kendi kararları ve seçimleri doğrultusunda yaptıkları çeviriler yer alır. Tanzimat döneminde yazın dünyasına yön veren ve edebiyatı şekillendiren bu girişimleri incelemeden önce Osmanlı edebiyat geleneğine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Tanzimat'a kadar Osmanlı'da iki kutuplu bir edebiyat anlayışının bulunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, halk edebiyatı diğeri ise divan edebiyatıdır. Her ne kadar bu iki edebiyat yüzyıllar içerisinde birbirinden faydalandıysa ve birbirini etkilediyse de (Paker, 1987: 34) gerek hitap ettikleri kitle gerekse de uygulanış biçimleri itibarıyla radikal bir biçimde ayrı duragelmışlerdir. Even-Zohar'ın çoğuldizge kuramı Osmanlı edebiyat geleneğini anlamamızı çok daha kolaylaştıracığı için konuyu, kurama dair kavramlar üzerinden inceleyelim.

Daha önce de bahsedildiği gibi çoğuldizge kuramı ikiliklerden oluşan bir kuramdır ve bu ikiliklerin ilki ve en önemlisi merkez-çevre ilişkisidir (Even-Zohar, 1990: 14). Tanzimat’a kadarki süreçte divan edebiyatı merkezde bulunmuş ve edebiyata yön veren esas unsur olmuştur. Halk edebiyatı ise gerek sözlü edebiyatın bir uzantısı olması gerekse de devletin edebiyat konusunda da başkenti olan İstanbul’da kök salabilecek etkiye sahip olamamasından dolayı çevrede kalmıştır. Halk edebiyatı büyük bir derinliğe sahip olup bünyesinden Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaş Veli ve Karacaoğlan gibi temsilciler çıkardıysa da hitap ettiği kitle, adından da anlaşıldığı gibi halktır. Arap ve Fars edebiyatının türlerini, veznini ve edebi normlarını kullanan divan edebiyatının hitap ettiği kitle ise doğal olarak bu altyapıya sahip olan kişiler, diğer bir deyişle okur-yazar üst tabakadır. Dolayısıyla da Osmanlı edebiyat dizgesinde *saygın görülen* ürünlerin divan edebiyatı eserleri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Divan edebiyatı, ilk örneklerinin verildiği 13. yüzyıldan beri belli bir zümreye hitap ediyorsa da 16. yüzyıldan itibaren divan edebiyatı ile halkın dili arasındaki makas giderek açılmış (karş. Parker, 1987: 34), halkın divan edebiyatından herhangi bir şekilde etkilenmesi ya da bu edebiyatın ürünlerinden zevk alması hemen hemen imkânsız hâle gelmiştir. Hatta Berkes’e göre divan edebiyatının icra edildiği dil, hitap ettiği zümreye bile yabancılaşmıştır. Kendisinin konuyla ilgili görüşlerinin devamı şu şekildedir:

Devlet ve saray çevresinde gelişen Osmanlıca’nın edebî ifadesi divan edebiyatı denen edebiyatta en zengin ve en yapma düzeyine ulaşmıştı. Bu edebiyat dili, yalnız toplumdaki kopuk bir dil değil, aynı zamanda tabiata yabancı bir dildir. Nasıl medresenin modeli Arapça’nın hâkim olduğu kelâm ve fıkıh edebiyatı ise, bu divan edebiyatının modeli de Fars edebiyatı olmuştur. Fakat o modele zorlanarak uydurulan bir edebiyat olduğu için, dil açısından belki daha da çok yapma olmak zorunda kalmıştır. Klâsik Fars şairlerinin yazıları, bugün bile İran’da halk arasında anlaşıldığı ve söylendiği halde, Osmanlı divan edebiyatı kendi zamanında bile anlaşılmazdı. Yalnız dil içeriği değil, edebî kuralları da uzun bir eğitim ve marifet isteyen bir sanattı. Bu kuralların kafesi içine sıkışmış olan bu edebiyat, Tanzimat dönemine geldiği zaman kalıplaşmış, kısırlaşmış, edebî yaratıcılık niteliğini yitirmiş bir edebiyat olmuştur.

(Berkes, 2012: 258)

Berkes'in son cümlesinde bahsettiği durum divan edebiyatının başka bir özelliğini daha öne çıkarır. O da özellikle Tanzimat dönemine gelinirken divan edebiyatının *ikincil* edebiyat konumunda bulunmasıdır. Bir diğer deyişle yenilik üretmekten aciz olması ve “kemikleşmesi”dir (Paker, 1987: 34). Ancak halk edebiyatının da *birincil* konumda olduğunu söylemek pek mümkün değildir çünkü kendi içinde radikal bir değişim yaşamamış ve geçmişten gelen özelliklerini büyük oranda korumuş olan halk edebiyatı, Osmanlı edebiyat dizgesini değiştirebilecek ve beklenen yenilikleri üretebilecek durumda değildir. Even-Zohar'ın, edebiyatta krizlerin ya da dönüm noktalarının yaşanması durumunda çevirinin merkezî bir konum elde edebileceğini söylediğini (Even-Zohar, 1990b: 47) daha önce belirtmiştik. İşte burada görülen de budur. Çeviri, Tanzimat döneminde toplumun ve devletin hemen her kademesinde hissedilen değişim rüzgârının etkisiyle edebiyat çoğuldizgesinde etkisini bugüne kadar sürdüren bir değişikliğin fitilini ateşlemiş, Osmanlı yazın dünyasını, içinde bulunduğu krizden, durağanlıktan ve kemikleşmeden kurtaracak bir araç olarak kullanılmıştır.

Tanzimat dönemindeki çeviri etkinliğini incelemeye kurumlardan başlamak ve bunu yaparken ilk olarak Bab-ı Ali Tercüme Odası'ndan bahsetmek doğru olur çünkü bu kurum Tanzimat Fermanı'ndan önce kurulmuş olsa da hem Tanzimat döneminde kurulan çeviri kurumlarının hem de 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından girilen kurumsal çeviri hareketinin öncülü olması bakımından önemlidir. Encümeni Daniş ise her ne kadar diğer kurumlardan önce kurulmuş olsa da tüm detaylarıyla inceleneyeceği için en sona bırakılacaktır.

3.2.1. Bab-ı Ali Tercüme Odası

Çevirinin Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllarca diplomatik bir araç olarak kullanıldığından ve bu görevin büyük oranda gayrimüslimler ve özellikle de Rumlar tarafından yürütüldüğü daha önce belirtilmişti. Ancak Fransız İhtilali'nin ardından ortaya çıkan milliyetçilik akımı, Avrupa'daki diğer imparatorluklarda olduğu gibi Osmanlı bünyesinde yaşayan etnik grupları da hızla etkisi altına aldı. Dolayısıyla da diplomasinin icrası gibi hayati bir konumda Türk ve Müslüman olmayan etnik

grupların bulunması ve “elçiliklerin tamamen Rum tercümanlarının insafına bırakılmış olması” (Kayaoğlu, 1996: 5) Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileyiş ve çöküş dönemlerinde büyük bir dezavantaj olarak ortaya çıktı. Bab-ı Ali Tercüme Odası’nın kurulmasının altında da bundan kaynaklanan bir problem yatmaktadır. Fikir akımlarının etkisi altında kalan ve diğer devletlerin vaatlerinden ve yönlendirmelerinden etkilenen tercümanların görevlerini kötüye kullanması, Türk ve Müslümanlardan oluşan bir çeviri/dışışleri kurumunun gerekliliğini iyiden iyiye ortaya çıkarmıştır. Divan-ı Hümayun tercümanı Constantine Mourouzi’in 1821 yılında patlak veren Yunan İsyanı’nda Bab-ı Ali’nin isteği ve niyetinin tam aksine Yunan isyancı elebaşlarına teşvik edici mektuplar göndermesi ve onlarla işbirliği yapması (Balcı, 2006: 82; Kayaoğlu, 1996: 5) ise bardağı taşıran son damla olmuştur. Bunun üzerine Mühendishane-i Berri Hümayun’da Fransızca ve İtalyancadan çeviriler yapan, aynı zamanda dersler de veren Yahya Efendi (Günyol, 1983: 325), oğluyla birlikte Bab-ı Ali’ye getirilmiş ancak kadronun yetersiz, iş yükünün fazla olması sebebiyle başarı elde edilememiştir (Balcı, 2006: 83; Kayaoğlu, 1996: 6). Problemin kökünden halledilmesi mümkün görünmemekteydi çünkü hem Müslüman hem de tercümanlık görevi icra edebilecek yetkinlikte olan kişi sayısı yok denecek kadar azdı. Dolayısıyla göreve tarafsız olduğu düşünülen bir başka Rum tercüman Stavraki Aristarchi getirildi (Kayaoğlu, 1996: 6) ancak kendisi görevine uzun süre devam edemedi. Aslına bakılırsa Stavraki’nin herhangi bir hainliği tespit edilmemişti ancak dönemin siyasi atmosferinden ve Rum kökenli olmasından dolayı bir senenin sonunda azledildi (Balcı, 2006: 84) ve Rumlar bir daha Divan-ı Hümayun tercümanı olarak istihdam edilmedi. Bunun üzerine Yahya Efendi devletin ihtiyaç duyduğu yabancı dil bilen ve tercüme yapabilen bürokratlar yetiştirmek amacıyla dersler vermeye başladı ve böylece 1821 tarihi itibarıyla Bab-ı Ali Tercüme Odası kurulmuş oldu (Balcı, 2006: 84; Demez, 2007: 28). Bab-ı Ali Tercüme Odası, kuruluşundan itibaren yaklaşık on yıl boyunca büyük oranda dil eğitimi veren bir kurum olarak hizmet verse de zaman içinde gelişip serpilmiş, farklı dillerin eğitimini de vermeye başlamış ve adeta kabuk değiştirmiştir. Tanpınar’ın ifadelerine göre bir noktadan sonra bu kurum bir “mektep” hâline gelmiş, “garplılaşıma fikrinin siyasi mücadele fikriyle beraber yürümesi ve yeninin bütün düşünce ve sanat hayatını sarması” Bab-ı Ali Tercüme Odası’nın içinde ve çevresinde yetişen insanlar sayesinde gerçekleşmeye başlamıştır (Tanpınar, 2007: 138).

Dolayısıyla da Ahmet Vefik Paşa, Namık Kemal, Şinasi ve Münif Efendi gibi fikir ve edebiyat açısından son derece önemli kişilerin bu kurumda bulunması tesadüf olarak görülemez (Günyol, 1983: 325). Niyazi Berkes'in kuruma dair görüşleri ise şu şekildedir:

Bu Tercüme Odası'ndan, geleceğin ilk Avrupa dili öğrenmiş aydınları yetiştirmeye başlamıştır. Burada öğrenilen Fransızca aracılığıyla Fransız edebiyat ve düşünüşü ile ilk tanışma başlamıştır. Divan edebiyatından Tanzimat edebiyatına geçiş de bu Tercüme Odası yoluyla olmuştur.

(Berkes, 2012: 199)

Berkes'in son cümlede yaptığı tespit, kurumun bizim çalışmamızdaki yerini de ortaya çıkarmaktadır. Bab-ı Ali Tercüme Odası Tanzimat'tan önce kurulmuş olsa da gerek işlevi gerek yetiştirdiği kişiler itibariyle bir Tanzimat kurumudur. Daha ziyade “yabancı konsolosluklarla yapılan yazışmaları yönetse” (Günyol, 1983: 325) ve Osmanlı yazın dünyasını değiştirecek bir işleve sahip olmasa da bu işlevi yerine getirecek kişilerin yetişmesi ve kurulacak yeni çeviri kurumları için ön ayak olması sebebiyle son derece önemlidir.

3.2.2. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, 24 Mayıs 1861 tarihinde Encümen-i Daniş'in “fen alanındaki eksiklerini tamamlamak” (Demez, 2007: 33) ve “modern Batı bilimini tanıtarak Türk bilimsel çalışmalarını teşvik etmek” (Paker, 1987: 32) amacıyla kurulmuştur. Kuruluşun ilk başkanı ve kurucusu Osmanlı İmparatorluğu'nun Petersburg elçisi Halil Bey olsa da asıl öne çıkan kişisi Münif Efendi'dir (1830-1910). Arapçanın yanında Almanca, İngilizce ve Fransızca dillerini bilen, Mehmet Ali Paşa döneminde modernleşme atılımları gerçekleştirmekte olan Mısır'da bulunan, sonraları Avrupa'da görevlendirilen ve tüm bu sebeplerden dolayı Avrupa düşünce ve kültürünü yakından tanıyan Münif Efendi (Berkes, 2012: 236; Doğan, 2006: 9) 1853 ve 1857

yıllarında aralıklı olarak Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda da çalışmıştır (Doğan, 2006: 9).

Telif ve tercüme eserler üreten Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye halka açık dersler ve konferanslar vermekle toplumu eğitime rolünü de üstlenmiştir (Berkes, 2012: 236; Paker, 1987: 32). Kuruluşa üye olacaklar için din, dil ve ırk farkı gözetilmemektedir ancak İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca ya da antik Yunanca gibi batı dillerinden birini bilmeleri zorunludur (İhsanoğlu, 1993: 333).

Kuruluşun Mecmûa-i Fünûn isminde bir yayın organı da vardır. Yayın hayatına 1862'de başlayan ve yaklaşık yirmi yıl boyunca aralıklı olarak çıkarılan dergi bilimsel, düşünsel ve tarihi konularda çeviri ve telif yazıları içermiştir (Paker, 1987: 33; Yazıcı, 2005: 56). Türk tarihinin ilk bilim dergisi olması sebebiyle (Paker, 1987: 33) hem Münif Efendi'nin hem de kuruluşun “en önemli kültürel ve fikri başarılarından biridir” (Doğan, 2006: 10)

Kuruluş, uzun yıllar varlığını sürdüremediye de ürettikleri ve sunduklarıyla Tanzimat dönemindeki modernleşme ve değişim hareketin bir parçası olmuş ve kayda değer katkılarda bulunmuştur. Türk aydınının bir araya gelerek “modern bilim ve kültürü yaymak için kendi aralarında kurdukları ilk dernek” (Eruz, 2010: 120) olması da Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin diğer çeviri kurumlarından ayrı bir yerde bulunmasını sağlar.

3.2.3. Telif ve Tercüme Cemiyeti

Telif ve Tercüme Cemiyeti, Encümen-i Daniş'in işlerliğini yitirdiği düşüncesiyle 1865'te Maarif Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuştur (Kayaoğlu, 1996: 56).

Yabancı yayınlar ile yabancı bilim insanlarının fikir ve çalışmalarının tercüme edilmesini ve bu sayede bilimin halk tabakasına da ulaşmasını amaç edinen kuruluşun faaliyet alanlarından biri de Maarif Nezareti'ne gönderilen ve kontrolden geçirilmesi gereken çevirilerin incelenmesi ve çevirmenlere ücretlerinin ödenmesidir (Kayaoğlu, 1996: 58-59).

3.2.4. Daire-i İlmiye

1869 yılında ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Türk eğitim modernleşmesi açısından önemli bir dönemeçtir. Daha önce belirtildiği gibi Darülfünun'un kurulması meselesi burada kesinleştirilmiş, yıllardır eğitime dair yapılan reformlar ve değişiklikler bu nizamname ile sistemli hâle getirilip düzenlenmiştir (Kayaoğlu, 1996: 67). Daire-i İlmiye ise Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde yer alıp bir tür danışma organı olarak tanımlanan Meclis-i Maarif-i Kebir'in iki kola ayrılmasıyla meydana gelmiştir.

Osmanlı tebaasına mensup 8 dâhili üyeye sahip olan kuruluşun temel amacı Avrupa'daki üniversitelerle akademik açıdan diyalog hâlinde bulunabilmektir (Kayaoğlu, 1996: 68; Yazıcı, 2005: 57).

Dâhili üyelerden Avrupa dillerinden birini ya da Arapça, Antik Yunanca ya da Latince dillerinden birini bilmeleri bekleniyor, bir bilim alanına hâkim olmaları ve kaynak dil ile erek dili tercüme ve telif eser üretecek kadar iyi kullanabilmeleri isteniyordu (Kayaoğlu, 1996: 68). Batı dillerine ek olarak antik Yunanca ve Latince dillerinin şart koşulması, bu kurumun mensubu olan kişilerin gelecekteki Cumhuriyet dönemi aydınları gibi, Rönesans ve Reform hareketlerini, düşünce özgürlüğünü, ilerlemeyi ve hümanizm ruhunu Antik Yunan ve Latin dünyasının düşünsel ve kültürel ürünlerine bağlaması son derece önemli bir detaydır.

Daire-i İlmiye'nin faaliyet alanına gelecek olursak kendinden önce kurulan kuruluşlardan çok farklı bir iş yapmadığı göze çarpar. Okullar için kitap telif ve tercümesi yapmak, Avrupa'daki üniversitelerle iletişim hâlinde olmak, çalışmaların tercümanlarına ve yazarlarına ödemeleri gerçekleştirmek başlıca görevleri arasındadır.

3.3. Bir Bilim “Akademisi” ve Çeviri Kurumu Olarak Encümen-i Daniş

Tanzimat döneminin çeviri kurumları kronolojik olarak ele alındığında Encümen-i Daniş'in en sonda değil Bab-ı Ali Tercüme Odası'ndan hemen sonra

incelenmesi gerekir ancak çalışmada kopukluk olmaması ve genel değerlendirmenin bu kurum üzerinden yapılacak olması sebebiyle Encümen-i Daniş'in en sona bırakılması uygun görülmüştür. Devam eden bölümlerde Encümen-i Daniş'in yapısından, amacından, üyelerinden, kurumda üretilen eserlerden ve kültür repertuvarının değişimine etkisinden bahsedilecektir.

3.3.1. Encümen-i Daniş'in Kuruluşuna Giden Yol

Encümen-i Daniş'in bir "bilim akademisi" (Bilim, 1985: 81) olarak tanımlanması ve temelde çeviri kurumu olduğu kadar bir eğitim kurumu da oluşu, bizleri bu kurumun kökenlerinin II. Mahmud'un eğitim alanında gerçekleştirdiği yeniliklere kadar gittiğini düşünmemize yol açıyor. Bu, yanlış bir önerme de değildir. II. Mahmud, 1824 yılında ilan ettiği ve ilköğretimi zorunlu kıldığı fermanında ulemanın zihnindeki ideal eğitimi, diğer bir deyişle hemen hemen yalnızca İslam'ın öğretildiği din temelli eğitimi halka ilan etmekten başka bir şey yapmamışsa da (Kayaoğlu, 1996: 17) üç yıl sonra Fransızca dilinde ve Batılı tarzda eğitim veren Tıbbiye'yi açan da yine kendisidir. Eğitim alanında yaptığı diğer yenilikler de göz önüne alınırsa II. Mahmud'un ulema sınıfından tamamen farklı bir bakış açısına ve zihniyet yapısına sahip olduğunu ortadadır. Dolayısıyla Encümen-i Daniş'in köklerinin uygulamada II. Mahmud'a uzandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Eğitim ve öğretim alanındaki çalışmalar Sultan Abdülmecid döneminde de devam etmiştir. Mevcut eğitim kurumlarında reformlar yapılırken bir dizi yeni eğitim kurumu açılmış, eğitime dair yeni düzenlemelere girilmiştir (Demez, 2007: 36). 12 Nisan 1845'te 8 kişiden oluşan Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın (Geçici Eğitim Meclisi) kurulması da bu alandaki en önemli dönemeçlerden biridir çünkü "yüksek bir tahsil verebilmek için İstanbul'da yüksek bir okul, Darülfünun açılması" ve "40 kişiden oluşacak bir Encümen-i Daniş kurulması" ilk kez bu kurulun hazırladığı raporda ortaya konmuştur (Kayaoğlu, 1996: 19) ancak encümenin kuruluşu, devlet kurumları arasındaki bürokrasi ağı ve encümenin diğer eğitim reformlarından ayrı olarak incelenip değerlendirilmesi sebebiyle ancak altı yıl sonra kesinleşmiştir (Kayaoğlu, 1996: 27).

3.3.2. Encümen-i Daniş'in Yapısı, Üyeleri, İşleyişi ve Çalışmaları

Encümen-i Daniş'in içyapısına ve kurumun işleyişinin nasıl olacağına dair detaylara Meclis-i Muvakkat'ın hazırladığı rapor ile Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin bu rapor üzerinde değişiklikler yaparak genişlettiği ve 1851'de Takvim-i Vekayi'de yayınladığı yazıda bulabilmek mümkündür (Kayaoğlu, 1996: 25). Raporda ve belgede Encümen-i Daniş'le ilgili kısımlar aşağıdaki gibidir:

Meclis-i Muvakkat Raporu

- Kurulması planlanan darülfünunda okutulmak üzere telif ve tercüme eserlerin hazırlanması,
- Müslüman bilginlerin Arapça ve Farsça kaleme aldığı eserler ile Batılı tarzda açılan okullarda okutulan Fransızca kitapların halkın anlayabileceği şekilde Türkçeye tercüme edilmesi,
- Encümen-i Daniş'in kadrosu için yarısı dâhili yarısı harici olmak üzere 40 kişiden oluşan bir ekibin toplanması. Devletin farklı kademelerinde görevli olan bu kişilerin Encümen-i Daniş üyeliği için ek bir ödeme almayıp hazırladıkları çalışmalara göre Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin belirlediği ve padişahın uygun gördüğü karşılıklarla ödüllendirilmeleri,
- Dâhili üyelerine darülfünunda büyükçe bir oda tahsis edilmesi, harici üyelerle işlerin haberleşme yoluyla yürütülmesi,
- Encümenin dâhili ve harici üyelerden daha donanımlı bir başkana sahip olması,
- Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından çevrilmesi kararlaştırılan bir eserin ilk olarak Encümen-i Daniş'in başkanına bildirilmesi, başkanın çeviriyi yapmaya istekli dâhili ve harici üyelerden birkaç sayfalık deneme çevirisi alması ve değerlendirmenin sonunda uygun görülen çevirmenin işi yapması,
- Çevirmenin Türkçeye tam anlamıyla hâkim olmadığı durumlar için çeviriyi incelemekten geçirmek üzere kadrolu bir editörün istihdam edilmesi (Kayaoğlu, 1996: 27).

Meclis-i Maarif-i Umumiye bu rapordaki önerilerin bir kısmını onaylamış bir kısmında ise değişiklikler yapılmasını uygun görmüştür. Yaptığı değişikliklerin bazıları şu şekildedir:

- Encümen-i Daniş'in darülfünunun kuruluşunu beklememesi, okutulacak kitapları hazırlamak üzere derhâl işe koyulması,
- Dâhili üye sayısının 20 değil 40 olması, harici üyelerin sayısında ise herhangi bir sınırlama olmaması,
- Bir değil iki başkana sahip olması,
- Maaşlı editör bulundurmak yerine editörlerin tekil çalışmalarla ücretlendirilmesi (Kayaoğlu, 1996: 28)

Bu düzenlemelerin ardından Encümen-i Daniş'in çalışmalarına başlamak için önünde herhangi bir engel kalmadı ve 18 Temmuz 1851'de "padişahın da bulunduğu bir törenle ve Reşit Paşa'nın meşhur nutkuyla" (Tanpınar, 2007: 139) açıldı.

3.3.3. Encümen-i Daniş'in Üyeleri ve Başkanları

Encümen-i Daniş'in üyeleri arasında önemli devlet adamları ve ilmiye sınıfının önde gelen isimleri ile gezgin ve yazar Joseph von Hammer ve sözlük yazarı James William Redhouse gibi isimler de mevcuttu. Dâhili ve harici üyelerin isimleri ekte verileceği için burada isim isim incelemek bize fayda sağlamayacak, bunun yerine üyelerin hangi koşullara göre seçildiğini tespit etmek daha uygun olacaktır.

Encümen-i Daniş'e üye olacak kişilerin dil, din ve ırk farkı gözetilmeksizin fayda sağlama temelinde kabul edilmesi önemli bir koşuldur çünkü bu durum imparatorluk bünyesinde var olan gayrimüslim tebaadan faydalanılmasını sağlamakla birlikte kucaklayıcı ve imparatorluğun kozmopolit yapısını yansıtacak bir nitelik sergilemektedir. Zaten bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun eldeki herhangi bir kaynaktan yararlanmayı tercih etmeme gibi bir lüksü de yoktur.

Bir diğer önemli koşul, "bir eser tercüme edecek kadar yabancı dil bilme" (Kayaoğlu, 1996: 29) koşuludur ki bu da telif eserden ziyade çeviriye ağırlık

verileceğinin bir işaretidir. Bu da son derece doğaldır çünkü Tanzimat döneminin diğer eğitim ve çeviri kurumları gibi Encümen-i Daniş'in kurulmasının altında yatan fikir de Batı'nın yükselen değerlerini, bilimini, eğitimini ve sistemlerini Osmanlı'ya entegre etmektir ve kurumun üyeleri bilinçli olarak ya da bilmeden bir kültür inşasının işçileridir. Bunu henüz kurumun ortaya çıkma sürecinde bile görmek mümkündür çünkü kurumun temel alındığı model Mustafa Reşit Paşa'nın Fransa'da gördüğü ve Osmanlı'da benzerini kurmak istediği *Académie Française*'dir (Bilim, 1985: 85). Tanzimat döneminde muhafazakâr kanadın bir temsilcisi olarak görülen Cevdet Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşması için çok büyük uğraşlar vermesi (Ortaylı, 1987: 20) ve Encümen-i Daniş'in dâhili bir üyesi olması da bu durumu destekleyen bir başka önemli detaydır.

Encümen'in harici üyelerinin Türkçe bilme zorunluluğu bulunmamaktadır. Kuruma sunacakları görüş, öneri ve fayda sağlayabilecek herhangi bir çalışma yeterlidir (Kayaoğlu, 1996: 34).

Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin yaptığı düzenlemeyle kurumun başkanlarının ikiye çıkarılması ve başkanlardan birinin Batı dillerinde diğerinin Arapça ve Farsça dillerinde yetkin olması kararına varılmıştır. Bu durum ilk bakışta yukarıda bahsedilen Batılılaşma amacına çok da uyan bir koşul gibi görünmüyorsa da yapılan 15 çeviriden yalnızca 3'ünün Arapça olması, Fransızcadan tercüme edilen eserlerin sayısının ise 7 olması (Kurultay, 1999: 20) faaliyet temelinde Batılılaşma amacıyla uyuşmaktadır. Şu da unutulmamalıdır ki Tanzimat döneminde girişilen Batılılaşma ve modernleşme hareketi halkın ısrarlı talepleri doğrultusunda değil devletin en üst kademesi olan padişahın iradesiyle yürütülmektedir. Bu da böylesine radikal ve statükoyu değiştirecek nitelikte bir değişim hareketinin dikkatli bir şekilde icra edilmesini, toplumun kökleşmiş kanılarını sahipleneni ve hâlâ çok güçlü bir nüfuza sahip olan ulema sınıfını tahrik etmemeyi ve dolayısıyla bir ayaklanmayı teşvik etmemeyi gerektirmektedir. Çünkü değişim karşıtlarının devlet adamlarını, sadrazamları ve hatta padişahları ortadan kaldırdığı örnekler az değildir. Tam da bu yüzden Ortaylı'nın da belirttiği gibi Tanzimat'ın temsilcileri ulema sınıfıyla açıktan bir mücadele ve savaş içerisinde değildir (Ortaylı, 1987: 144); onlar kurumları örgütleyerek dolaylı yoldan

değişimi gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Encümen-i Daniş'in iki başkanlı yapısı da bu makro politikanın mikro örneği olarak yorumlanabilir.

3.3.4. Encümen-i Daniş'in İşleyişi

Encümen-i Daniş'in işleyişini aşağıdaki maddelerle özetlemek mümkündür:

- Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından çevrilmesi istenen bir çalışma ilk olarak encümenin başkanına bildirilecek, başkan çeviriyi yapmaya istekli çevirmenlerden deneme çevirileri alacak, bu çeviriler encümen üyelerince incelenecek ve uygun görülen çevirmen söz konusu işle görevlendirilecektir.
- Bir eserin çevirisinin yapılması eğer encümen tarafından istenirse işe derhâl girişilmeyecek, önce Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin onayına başvurulacak, onay verilirse çeviri yapılacaktır. Telif eserler ise Meclis-i Maarif-i Umumiye ve padişah tarafından onaylanırsa basılabilecektir.
- Toplantılar üye tam sayısının en az üçte biriyle gerçekleştirilecektir. Mazeret belirtmeksizin toplantılara katılmayanların üyelikleri sonlandırılacak ve yerine yeni üyeler seçilecektir.
- Dilde sadelik önem arz etmektedir. Çalışmaların halkın anlayabileceği şekilde çevrilmesi ya da yazılması gerekmektedir. (karş. Bilim, 1985: 87; Kayaoğlu, 1996: 38)

Kurumun işleyişine bakıldığında iki nokta dikkat çekiyor. Bunlardan ilki farklı raporlarda da belirtildiği gibi burada da çevirmenlerden ve yazarlardan dil kullanımında sadelikten yana bir tutum sergilemelerinin istenmesidir. Buradan halkın yararına bir çalışma yürütme gayesi ile Osmanlı yazın geleneğinin ve yazın dizgesinin değişme sürecinde olduğu anlaşılmaktadır. 18. yüzyılın başında bile edebi eserlerin yazım ve çevirilerinde Arapçanın hâkim olduğu (Kurultay, 1999: 19) göz önünde bulundurulursa Encümen-i Daniş'in çatısı altında bu dilin Osmanlı yazın dizgesinin merkezinden ayrıldığı ve Arapça ve Farsça üretilen çalışmaların artık “saygın görülen” eserler olarak değerlendirilmediği çıkarımı yapılabilir.

Diğer nokta ise Encümen'in bir devlet kurumu olduğunun altının çizilmesidir. Encümen, farklı kişi ve grupların katkılarına açıktır, ücret ve ödüllerle çalışmalar teşvik de edilmektedir ancak günün sonunda hangi eserlerin çevrileceği ve basılacağı Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin ve padişahın onayına bağlıdır.

3.3.5. Ücretlendirme ve Ödüllendirme Politikası

Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından yapılan son düzenlemeyle Encümen-i Daniş'in dâhili ve harici üyeleri için ek bir ücretlendirme yapılmamasına karar verilmiştir. Bu kurumun bir üyesi olmanın “şeref payesi” olarak değerlendirilmesi (Kayaoğlu, 1996: 36) ve çeviri ya da telif eser üretme temelinde bir ödeme yapılması yeterli görülmüştür. Bunun yanında kadrolu editör bulundurma durumu da söz konusu değildir. Editörlerin de kendilerine gelecek çalışmaların düzeltilmesi temelinde ödeme alması kararlaştırılmıştır. Encümen-i Daniş üyelerine yapılacak ödeme politikası kabaca bu şekildedir. Ancak kurumun dâhili ve harici üyelerine ücret ödemenin ötesinde birtakım ödüller de vadettiği görülür. Cahit Bilim yapılan çalışmaların ve bu çalışmalara verilecek ödüllerin şu şekilde gruplanabileceğini söyler:

Çalışmalar:

- 3. Derece Çalışmalar: Tanınmayan biri tarafından kendi isteğiyle yazılmış ve yayımlanması uygun görülmüş çalışmalar (Encümen-i Daniş'in harici üyeleri konusunda bir sınırlamanın olmadığı, hemen herkesin Encümen'in çizdiği sınırlarda bir eserle topluma katkı sağlayabilmesinin olanaklı olduğu hatırlanmalıdır)
- 2. Derece Çalışmalar: Ünlü biri tarafından kendi isteği ya da Encümen-i Daniş'in talebi doğrultusunda yazılmış ve yayımlanması uygun görülmüş çalışmalar (Bu gruba encümene üye olan devletin ileri gelenlerinin, yazın dünyasının tanınmış simalarının ya da kendi çalışma alanında ismini duyurmuş kişilerin yer aldığı söylenebilir)
- 1. Derece Çalışmalar: Bilime ve ülke kültürüne katkı sağlayacak ve “eser” kategorisine girebilecek çalışmalar (Bunda ise kişinin kim olduğundan ziyade

çalışmanın niteliğinin ön plana çıktığı görülür). (karş. Bilim, 1985: 88; Kayaoğlu, 1996: 38)

Ödüllendirme:

- 3. Derece Çalışmalara Verilecek Ödüller: Yayımlanan çalışmanın satışından elde edilen gelirin ya da telif ücretinin yazara ödenmesi,
- 2. Derece Çalışmalara Verilecek Ödüller: Satış ya da telif gelirinin ödenmesinin yanında Encümen-i Daniş'in onur listesine isminin kaydedilmesi,
- 1. Derece Çalışmalara Verilecek Ödüller: Diğer iki ayrıcalığa ilaveten söz konusu kişinin madalyayla ödüllendirilmesi (Bilim, 1985: 88; Kayaoğlu, 1996: 39).

3.3.6. Encümen-i Daniş Tarafından Yayımlanmış Eserler

Encümen-i Daniş'in çatısı altında telif ve çeviri olarak kaç eser üretildiği bilinmemektedir ancak Tanpınar'ın ifadelerine bakılırsa bu sayının pek de az olmadığı, Yıldız Sarayı'ndan İstanbul Üniversitesi'nin kütüphanesine aktarılan yazmalarda Encümen-i Daniş üyeleri tarafından yapılan pek çok çalışmanın olduğu, üzerinde çalışılan alanların tarihten coğrafyaya, ekonomiden doğa bilimlerine kadar geniş bir yelpazeye yayıldığı anlaşılmaktadır (Tanpınar, 2007: 140). Encümen'in toplantı kayıtlarına erişilememesi planlanan ile gerçekleştirilen faaliyetler arasında ne kadar uyuma olduğunu söylememizi de imkânsız kılmaktadır (Bilim, 1985: 91) ancak yine de yayımlanan çalışmalardan bir kısmını burada incelemek olanaklıdır.

Encümen'i Daniş'e dair raporlarda ve belgelerde telif ve çeviri çalışmalarında sade bir dil kullanımının teşvik ve talep edildiği daha önce belirtilmişti. Dil konusunda hassasiyeti olan bir kurumun Osmanlı Türkçesinin dilbilgisi özelliklerinin ele alındığı bir çalışma üretmesi de bu yüzden tesadüf değildir. Cevdet ve Fuat paşalar tarafından kaleme alınan ve Encümen-i Daniş'in ilk eseri olan *Kavaid-i Osmaniye* Türkçenin dilbilgisi üzerine yazılan ilk Türkçe eserdir (Lewis, 1993: 118). Eser daha sonra Almancaya da çevrilmiştir (Bilim, 1985: 91).

Encümen'in çatısı altında üretilen bir diğer önemli eser *Tarih-i Cevdet*'tir. 1774-1826 yılları arasında Osmanlı tarihini ele alan çalışma "Türkçe yazılmış ilk modern tarih kitabı sayılır" (Bilim, 1985: 92). Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılan ve "Encümen-i Daniş'in Darülfünun'da okutulmak üzere bir tarih kitabı yazdırmak istemesiyle ortaya çıkan eser" (Demez, 2007: 48) 12 ciltten oluşmaktadır.

Bir diğer önemli çalışma İbn-i Haldun'un 7 ciltlik tarih çalışmasının birinci cildi olan *Mukaddime*'nin çevrilmesidir. Eserin büyük bir kısmı Pirizâde Sahib Molla tarafından, kalan kısmı ise Cevdet Paşa tarafından tamamlanmıştır (Kayaoğlu, 1996: 44).

Encümen-i Daniş'in harici üyelerinden Sahak Ebru'nun çalışmaları da dikkate değerdir. Fransız yazar Mösyö Souvanie tarafından kaleme alınan tarih çalışmasının Hz. Adem'den Roma İmparatorluğu'nun başlangıcına kadar olan kısmı, Encümen-i Daniş tarafından görevlendirildiğini belirten Sahak Ebru tarafından *Tarih-i Umumi* ismiyle çevrilmiştir (Demez, 2007: 49). Bu çevirinin yanında *Avrupa Ministrolarının Tercüme-i Hali* isminde telif bir çalışması da bulunmaktadır. Sahak Ebru, bu çalışmasında 19. yüzyılın önde gelen devlet adamlarından Fransız Talleyrand, Avusturyalı Metternich ve Rus politikasına yön veren Nesselrode gibi isimleri ve faaliyetlerini ele almaktadır (Tanpınar, 2007: 140). Voltaire tarafından kaleme alınan ve İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın hükümdarlığını ve faaliyetlerini anlatan *Historie de Charles XII*'yi çeviren de yine kendisidir (Bilim, 1985: 92; Tanpınar, 2007: 140). Sahak Efendi'nin Encümen-i Daniş çatısı altında yaptığı diğer katkılar arasında Fransız yazar Mösyö Say'ın yazdığı ekonomi ve politika içerikli bir çalışmanın *İlm-i Tedbîr-i Menzil* ismiyle, bir başka Fransız yazar Ségur'un kaleme aldığı çalışmayı ise *Vücûd-ı Beşerin Sûret-i Terkibi* ismiyle Türkçeye kazandırılması sayılabilir (Demez, 2007: 50).

Mehmet Akif Fethi tarafından Arapçadan çevrilen *İlm-i Tabâkât-ı Arz* bir diğer önemli çalışmadır çünkü bu çeviri, Encümen-i Daniş'in "doğa bilimlerine ilişkin hazırladığı ilk eserdir" (Demez, 2007: 51). Ancak şu da belirtilmelidir ki eser Osmanlı Türkçesine Arapçadan çevrilse de çalışmanın aslı Fransızcadır (A.e.) ve bu yüzden bu çalışmanın da Batı'ya ait bir kaynak olduğunu söylemek olanaklıdır. Doğa bilimlerine

ilişkin olarak çevrilen diğer eser Buffon tarafından kaleme alınan *Histoire Naturelle* isimli çalışmadır. Bu eser Abdülhak Molla tarafından *Tarih-i Tabii* ismiyle Türkçeye kazandırılmıştır (Kayaoğlu, 1996: 45)

Encümen-i Daniş'in bildiğimiz diğer çalışmaları tarih alanındaki eksikliği gidermek üzere hazırlanmıştır. Ahmed Ağrıbozî tarafından kaleme alınan *Tarih-i Kudemayı Yunan ve Makedonya*, Todoraki Efendi'nin *Avrupa Tarihi* çevirisi, Aleko Efendi tarafından çevrilen ve Napolyon'un gerçekleştirdiği son seferleri ele alan *Beyânü'l Esfâr*, Divan-ı Hümayûn tercümanı Yakovaki tarafından çevrilen *Tarih-i Katerina* bunlara örnek olarak gösterilebilir (Bilim, 1985: 92-93; Demez, 2007: 49-51; Kayaoğlu, 1996: 44-45; Tanpınar, 2007: 140-141). Encümen, tarih alanındaki boşlukları doldurmak için telif eserler de üretmiştir. Aziz Efendi tarafından yazılan *Napolyon'un İtalya Seferleri Tarihi* (Kayaoğlu, 1996: 45) ve Encümen'in 2. Başkanı Hayrullah Efendi tarafından yazımına başlanan ve 10 yıllık bir sürecin sonunda 18 cilde ulaşan (Hayrullah Efendi 15 cildini yazmıştır) *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* ya da bir başka ismiyle *Hayrullah Efendi Târihi* buna örnektir (Akün, 1998: 76; Demez, 2007: 51). Encümen'in tarih çalışmaları arasında ilk çağlardan o güne kadarki olayları ele alacak üç ana bölümden oluşan çok geniş kapsamlı bir tarih ansiklopedisi çalışması yapılması da düşünülmüştür.

Encümen-i Daniş çatısı altında sözlük çalışmaları da yapılmaya çalışılmıştır. Ahmet Vefik Paşa tarafından kaleme alınan ve Türkçeye geçen Fransızca sözcüklerin incelendiği *Lehçe-i Osmani* buna bir örnek sayılabilir; Harici üyelerden James Redhouse tarafından hazırlanan İngilizce-Türkçe sözlüğe Anadolu'nun farklı noktalarında yaşayan yerel halkların kullandığı sözcüklerin dâhil etmesi de bu çalışmalar çerçevesinde değerlendirilebilir (Yazıcı, 2005).

Encümen-i Daniş çatısı altında üretilen çalışmaların yukarıda bahsedilen çalışmalarla kısıtlı olduğu kesin olarak iddia edilemez. Eldeki arşiv belgelerinin ve dokümanların tasniflerinin tamamlanmasıyla zaman içinde yeni telif ve tercüme eserlerin gün yüzüne çıkma ihtimali vardır (Akyıldız, 2018: 38) ancak o güne kadar eserlere dair nitel ve nicel yorumlar yukarıdaki çalışmalar üzerinden yürütülecektir.

3.3.7. Encümen-i Daniş'in Kapanması

Encümen'in ne zaman kapatıldığına dair elde kesin bir bilgi yoktur ancak resmi olarak kapatılmadıysa da kuruluşundan yaklaşık 11 yıl sonra fiilen ortadan kalktığına yönelik bir görüş birliği vardır (Akyıldız, 2018: 35; Arslan, 2009: 432; Bilim, 1985: 94; Demez, 2007: 52; Kayaoğlu, 1996: 55; Parker, 1987: 32; Tanpınar, 2007: 139). Bunun sebebi de salnamelerde dâhili üyelerin isminin zikredildiği son tarihin 1862 yılı olmasıdır. Bununla birlikte Ekmeleddin İhsanoğlu, Encümen-i Daniş'in harici üyelerinden Michael Brodinkof'a 6 Ocak 1880 tarihinde nişan verildiğinin keşfedildiğini belirtmiştir (İhsanoğlu, 1994: 2170). Bu da Encümen'in kapatılmasıyla ilgili yeni ve ilginç bir bilgidir.

Büyük umutlarla açılan Encümen'in önemini yitirme sebeplerine gelince, bu konuda da yine kesin sebepler sunulamamakta, yalnızca yorumda bulunmaktadır. Encümen'in ekonomik olarak desteklenememesi bir sebep olabilir (Bilim, 1985: 94; Tanpınar, 2007: 139). Çünkü Tanzimat döneminde devletin uğraştığı problemlerin başında ekonomi gelmektedir ve daha önce de belirtildiği gibi Encümen'in kuruluşunda hazırlanan raporlarda maliyetin mümkün olduğunca düşük tutulması yönünde birtakım maddeler bulunmaktadır. Tam zamanlı ve maaşlı editörlerin tutulmaması, üyelere ilave bir ödeme yapılmaması ya da maaş bağlanmaması bunlardan bazılarıdır. Bir diğer sebep Encümen'in ve hatta Tanzimat döneminin en önemli ismi Mustafa Reşit Paşa'nın sadareten ayrılması ve vefatı olabilir. Paşa'nın ölümüyle kurumun koruyucusundan mahrum kaldığı söylenebilir. Üyelerin başka görevlerde bulunmaları sebebiyle Encümen adına yeteri kadar çalışamamaları (Kayaoğlu, 1996: 51), işinin ehli olmayan kişilerin Encümen'e üye yapılmasıyla beklenen katkının yapılamaması (Bilim, 1985: 94; Kayaoğlu, 1996: 51), vefatından önce Mustafa Reşit Paşa ile Ali Paşa arasında başlayan anlaşmazlık (Bilim, 1985: 94; Tanpınar, 2007: 139), Avrupa'nın aksine Osmanlı'da bilim anlayışının oturmamış olması (Demez, 2007: 52; Kayaoğlu, 1996: 51), Encümen'in akademik özgürlükten yoksun olması ve Kuleli Vakası olarak bilinen başarısız darbe girişiminin dolaylı etkisi (Berk, 1999: 39) diğer sebepler arasında gösterilmektedir.

3.3.8. Encümen-i Daniş Bir Bilim Akademisi Midir?

Encümen-i Daniş'in bir "akademi" olup olmadığını anlayabilmek için ilk bakılması gereken nokta kurumun yapısı ve kökenidir. Cahit Bilim'in belirttiği gibi Encümen-i Daniş, Mustafa Reşit Paşa'nın Osmanlı elçisi olarak Paris'te görev yaptığı sırada *Academie Française*'i görerek bunun Osmanlı topraklarında da kurulmasını istemesi sonucu ortaya çıkmıştır (Bilim, 1985: 85). Ancak Fransa'daki bu kurumun isminde geçen "Académie/Akademi" ifadesi bu kurumu ya da ondan esinlenilerek kurulan Encümen-i Daniş'i gerçekten bir "akademi" yapar mı? Bu soruyu yanıtlamak için "Akademi" ismiyle anılan ilk kuruma bir bakalım. *Akademeia* ismi ilk olarak Yunan filozof Platon tarafından MÖ 385 yılında kurulan okul için kullanılmıştır. Pek çok öğrencinin yetiştiği bu okulda yalnızca düşünsel meselelere odaklanılmamış matematikten astronomiye, doğa bilimlerinden retoriğe, mantıktan siyasete ve metafiziğe kadar çok farklı disiplinlerde pek çok ders verilmiştir. *Akademeia* bu yönüyle yükseköğretim kurumlarının öncüsü olmuş ve kendinden sonraki bu türden kurumların temelini atmıştır (Dürüşken, 2014: 174). Bu ifade bugünkü üniversiteler ve yükseköğretim kurumları için kullanılan bir ifade olarak yerleşmiştir. Fransa'daki *Académie Française*'e ve Osmanlı'daki Encümen-i Daniş'e bakıldığında ise bambaşka bir manzara karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak *Académie Française*'e bir göz atalım. Bu kurum Kardinal Richelieu'nun 1630'ların başında bir grup Fransız entelektüelin düzenli olarak bir araya geldiğini öğrenmesi ve bu kişileri bir kurumun çatısı ve kendi koruması altında buluşmaya çağırması üzerine kurulmuştur. Kurum söz konusu isme kavuştuktan ve resmi bir nitelik kazandıktan sonra büyük oranda Fransızcanın sınırlarını çizmek, Fransızca'yı korumak ve Fransızca'yı mümkün olan en mükemmel hâle getirmek amacıyla düzenli olarak toplantılar düzenlemiştir. 1639 yılında 40 üyeye ulaşan ve bu sayıyı nihai üye sayısı olarak kesinleştiren kurumun faaliyetleri incelendiğinde büyük oranda dil ve sözlük üzerine çalıştıkları görülür. Fransızca sözlüğün ("*Dictionnaire*") bugüne değin sekiz edisyonunu yayımlayan kurumun diğer çalışmaları arasında Fransızcanın dilbilgisi üzerine yazılmış tartışmalı bir yayın olan *Grammaire de l'Académie* ile *Le Dictionnaire des Arts et des Sciences*

isminde bir bilim ve sanat sözlüğü bulunmaktadır³. Kurumun yayın yelpazesi bugün bir hayli genişlemiş olabilir ancak bu durum, kurumun 19. yüzyıl itibarıyla bir dil otoritesi olmaktan öteye geçemediği gerçeğini değiştirmez. “Akademi”nin tanımını Platon tarafından kurulan *Akademeia*’yı temel alarak yapmak gerekirse ve *Académie Française*’in çok büyük oranda Fransızca dilini geliştirmek üzere faaliyet gösteren bir kurum olduğu göz önünde bulundurulursa Fransız kurumunun bir akademi olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Elbette bu durum kurumun itibarına gölge düşürmez. *Académie Française*, Fransızcaya büyük hizmetlerde bulunmuş çok saygın bir kurum olarak görülmektedir. Bu yüzden de yüzyıllar boyunca pek çok Fransız düşünür, şair, yazar ve eleştirmen kurumun bir üyesi olmak için büyük çaba sarf etmiştir. Burada yapılan tespit kurumun doğasına ve ismine yöneliktir. Encümen-i Daniş’e gelinecek olursa kurumun *Académie Française*’le üye sayısı ve çalışma alanları açısından benzediği söylenebilir ancak bunlar “formel ve seremoniel benzerliklerden ibarettir” (İhsanoğlu, 1994: 2170). Platon’un *Akademeia*’sıyla karşılaştırıldığında ise büsbütün farklı bir manzara görülür. Her ne kadar farklı alanlarda çeviri çalışmaları yürütülmüş olsa da Encümen-i Daniş’in de bir akademi olduğunu söylemek olanaklı değildir çünkü Encümen, büyük oranda çeviri kurumu olarak faaliyet göstermiştir. Ancak tıpkı Fransız kurumunda olduğu gibi Encümen-i Daniş’in bir akademi olarak değerlendirilememesi, onu önemsiz bir kurum yapmaz. Bir dönüşümü başlatan, bir bayrağı göğüsleyen ve bir fitili ateşleyen kurumun önemi bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

3.3.9. Encümen-i Daniş’in Önemi

Encümen-i Daniş, yapısı, faaliyetleri ve mensuplarıyla çok köklü bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu’nun dönüşüm sürecine girişinin sembollerinden biridir. Örneğin kurumun iki başkanının olması o dönemde Doğu’da hâkim olan mutlak irade anlayışına zıt düşer. Mensupları arasında farklı dinlerden ve milletlerden kişilerin olması ve bunlar arasında herhangi bir ayırım gözetilmemesi, yüzyıllardır süregelen

³ Academeie Française’e ilişkin tüm bilgiler, bugüne kadar varlığını sürdüren kurumun internet sitesinden alınmıştır: <http://www.academie-francaise.fr/>.

“Müslüman’ın gayrimüslime karşı üstünlüğü” tavrının göz ardı edilmesini yansıtmakla birlikte Tanzimat’la birlikte doğan “Osmanlı vatandaşı” ruhunu ve imparatorluk sınırları içinde herkesin eşit olması ilkesini benimsediğini gösterir. Kurum çatısı altında gerçekleştirilen çevirilerin büyük oranda Batılı kaynaklardan yapılması, hatta Arapçadan yapılan çevirilerden birinin kaynak metninin Fransızca olması (*İlm-i Tabâkât-ı Arz*) kültürel ve bilimsel anlamda devletin yüzünü Batı’ya döndüğünün, “eski”den ve Doğu’dan büyük bir beklentisinin kalmadığının göstergesidir. Her şeyden öte, Cahit Bilim’in de belirttiği gibi Encümen’in kuruluşunun temel alındığı kurum bile Fransa’daki *Academie Française*’dir (Bilim, 1985: 85). Diğer bir deyişle “Encümen-i Daniş’le birlikte Batı uygarlığının ulaşılmak istenen bir hedef” (Kurultay, 1999: 19) olduğu görülmektedir.

Encümen’in kısa ömürlü olması ya da amaçlarına tam olarak ulaşamaması (Kayaoğlu, 1996: 53) yarattığı etkinin de kısıtlı olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Tanzimat dönemindeki bireysel çabaların ve kurumsal girişimlerin desteğini alan Encümen’in, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yirmi yılını bile etkileyecek bir dip dalga oluşturduğunu ve uygarlaşma mücadelesinin öncülerinden biri olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. “Halkın cahilliğini gidermek ve bunun için sade dille kitaplar ve makaleler yazmak, başka dilden çeviriler yapmak ve yabancı ülkelerdeki bilim kurullarıyla fikir alış-verişini yapmak gibi ideal amaçlar” (Bilim, 1985: 90) Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da devletin eğitim ve kültür alanlarındaki temel amaçlarından olmuştur.

3.4. Tanzimat Döneminde Çeviri Alanında Bireysel Girişimler

Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra ortaya çıkan çeviri kurumları gerek yapıları gerek üyeleri gerekse de ortaya çıkarılan eserlerle Osmanlı entelektüelinin dünyaya bakış açısında ciddi bir değişime yol açmışlardır. Yazın dünyasındaki değişiminin ana aktörleri ise kurumlarla yolları bir şekilde kesişmiş olsa da genel itibarıyla tek başlarına hareket eden, değişim rüzgârını arkalarına alıp Osmanlı yazın dizgesine yeni ürünler ve türler kazandıran kişilerdir. Batı düşünce dünyasının ve edebiyatının önemli eserlerini Türkçeye kazandırarak Osmanlı yazın dizgesinin

temelinden değişmesine yol açan bu kişiler kimi zaman sadrazam, kimi zaman paşa, kimi zaman gazeteci kimi zaman da bir şair olmuştur. Edebiyat ve düşün dünyasına yönelik ilk çeviriyi kimin yaptığı meselesinde ise bir belirsizlik vardır. Ziya Paşa'nın 1857 yılında J. J. Rousseau'dan *Emile*'yi, Moliere'den ise *Tartuffe*'yi çevirdiği söylene de (Ülken, 2020: 246), bunlar ortaya çıkmamıştır (Berkes, 2012: 268). Dolayısıyla da Batı düşüncesi ile edebiyatına dair ilk çevirilerin yapıldığı tarih 1859 olarak kabul edilir (Berkes, 2012: 268; Demez, 2007: 30; Paker vd., 2015: 5). Münif Paşa'nın Fénelon, Fontenelle ve Voltaire'nin yazdığı bazı diyalogları Türkçeye çevirip derleyerek *Muhâverât-ı Hikemiye* (1859) (Felsefe Konuşmaları) ismiyle yayımlaması gerçekten de kritik bir eşiği temsil eder. Bu çalışmayla birlikte Osmanlı toplumu yaratılış düşüncesinden kişisel tutkulara, vatan sevgisinden toplumsal ahlaka ve kadınların toplumdaki yerine kadar ilk kez Osmanlı'da yerleşmiş bulunan kanılara zıt düşen görüş ve düşüncelerle karşılaşmıştır (Tanpınar, 2007: 171). Öyle ki Tanpınar, bu çalışmanın genç okurların zihninde bir devrim gerçekleştirdiğini, Münif Paşa'nın da böyle bir eser vücuda getirerek Osmanlı'da ahlak prensiplerini tartışmaya açtığını öne sürer (A.e.).

Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa ise literatürün genişlemesine 1862 yılında Fenelon'dan yaptığı *Terceme-i Telemak* (Télémaque) çevirisiyle katkıda bulunmuştur. Yöneticilere tavsiyeler içeren bu eser Ahmet Vefik Paşa tarafından ikinci kez *Telemak* adıyla tercüme edilmiştir (Ülken, 2020: 247).

Çeviri girişimleri Osmanlı yazın dizgesine yeni türlerin ve ürünlerin dâhil olmasını tetiklemiştir (Paker vd., 2015: 6). Victor Hugo'nun *Les Misérables*'i 1862'de *Mağdurîn Hikâyesi* ismiyle Ruzname-i Ceride-i Havadis'te tefrika olarak yayımlanmıştır (Demir, 2007: 31) ki bu yöntem 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar popüler bir yayımlama biçimi olarak varlığını sürdürecektir (Paker vd., 2015: 6). Eserin çevirmeninin kim olduğu tam olarak tespit edilemese de bazı kaynaklara göre çeviri Münif Paşa'ya aittir (Koç, 2006: 367; Ülken, 2020: 246). Eser, 1880 yılında Şemsettin Sami tarafından daha akıcı bir dille ve *Sefiller* ismiyle bir kez daha ereke dile aktarılmıştır (Koç, 2006: 367). *Mağdurîn Hikâyesi*'ni Daniel Defoe tarafından kaleme alınan ve 1864'te Ahmet Lütü Efendi tarafından *Tercüme-i Robenson* adıyla çevrilen çalışma takip eder (A.e.). Çalışmanın İngilizce aslı yerine Arapçadan çevrildiği de

belirtilmelidir. Bu detay, Arapçadan çeviri yapan çevirmenlerin bile Doğu'nun edebi ürünleri yerine Batı'nınkilere yöneldiklerini gösterir.

Bölümün başında Ziya Paşa'nın çevirdiği söylenen ancak basılmayan ya da bulunamayan çevirilerinden bahsedilmişti. Bu konuda Nâmık Kemâl'in Volney'den yaptığı *Palmir Harabeleri* (Les Ruines ou Méditations sur les Révolutions des Empires) başlıklı çeviri de aynı akıbete uğramıştır (Ülken, 2020: 246). Bununla birlikte bazı kaynaklarda Nâmık Kemâl'in yaptığı çeviriler arasında Rousseau'dan *Şeriât-i İçtimaiye* (Du Contrat Social)⁴, Condorcet'ten *Tarih-i Terakkiyât-ı Efkâr-ı Beşer* (Esquisse d'un Tableau Historique de l'Esprit Humain)⁵, Montesquieu'den *Rûhü's-Şerâyi'* (Esprit des Lois)⁶ ve *Roma'nın Esbâb-ı İkbâli ve Zevâli* (Causes des Grandeurs et Décadence de l'Empire Romain)⁷ isimli çalışmaların bulunduğu da belirtilmektedir (Öztürk, 2002: 72).

1870'lerin başı klasik akımdan romantik akıma geçişin eşiği olarak da değerlendirilebilir çünkü bu tarihten sonra yapılan çevirilere bakıldığında romantik yazarların ağırlıklı olduğu görülecektir. 1871'de Voltaire'nin *Mikromegas*'ı Ahmet Vefik Paşa tarafından *Hikâye-i Hikemiyye-i Mikromega* adıyla, Alexandre Dumas'nın *Le Comte de Monte Cristo*'su Teodor Kasap tarafından *Monte Kristo Kontu* adıyla tercüme edilmiştir. Chateaubriand'ın *Atala* adlı romanı ise aynı isimle 1872 yılında Recaizade Mahmut Ekrem tarafından Türkçeye kazandırılmıştır (Arslan, 2017: 139). Bu çalışmayı Mahmut Nedim tarafından yapılan *Güiver'in Gezileri* ve Kadri isminde bir mütercimin çevirdiği *Topal Şeytan* izler. Her ne kadar Vartan Paşa olarak bilinen Hovsep/Osep Vartanyan tarafından 1851 yılında Ermeni harfleriyle yazılmış *Akabi Hikâyesi* isminde bir roman mevcutsa da (Albachten ve Gürçağlar, 2019: 228; Eruz, 2010: 105; Parker vd., 2015: 5) ilk Türkçe romanın yazıldığı yıl 1872 olarak kabul görür (Tanpınar, 2007: 263). Şemsettin Sami'nin *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat*'ı Osmanlıca harflerle kaleme alınmış olup kendinden sonra yazılacak Türkçe romanların ilki olmuştur. Ahmet Mithat Efendi'nin 1879'da Alexandre Dumas'nın *La*

⁴ Toplum Sözleşmesi.

⁵ İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı.

⁶ Kanunların Ruhu Üzerine.

⁷ Romalıların Yükselişi ve Çöküşü.

Dame aux Camélias isimli eserini *La Dam o Kamelya* ismiyle çevirmesi ise 1870'ler boyunca Fransız romantik yazarlardan yapılan çevirilerin öne çıkan bir örneğidir.

Beşir Fuat Bey de dönemin önemli çevirmenlerindendir. Fransızcanın dilbilgisine dair Emil Otto'nun yazdığı kitapları çevirmenin yanında *Almanca Muallimi* ve *İngilizce Muallimi* isimli çalışmaları kaleme almakla gençlerin Batı dillerini öğrenmelerine ve dolayısıyla Batı kültürüyle tanışmalarına kapı aralamıştır. Victor Hugo'nun çalışmalarından bölümler de çeviren Beşir Fuat Bey, Emil Zola'dan *Cinayetin Tesiri*'ni, K. F. Mor'dan *Binbaşıya Davet*'i, James Cobb'dan ise *Birinci Kat*'ı Türkçeye aktarmıştır (Ülken, 2020: 247).

Bu dönemde tiyatro çevirileri de önemli bir yer tutmaktadır. Ahmet Vefik Paşa gerek adaptasyon gerekse de çeviri yoluyla Molière'in eserlerinin büyük kısmını dilimize kazandırırken Abdullah Cevdet Bey Shakespeare'in Hamlet, Macbeth ve Kral Lear gibi eserlerini Türkçeye kazandırarak tiyatro çeviri literatürünü İngiliz ekolüyle zenginleştirmeye çaba göstermiştir (Ülken, 2020: 247-249).

Bu çeviri seferberliğinin şiiri etkilememesi düşünülemezdi elbette. Osmanlı İmparatorluğu köklü bir şiir geleneğine sahip olsa da Victor Hugo'nun şiirlerini çeviren Ethem Pertev Paşa (Gürsel, 1983: 322) ile La Fontaine'in masallarını, Racine'nin, Gilbert'in ve Lamartine'nin şiirlerini çevirip bunları *Tercüme-i Manzume* ismiyle yayımlayan Şinasi (Paker vd., 2015: 5; Ülken, 2020: 246) bu girişimleriyle "Osmanlı şiirine çağdaş Batı şiirinin havasını getirmeye çalışmıştır" (Berkes, 2012: 262).

Tüm bu çevirilerin o tarih itibarıyla toplumun büyük bir kesimi tarafından okunduğunu ve derhâl kanıksandığını söylemek doğru olmaz. Zaten doğal olan yazın dizgelerinin zaman içinde değişmesidir. Dolayısıyla bu çevirilerin en temel işlevi kültür repertuarı oluşumunun başlangıç noktasını teşkil etmek ve fitilini ateşlemek olmuştur. Bu da bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

3.5. Tanzimat Döneminde Çeviri Yoluyla Kültür Repertuarı İnşa Etmek

Tanzimat Fermanı pek çok alan gibi düşünce ve yazın dünyasını da derinden etkilemiştir. Bu süreci bu açılardan bir kırılma ve eksen değişikliğinin başlangıç noktası olarak görmek yanlış olmaz (Karadağ, 2012: 49; Parker, 1987: 41) çünkü bu dönemden itibaren Osmanlı yazını ve düşünce dünyası “eskiyle” olan bağını koparma yoluna girmiş ve farklı bir yolda ilerlemeye başlamıştır. Bunun en net kanıtı Batılılaşma girişiminin bizzat padişah tarafından teşvik edilmesi, sadrazam ve devletin ileri gelenlerinin bu girişimi destekleyici adımlar atması ve çeviri bağlamında gerek kurumların gerekse de kurumlardan bağımsız olarak çalışan çevirmenlerin Batı kültürünü, edebiyatını ve düşünce ürünlerini Osmanlı toplumuna entegre etme çabalarıdır. Edebiyattan önce düşünce dünyasının değişimine değinmek yerinde olacaktır.

Çeviri daha önce de belirtildiği gibi tarih boyunca pek çok ciddi değişimin tetikleyicisi olmuştur. Bu, farklı devletlerin, kültürlerin, milletlerin ve grupların iletişim kurmasını ve dolayısıyla da etkileşimde bulunmasını sağlayan çevirinin doğasından kaynaklanmaktadır. Bugün insanlık mirası olarak görülen pek çok gelişim geçmişte çeviri yoluyla diyalog kuran grupların birbirlerinde gördüğü ve kendi toplumlarına entegre ettiği uygulamalardır. Dolayısıyla Tanzimat döneminin eksen değişikliğinin başlangıcı olarak yorumlanabilmesi ile bu dönemde yoğun bir çeviri faaliyeti yaşanması arasında olumlu yönde bir korelasyon olduğu söylenebilir.

Bu düşünceden hareketle bu dönemde çevrilecek eserlerin tesadüfen seçildiği söylenemez (Karadağ, 2012: 49). Burada gerek kişiler gerekse de kurumlar tarafından güdülen belli bir niyet vardır ve eserlerin çevirisi büyük oranda “kültür repertuarı” oluşturma amacını taşımaktadır. Hatırlanacağı gibi kültür repertuarı kavramını ortaya atan Even-Zohar, kavramı şu şekilde tanımlıyordu: “Kültür repertuarı, bir grup insanın ya da bir gruba mensup olan bireylerin, yaşamın düzenlenmesi için yaptıkları tercihlerin birikimidir” (Even-Zohar, 1997: 355). Aynı çalışmada kültür repertuarının “kasıtlı olarak” ya da “farkında olunmadan” gerçekleştirilebileceği de belirtiliyordu (Even-Zohar, 1997: 357). Tanzimat döneminde gerek dünya görüşleri gerekse de

giriştikleri projelere bakıldığında Mustafa Reşit Paşa ya da Münif Paşa gibi nüfuzlu ve Batı yanlısı kişilerin bulundukları mevkileri ve nüfuzlarını kullanarak, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Encümen-i Daniş ve Darülfünun gibi kurumların, Mecmua-i Fünûn gibi yayın organlarının açılmasına aracılık ederek kültür repertuvarının değişimine doğrudan etki ettikleri ortadadır. Tüm bu işlere bilinçsizce ve tesadüfen girişimleri olası olmadığına göre bu kişileri kültür repertuvarını “kasıtlı olarak” değiştiren kişiler olarak görebiliriz. Edebiyattaki değişim rüzgârından etkilenip çeşitli gayelerle Batı’ya ait eserleri çeviren ve bu tarzda ürünler ortaya koyan kişilerin ise “farkında olmadan” kültür repertuvarı oluşturma sürecinin bir parçası oldukları yorumunu yapmak olanaklıdır. Tam da bu noktada Encümen-i Daniş’in çatısı altında üretilen çevirilere bir yorum getirmek gerekir. Tarih kategorisinde yapılan çalışmalara bakıldığında dünya tarihine yönelik eserlerin Osmanlı’yı anlatan tarih anlayışına ağır basmaya başladığı söylenebilir. *Tarih-i Umumî*, *Tarih-i Kudemâ-yı Yunan ve Makedonya*, *Avrupa Tarihi* ve *Genel Tarih* çevirileri o dönemin araştırmacılarını Avrupa tarihinde yaşanan gelişmeleri detaylarıyla incelemeye ve buralardan birtakım dersler çıkarmaya teşvik etmiş olmalıdır. Suat Sinanoğlu bu yönelişin altındaki sebebi *Türk Hümanizmi* isimli eserinde şu şekilde açıklar:

...insan zekâsının bulguladığı en büyük temel hakikatlerin yeniden ilk kez bulgulanamayacağı gerçeğinden hareketle [...] insanlığın manevi evrimine etkin bir biçimde katılmak isteyen her toplum, Batı’nın uzun süren ve karmaşık bir yapı gösteren insancıl deneyimini geçirilen aşamalar boyunca izlemekle ve onu somut tarihsel gerçekliği içinde incelemekle yükümlüdür.

(Sinanoğlu, 1998: 28)

Dil meselesine gelinecek olursa *Kavaid-i Osmaniye* isminde bir dilbilgisi çalışması yapılması dilde yeniliğin fitilini ateşlemiştir. Bunun yanında Ahmet Vefik Paşa’nın kaleme aldığı *Lehçe-i Osmani* ve James Redhouse’un yaptığı sözlük çalışması, *Académie Française*’in Fransızcanın sözcük varlığı için yaptığı hizmeti Türkçe için yapmayı hedeflemiştir. Encümen, Türkçeyi yabancı sözcüklerin boyunduruğundan kurtaramamış ve dilde devrim yaratamamış olabilir ancak nizamnamesinden de anlaşıldığı üzere dil konusunda bir tavır ortaya koymuş, dilde

özleşme ve sadeleşme savunuculuğu yapan kurum ve kişilerin öncüsü olmuştur. Encümen, Darülfünun için kaynak hazırlama görevini de üstlenmiş olduğundan pozitif bilimlerde çalışmaların üretilmesi de kaçınılmaz olmuştur. *Vücûd-ı Beşerin Sûret-i Terkibi* ya da *İlm-i Tabâkât-ı Arz* gibi çalışmaların çevrilmesi bu amaç dâhilinde düşünülse de kültür repertuarı oluşturma çabasının da bir ürünüdür. Nitekim pozitif bilimler hem Osmanlı İmparatorluğu'nun sonraki dönemlerinde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde kültür repertuarının temel dayanaklarından biri olacaktır.

Bireysel çabaların etkisi de yadsınamayacak kadar büyüktür. Örneğin Münif Paşa'nın *Muhâverât-ı Hikemiye* isimli çeviri çalışması adeta bir düşünce devrimi manifestosudur. Fransız düşünürlerin fikirleri Osmanlı düşünce sistemine ilk kez bu çalışmayla enjekte edilmiştir (Tanpınar, 2007: 171). Bu düşünürlerin eserlerinin çevrilmeye devam etmesi de bu süreci hızlandırmış ve fikirlerin o dönem için küçük de olsa bir kitlede yerleşmeye başlamasını sağlamıştır. Ancak bu kök ilerleyen zamanlarda öyle sağlamlaşacaktır ki başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kişilerin ilhamını bu düşünürlerden aldığı görülecektir. Örneğin *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* isimli kitabın Atatürk tarafından kaleme alınan "Hürriyet" bölümünde özgürlüğe dair kavramlar J. J. Rousseau'nun kavramlarıyla hemen hemen örtüşmektedir (Turan, 2018: 17). Atatürk'ün Montesquieu tarafından kaleme alınan ve Tanzimat döneminde çevrilmiş eserlerden biri olan *De l'esprit de lois* (Kanunların Ruhu) isimli çalışmada cumhuriyetin bir erdem rejimi olduğuna dair kısımları işaretlediği ve önemli gördüğü de bilinmektedir (A.e.: 16). Meşrutiyet döneminde güç kazanıp Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ülkenin en baskın düşünce akımlarından biri hâline gelen Türkçülüğün temelinde Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçi hisler olduğunu söylemek de yine yanlış olmayacaktır. Elbette tüm Osmanlı yöneticilerinin ve tebaasının Fransız fikir akımlarına ve düşünürlerine yönelik görüşleri aynı değildi; Kimileri gelenekçi görüşlere hâlâ sıkı sıkıya bağlıydı (Berk, 1999: 12) ancak yine de yeni fikirler ve akımlar kendilerine bir destekçi kitlesi bulmayı başardı. Özetle, Tanzimat döneminde Türkçeye tercüme edilen Fransız düşünürlerin eserleri, Osmanlı fikir dünyasının yeniden

tasarlanmasında, bir diğer deyişle yeni bir kültür repertuarı oluşturulmasında çok önemli bir yere sahiptir.

Kültür repertuarı oluşturma süreci yalnızca bilim ve düşünce alanıyla kalmamış edebiyat alanında da kendini göstermiştir. Batı edebiyatının ürünlerinin ve türlerinin Osmanlı yazınında kendine yer bulabilmesinin en temel nedeni divan edebiyatının “kemikleşerek” canlılığını yitirmeye yüz tutması ve edebiyat alanında girişilen çabaların Osmanlı yazın dizgesine yenilik getirememesidir (Paker, 1987: 35). Ayşe Banu Karadağ da aynı tespiti yapmakta, Even Zohar’ın kuramından hareketle şu ifadeleri sarf etmektedir: “Tüm alt dizgeleriyle bütünleşik bir yapı sunmayan, yeni edebi türlerin ortaya çıkmasına ihtiyaç duyulan bu edebiyat çoğuldizgesinde bir dönüm noktasının yaşandığı söylenebilir” (Karadağ, 2012: 49). Bu noktada bir kez daha Even-Zohar’a başvurmak ve çevirinin edebiyat dizgesinde hangi durumlarda merkeze yaklaşabileceğini hatırlamak gerekir. Even-Zohar’a göre;

- (a) Edebiyat henüz oturmamışsa, bir diğer deyişle “gençse”,
- (b) Söz konusu ülkenin edebiyatı, diğer ülkelerin edebiyatlarından oluşan büyük edebiyat dizgesi içerisinde “çevresel” ya da “güçsüz” konumdaysa ya da her iki özelliğe birden sahipse,
- (c) Edebiyatta dönüm noktaları ve krizler yaşıyorsa ya da “edebi boşluklar” (vacuum) mevcutsa (Even-Zohar, 1990b: 47) çeviri edebiyat çevreden merkeze doğru hareket edebilir.

Karadağ söz konusu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda bu üç koşulun da yerine geldiği tespitinde bulunmuştur (Karadağ, 2012: 49). Bu tıkanıklık ve kemikleşme, çevirinin bir çıkış yolu olarak görülmesine yol açıp çeviri yoluyla yeni türlerin Osmanlı yazın dizgesine sızmasına yol açmıştır. Bu süreçte küresel anlamda edebiyat dünyasına yön veren, Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları sonucunda etki alanını genişleten ve dönemin *lingua franca*’sı hâline gelen Fransızcadan çeviriler yapılması son derece doğaldır (Demez, 2007: 64). Roman ve tiyatro oyunu gibi edebi türler, Fransız düşünce akımlarında olduğu gibi “girişim” sürecinden geçmiş, yani Türk okurun ilgisine sunulmuştur. Tanzimat döneminde Batı dillerinden yoğun bir biçimde roman çevirisi yapılması bu “girişim” sürecinin bir parçasıdır. Özgün

eserlerin verileceği sonraki dönemlerde ise bu “girişim” süreci “aktarım”a dönüşecek, yani erek kültür tarafından kabul görecektir. Bunun en büyük kanıtı da bu türlerin, özellikle de romanın Türk edebiyatının kopmaz bir parçası olması ve yoksunluğunun eksiklik olarak algılanmasıdır. Bununla birlikte “aktarım” sürecinin fitilinin de yine Tanzimat döneminde yakıldığını söylemek olanaklıdır çünkü Türkçe romanın ve tiyatro oyununun ilk örnekleri bu dönemde, bu türleri Türkçeye kazandıran çevirmenler ve yazarlar tarafından verilmiştir.

Özetlenecek olursa, Tanzimat döneminde çeviri yoluyla gerek kurumların çatısı altında gerekse de bireylerin şahsi girişimleri sayesinde Osmanlı bilim sistemi ve zihin yapısı ile edebi dizgesinde bir değişim ve dönüşüm hedeflenmiştir. Yeni bir kültür inşasına girişenlerin çabaları o dönem itibarıyla hedeflenen noktaya ulaşamamış olabilir ancak “yeni” ile “eski”nin savunuculuğunda ilk grubun yıllar geçtikçe makası açacağı, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından ibrenin tamamen bu yöne döneceği görülecektir. Ancak bu kez yeni bir kültür repertuarı oluşturma girişimi, topyekûn bir devlet politikası hâline gelecektir. Bunun lokomotif de tıpkı Tanzimat devrinde olduğu gibi yine çeviri olacaktır.

4. CUMHURİYET VE ÇEVİRİ

18. yüzyılda askerî alanda başlayan, daha sonra eğitim alanına sıçrayan, Tanzimat ve Islahat Fermanı'yla birlikte toplumun farklı katmanlarına ulaşan reform çabaları önemli gelişmeler olarak görülmekle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını devam ettirmesini sağlayamamıştır. 19. ve 20. yüzyılda yaşanan siyasi gelişmeler ve 1914'te patlak veren Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'daki imparatorluklardan bazıları gibi Osmanlı'nın da sonunu getirmiştir. İmparatorluğun yıkılış nedenlerini uzun uzadıya tartışmak bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Benim niyetim, bu süreçte yaşanan siyasi gelişmelerden ziyade Tanzimat döneminde temelleri atılan yeni kültür repertuvarının gelişiminin izini sürmek ve mümkün olduğunca modernleşme ve çeviri ilişkisine odaklanmaktır. Bu bölümde ilk olarak Encümen-i Daniş'in kapanışından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadarki süreçte var olan çeviri kurum ve kuruluşları özetlenecek, ardından "Fikirsal Temel", "Dil" ve "Kurumlar" başlıkları altında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu itibarıyla kültür repertuvarını şekillendirmek için kullanılan araçlar anlatılacaktır. Tercüme Bürosu da bu araçlardan biri olan "Kurumlar" bölümünün çatısı altında detaylı olarak incelenecektir.

4.1. Encümen-i Daniş'ten Tercüme Bürosu'na Kadarki Süreçte Çeviri Etkinliği

Encümen-i Daniş'in işlevini yitirmesinin ardından 1865'te Maarif Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Telif ve Tercüme Cemiyeti'nden ve 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi uyarınca kurulan Daire-i İlmiye'den daha önceki bölümde detaylarıyla bahsedilmişti. Burada bir kere daha özetlenecek olursa; İki kurumun da temel faaliyet alanı okullarda kullanılacak kitaplar için telif ve çeviri eserler üretmek, çevirilerin kontrolünü yapmak, bu çalışmaları yürüten çevirmen ve yazarlara ücretlerini ödemek ve Avrupa'daki benzer kurumlarla ve yükseköğrenim kurumlarıyla diyalog hâlinde bulunmaktı (Kayaoğlu, 1996: 69-71; Yazıcı, 2005: 57).

Encümen-i Daniş'i takip eden bu iki kurumun ardından görev tanımı belli olan ve somut faaliyet gösterebilen bir kurum ancak 1914'te vücut bulabilmiştir. 30 Temmuz 1914 tarihinde ilan edilen nizamnameyle kurulan Telif ve Tercüme Dairesi, Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bağlı çeviri daireleri arasında en etkin ve verimli olanıydı (Kayaoğlu, 1996: 85; Yazıcı, 2005: 58). Kayaoğlu, Daire'nin amaçlarını, genel olarak eğitim seviyesini yükseltmek ve medeni devletlerde yazılan eserleri takip etmek olarak özetler (Kayaoğlu, a.g.e.: 85).

Dairenin yayın faaliyetlerine bakıldığında toplumu şekillendirme ve modern hâle getirme amacı güttüğü görülür. Nitekim spora, kadınların el becerisini geliştirecek çalışmalara, Batılı devletlerin ve antik uygarlıkların tarihine, sağlığa, felsefeye, çocuk gelişimine, resme ve sanata varana kadar pek çok alanda çalışmalar yayımlanmıştır⁸. Mine Yazıcı, *Çevirinin Temel Kavram ve Kuramları* isimli çalışmasında Daire'nin kadınlara ve çocuklara yönelik çalışmalarının son derece önemli olduğunu ifade ederek bu tür girişimlerin "çağdaş bir topluma duyulan özlemin bir göstergesi" olduğu yorumunda bulunur (Yazıcı, 2005: 58). Kurumun felsefeye ve pozitif bilimlere yönelik çalışmalara ağırlık vermesi de dikkat çekicidir. Bu çalışmalardan hareketle Daire'nin Encümen-i Daniş'in bilim ve düşünce alanında yapıtlar üretme geleneğini sürdürmeye çalıştığı tespiti yapılabilir. Bununla birlikte kurumun edebiyat alanına yönelmediği de dikkat çekmektedir. Ancak halihazırda böyle bir misyon gütmedikleri ve büyük oranda bilgilendirici eserlere yöneldikleri için bu durumu eksiklik olarak görmemek gerekir.

Telif ve Tercüme Dairesi Türkçeye önemli ve faydalı ders kitapları ve bilimsel eserler kazandırmakla beraber büyük bir etki ve değişim yaratamamıştır. Bunun bir sebebi özerk bir yapıya sahip olmamasıyken bir sebebi de çevirilerin topyekûn bir çeviri seferberliği şeklinde yürütülmemesidir. Ayrıca Daire'nin yayınları sıkı bir denetimden de geçmekteydi. Bazı eserler Meclis-i Mebusan'da sık sık eleştiri oklarının hedefi de olmuştu (Kayaoğlu, 1996: 96). Nitekim 18 Ağustos 1919 tarihli bir nizamname ile Daire kapatıldı (A.e.: 97). Bundan sonra kurulacak encümenler, gruplar ya da kurumlar Osmanlı'ya değil Cumhuriyet'in kuruluşuna giden yolda TBMM'ye bağlı olarak ve onun tarafından kurulacaktı.

⁸ Yayımlanan çalışmaların detayları için bkz. Kayaoğlu, 1996, s. 87-95

4.1.1. TBMM Hükûmeti Tarafından Yürütülen Çeviri Faaliyetleri

Osmanlı İmparatorluğu, bir devlet olarak fiili varlığını sürdüremediği için her ne kadar İstanbul'da bir Maarif-i Umumiye Nezareti bulunsa da 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının ardından Türkiye adına eğitim ve kültür faaliyetleri TBMM çatısı altında kurulan Maarif Vekâleti tarafından yürütülmeye başlandı. Vekâlet'in, 1921 yılında kurduğu Telif ve Tercüme Heyeti kurumsal çeviri çalışmaları noktasında önem taşır. Varlığını 1926 yılına kadar sürdüren ve Sâmih Rifat, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve Abdülfeyyaz Tevfik gibi edebiyat, fikir ve bilim insanların başkanlığını yürüttüğü Heyet⁹, “çeviri alanında yeni devletin ilk resmî kurumuydu” (Gürçağlar, 2018: 181). Heyet'in amacı ise “Maarifin bütün memleket sathına yayılması ve milli harsın inkişaf ettirilmesi” idi (Kayaoğlu, 1996: 102).

Heyet'in ilk yıl hangi alanlarda hangi eserlerin çevrileceğine dair köklü ve kesin bir yol haritası bulunmadığı görülse de amaçlarında belirttikleri gibi genel olarak eğitici çalışmalar yapacakları öngörülmüştür. Ancak 24 Nisan 1922 tarihinde yapılan toplantıda faaliyet alanının sınırları biraz daha kesinleşmiş gibi görünüyor. Heyet bu toplantıda,

- a- İlahiyat ve Felsefe
- b- Matematik
- c- Doğa Bilimleri
- d- Siyaset Bilimi
- e- Dil Bilimi
- f- Ruh Bilimi ve Eğitim
- g- Güzel Sanatlar

encümenlerini kurarak (Kayaoğlu, 1996: 112) hangi alanlarda eserler üreteceğinin işaretini vermiştir. 1925 yılında ise “Telif ve Tercüme Edilecek Asar Hakkında Talimname” yayımlanmış ve bu talimnamede çevrilmesi planlanan 95 kitaplık bir liste

⁹ Heyet'in başkanlığına bir dönem Fuat Köprülü de getirilmiştir ancak kendisi bu görevi hiçbir zaman fiilen yürütmemiştir (Kayaoğlu, 1996: 124)

oluşturulmuştur. Listedeki kitapları alanlara ayıran Kayaoğlu listenin sayısal dökümünü şu şekilde verir:

Sosyoloji: 6

Doğa Bilimleri: 6

İktisat: 2

Felsefe ve Eğitim: 38

Tarih ve Coğrafya: 20

Dil ve Edebiyat: 14

Hukuk: 6

TOPLAM: 95

Güzel Sanatlar: 3

(Kayaoğlu, 1996: 139)¹⁰

Heyet'in planladığı tüm çalışmaları hayata geçiremediği ve tüm çeviri projelerini tamamlayamadığı görülür ancak şu da belirtilmelidir ki 1921 ve 1922 yılları Milli Mücadele'nin en önemli iki muharebesi olan Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'un yaşandığı yıllardır. Dolayısıyla cehaletle mücadele için ayrılacak kaynakların bu muharebelerde vatan müdafaası için harcandığını tahmin etmek çok da zor değildir. Özetle Heyet'in Encümen-i Daniş'ten sonraki çeviri kurumlarının genel eğilimini devam ettirerek bilginin yayılması noktasında faydalı işler yaptığı ancak yine bu kurumlara paralel olarak “çeviri edebiyat repertuarı için esaslı seçenekler yaratamadığı” görülür (Gürçağlar, 2018: 183). Dolayısıyla edebiyat çoğul dizgesinin genişlemesini sağlayacak, yazarlara yön verecek ve kendisine yeni bir istikamet çizilen Türk milletini edebi doyumluğa ulaştıracak bir çeviri seferberliğine o aşamada hâlâ ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Bu konu hakkında hem belge hem de çalışma yapan kişi sayısı oldukça az olduğundan Heyet'in 1926 yılında faaliyetlerinin sona ermesinin nedenleri üzerinde kesin analizler yapmak mümkün değildir. Vedat Günyol, Heyet'in pek de verimli olmadığını söylemekle yetinmiştir (Günyol, 1983: 328). Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* isimli eserinde Heyet'in Batı'dan yükselen fikirleri basitleştirerek anlatma gayesi güttüğünü, dolayısıyla da büyük eserlerin kısa broşürler

¹⁰ Listenin detayları için bkz. a.g.e: 135 - 139

şeklinde basıldığını ifade etmektedir (Ülken, 2020: 256). Bir diğer deyişle Ülken de Heyet'in yeterli etkiyi yaratamadığına vurgu yapar. Kayaoğlu ise biraz daha derine inerek Heyet üyelerinin o dönemin ideolojisine uygun hareket etmediğini ve bunun da Heyet'in kapatılmasında bir rol oynamış olabileceğini söyler (Kayaoğlu, 1996: 143). Gürçağlar, Kayaoğlu'nun bu iddiasına yönelik bir kanıt sunmadığını belirtir (Gürçağlar, 2018: 183) ancak Heyet'in Harf Devrimi yapılmadan önce Latin harflerine geçilmesinin sakıncalarına dair bir rapor hazırladığı (Kayaoğlu, 1996: 144) göz önüne alınırsa Kayaoğlu'nun aslında bu iddiasını sağlam bir temele oturttuğu söylenebilir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk'ün Harf Devrimi ve dil gibi kültür repertuvarını doğrudan etkileyen meselelerde kendisiyle taban tabana zıt görüşlere sahip insanlarla kültür repertuvarını şekillendirme işini gerçekleştiremeyeceği ortadadır. Dolayısıyla Heyet'in kapatılmasında bu meselenin dolaylı da olsa etkisinin olduğunu düşünmekteyim.

4.2. Kültür Repertuvarını İnşa Etme Araçları

Türkiye'de çeviri faaliyetlerini ve bu çalışmanın esas noktalarından birini teşkil eden Tercüme Bürosu'nu incelemeye devam etmeden önce buraya geniş bir parantez açmak ve genç Cumhuriyet'te kültür repertuvarını inşa etme sürecinden bahsetmek gerekmektedir. Tercüme Bürosu'nun kuruluş amacı, fikirsel temeli, faaliyetleri ve hatta kapanış sebebi ancak bu sayede anlaşılabilir. Dolayısıyla bu noktada hem Tercüme Bürosu'na giden yolu hem de yeni Cumhuriyet'in modernleşme sürecini kısaca özetlemek yerinde olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecine bakıldığında başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere yeni devleti kuran aktörlerin Türkiye'yi Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir hayli farklı temeller üzerinde yükseltmek istedikleri görülür. Böyle köklü bir değişimin gerçekleştirilebilmesi için de halkın farklı bir dünya görüşüne ve farklı bir düşünüş şekline sahip kılınması şarttır. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kurucu kadrosu ilk etapta "yeni inançlardan ve fikirlerden oluşan yeni bir repertuvar kurarak (halkın) dünya görüşünü şekillendirme girişiminde bulundu" (Gürçağlar, 2018: 219). Böyle bir girişim elbette tek bir kurumla ya da tek bir kişinin

çabasıyla gerçekleştirilemezdi. Bu ancak devletin topyekûn bir dönüşüm seferberliğine girmesiyle mümkün olabilirdi. Nitekim öyle de oldu. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde hızlı bir biçimde art arda devrimler gerçekleştirildi. Bu devrimlerin tamamının bu çalışmada detaylarıyla incelenmesi olanaklı değildir. Çalışmanın odağını yitirmemesi için bu aşamada doğrudan Tercüme Bürosu'yla ilgili olan kültür repertuarı araçlarını incelemeyi uygun gördüm. Üç ana gruba ayırdığım bu araçların ilki "Fikirsal Temel"dir. Bu başlık altında Türkiye Cumhuriyeti'nin fikirsal altyapısını oluşturduğunu düşündüğüm Batıcılık ve Hümanizm kavramlarını tartışacağım. İkinci araç olan "Dil" bölümünde çeviri ve edebiyat çoğuldizgesiyle doğrudan ilintili olan Harf Devrimi'ni ve Türkçenin değişimini inceleyeceğim. Son araç olan "Kurumlar" başlığı altında ise yukarıda bahsedilen konulardan hareketle kültür repertuarına etki eden kurumları ve Tercüme Bürosu'nu ele alacağım.

4.2.1. Fikirsal Temel

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde devleti kurtuluşa kavuşturacağı düşünülen bir dizi fikir akımı doğmuştu. Bunlardan biri "Osmanlıcılık"tı. Tanpınar'ın "Osmanoğulları ocağının etrafında din farkı gözetmeksizin aynı haklara sahip muhtelif kavim ve milletlerin toplanmasından doğan içtimaî bir heyet ideolojisi" (Tanpınar, 2007: 147) olarak tanımladığı bu fikir akımı, imparatorluğa bağlı milletlerin teker teker özgürlüğe kavuşmalarıyla birlikte zaman içinde terk edildi. Bir diğer fikir akımı olan "İslâmcılık" ise Tanzimat döneminde hayatın pek çok noktasında yapılan değişimlerle devletin yüzünü Batı'ya dönmesine bir reaksiyon olarak doğan bir fikir akımı olarak değerlendirilebilir. Azmi Özcan, TDV İslâm Ansiklopedisi'nde bu fikir akımını şu şekilde tanımlar:

"Her ne kadar İslâmcılığın doktriner bütünlük ifade eden bir tanımı olmasa da gazete, dergi ve bazı risâlelerde ortaya çıkan İslâmcı fikriyatın genel çerçevesini inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, idare, siyaset, iktisat, hukuk, eğitim alanlarında İslâm'ı bütün bir hayat nizamı olarak yeniden hâkim kılarak müslümanları medenileştirme; İslâm dünyasını geri kalmışlıktan, Batı hâkimiyetinden, zalim ve müstebit idarecilerle keyfi yönetimlerden kurtarma; dinî düşünceyi taklit, hurafe ve bid'atlardan arındırma gibi XIX. yüzyıl İslâm dünyasının başka coğrafyalarında da görülen ıslah, tecdid, ihya vb.

kavramlarla ifade edilen dinî, siyasî, ilmî çözüm arayışları veya bu arayışları ihtiva eden bir fikir hareketi şeklinde özetlemek mümkündür.”

(Özcan, 2001: 63)

Osmanlı'nın bir imparatorluk olduğu ve bünyesinde çeşitli dinlere mensup pek çok topluluk bulunduğu göz önüne alınırsa İslâmcılık'ın Osmanlı'daki en kuşatıcı fikir akımı olduğunu söylemek zordur. Bununla birlikte İslâmcılık'ın Sultan II. Abdülhamid'in desteğiyle bir hayli palazlandığı ancak sonraları İttihat ve Terakki yönetiminin iyice güç kazanmasıyla zayıfladığı görülür. Yine de bu fikir akımı toplumu tamamen terk etmemiştir. Osmanlı'nın yıkılış sürecinde ve hatta Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da varlığını sürdürmüştür. Ancak 1924'ten itibaren hilafetin kaldırılması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması, medreselerin kapatılması, Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'yla tüm eğitim kurumlarının tek çatı altında toplanması, imam hatip okullarının devlet kontrolünde açılması gibi uygulamalarla İslâmcılık'ın ciddi bir fikir akımı olma niteliğini kaybettiği görülür (A.e.: 64).

Bir diğer fikir akımı Türkçülük'tür. Kemaleddin Taş ve Betül Göksüçukur bu fikir akımının kökenini şu şekilde açıklar:

“Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmak üzere olduğu, Türk aydınlarınca hissedilmeye başlandığı bir dönemde, İmparatorluğun çeşitli din ve milliyetlerden meydana gelen kozmopolit yapısı içinde bir tepki, yaşadığı toprak kayıpları, çağdaşlaşma hareketleri, Müslüman ve gayrimüslim halklardaki milliyetçilik hareketleri ve Batı'daki Türkoloji çalışmaları neticesinde doğmuştur.”

(Taş & Göksüçukur, 2019: 481)

Farklı temeller üzerinde yükseltilmesi planlanan Türkiye Cumhuriyeti'nde din dışında toplumu birleştirecek ve homojen hâle getirecek bir fikir akımı gerektiği için Türk milliyetçiliğinin 1923'ten sonra hızla güç kazanması ve devletin temel dayanaklarından biri hâline gelmesi şaşırtıcı değildir. Ancak Türkiye'deki milliyetçilik akımının 1930'ların Almanya'sında olduğu gibi ırk ve kan temelinde yükseldiği ve saldırgan bir niteliğe sahip olduğu söylenemez. Milliyetçilik, Türkiye'de Nazi Almanya'sının aksine kapsayıcı bir çatı kavram olarak kullanılmıştır. Türkiye'de

milliyetçiliğin kapsamı Ziya Gökalp'in millet tanımıyla paralellik gösterir. Gökalp'in "millet, ne ırki, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet, lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir" (Gökalp, 2019: 19) şeklindeki tanımına bakıldığında bu durum açıkça görülmekte ve milletin tanımı kültür ve dil ortaklığıyla özetlenmektedir.

Bu akım Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da varlığını devam ettirmesi ve devletin de desteklediği bir fikir akımı olması sebepleriyle yukarıdaki diğer akımlardan ayrışır. Lewis'in de belirttiği gibi Türkçü ideoloji birtakım ciddi değişikliklerle de olsa "Türkiye Cumhuriyeti tarafından başarıyla benimsenmiştir" (Lewis, 1993: 325). Türkçülük bugün bile savunulan bir fikir akımı olsa da 1940'lı yılların başından itibaren siyasi atmosferin değişmesinden dolayı etkisini yitirme sürecine girmiştir (Yapar, 2019: 79).

4.2.1.1. Batıcılık

Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan ve sonrasını kapsayan süreçte kurtuluşa ulaşmak ve devletin varlığını sürdürmesini sağlamak amacıyla birtakım fikir akımları doğmuş, kimi halktan ve devletten destek görmüş, kimi ise farklı sebeplerden dolayı etkili olamamıştır. Batıcılık ise hem doğrudan Tercüme Bürosu'nun faaliyetleriyle alakalı olduğu için hem de yeni Türk devletinin düşünsel altyapısını oluşturduğunu düşündüğüm için ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemlerini derinden etkileyen bu fikir akımının kesin bir şekilde anlaşılabilmesi için Batıcılık, Batılılaşma ve genel itibarıyla Batı kavramlarının da tanımı ve sınırları belirlenmelidir. Ancak bu kolay bir iş değildir. Araştırmacılar bugüne kadar pek çok çalışmada "Batı" ifadesini kullanarak farklı coğrafyaları, kültürleri, tarihleri ve devletleri işaret etmişlerdir. Gürçağlar, Tanzimat sonrası Batılılaşma sürecinde Osmanlıların Batı'yı yalnızca Avrupa'yla sınırlı olarak

görmediklerini bu kavrama Amerika ve Japonya'yı da dâhil ettiklerini söylemektedir (Gürçağlar, 2018: 63). Benzer bir şekilde Ortaylı, Sanayi Devrimi'nin sonuçları açısından bakıldığında Japonya'nın, Parlamentarizm açısından bakıldığında Hindistan'ın, Helen-Hristiyan tanımı üzerinden gidildiğindeyse Ortadoğu'daki Nasturîlerin bile Batı kapsamına alınabileceğini söyleyerek Batı tanımını yapmanın ne kadar zor olduğunu belirtir (Ortaylı, 1985: 134) ve Batı'yı şu şekilde tanımlar:

Kıstasları koymanın, konanları kabul etmenin en azından zorluğu ortadadır... Çünkü Batı uygarlığı denen bir uygarlık var, değişik dil konuşan ve aynı kıta ve hattâ aynı kıta üstünde değişik iklimlerde yaşayan bu grupların ortak başat özellikleri var. Ortak yaşanan bir tarih ve kurumlar çerçevesinde biçimlenmiş bir uygarlıktır bu... Bin senedir birbirlerinin dilini ve edebiyatını tanıyan, okullarında okuyan, âdetlerini benimseyen akrabalarlardır bunlar. Ama tek tayin edici öge bu değil; Batı uygarlığının insanı, belirli bir süredir tarihe, hale ve geleceğe belirli bir bilinçle bakan, geleceğini saptamaya çalışan biridir. Batı uygarlığı ve Batı toplumu bir değişimin toplumdur.

(A.e.)

Ortaylı'nın tanımında “bilinç” ve “değişim” kavramlarının öne çıktığı görülür. Bunun dışında “farklı kıtalarda” ifadesini kullanarak “Batı”yı coğrafi bir kavram olmaktan çıkarır. Halil İncik ise geleneksel (doğu) toplumlarının tanımını yaparak Batı'nın gerçekte ne olduğunu çıkarsamamızı sağlar: “Bu (geleneksel) toplumlarda zihnî yapı, maddî ve manevî görünüm akla göre değil, dogmalarla oluşturulmuştur. Zihin yapısı özgür değildir. Toplumda özgür, bilinçli güçler yoktur. Toplum kişisel çıkarların, keyfî, kontrolsüz oyununa bırakılmıştır” (İncik, 2016: 279). İncik'in geleneksel toplum tanımında da aynı kavramların öne çıktığı görülür. “Dogma” ifadesi kullanılarak hareketin ve değişimin tam aksi kastedilirken bir kez daha “bilinç” öne çıkarılır. Sonuç olarak kesin bir tanım verilememekle birlikte Batı dendiğinde araştırmacılar salt bir coğrafi tanımlama yapmaktan kaçınmış ve benzer davranışsal, zihinsel ve düşünsel niteliklere sahip insan gruplarını işaret etmişlerdir.

Osmanlı'da bir fikir akımı olarak değilse bile uygulamada devletin yüzünü Batı'ya dönüşünü 18. yüzyılın başına kadar götürmek mümkündür. Bununla birlikte “Batılılaşmanın tek kurtuluş yolu olduğu, ölüm kalım meselesi olduğunun kabulü II. Mahmud'la başlamıştır” (Tuyana, 1960: 58). Zira Niyazi Berkes'in de belirttiği gibi

bu dönemden itibaren “Kafalar, çağdaş yeni dünyanın geleneksel dünya türünden olmadığını kavramaya başlamıştı. Avrupa uygarlığının dışındaki toplumların ancak Avrupa’dan fikirler alarak kendilerini çağdaş uygarlığa uyacak biçimde değiştirmek zorunda oldukları görülüyordu” (Berkes, 2012: 384). Ancak yine de Batılılaşmaya yönelik girişimler Osmanlı İmparatorluğu’nda tam olarak hâkim kılınamadı. Özellikle Tanzimat’tan sonra hukukî ve toplumsal açıdan bir dizi ikilik oluştu (Ülken, 1992: 48). Uygulamadaki bu ikilik daha sonra düşünsel sahaya da yansdı ve Batılılaşma fikrinin savunucuları “kısmiciler” ve “bütüncüler” olarak iki gruba ayrıldılar. Kısmiciler Batı’nın kültürünü almayı reddedip bilim ve teknolojisini topluma kazandırmayı amaçlarken bütüncüler Batı’nın fikirsel, kültürel ve biçimsel açıdan bir bütün olduğunu ve ancak tam adaptasyonun mümkün olduğunu düşünüyordu. Bu iki düşüncenin Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar bir şekilde sürdüğü görülür. Bu noktada bu iki görüşü savunan düşünce insanların yazdıklarından örnekler vermek ikiliğin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. İlk olarak kısmicilerden Ziya Gökalp’in Batıcılığa yaklaşımına bakalım:

Mesela, Garb’ın musiki fenniyle Şark’ın musiki fenni birbiriyle itilaf edemez. Garb’ın tecrübi mantığıyla Şark’ın skolastik mantığı yekdiğeriyle barışamaz. Bir millet ya Şarklı olur, ya Garplı olur. İki dinli bir fert olamadığı gibi, iki medeniyetli bir millet de olamaz. Türkçüler, tamamıyla Türk ve Müslüman kalmak şartıyla Garp medeniyetine tam ve kati bir surette girmek isteyenlerdir. Fakat, Garp medeniyetine girmeden evvel, millî harsımızı arayıp bularak millî harsımızı meydana çıkarmamız icap eder.

(Gökalp, 2019: 42)

Gökalp’in “Garp medeniyetine tam ve kati bir suretle girmek” ifadesinden Batıcılığa karşı bütüncü bir yaklaşım sergilediği düşünülebilir ancak kendisinin “hars” ve “medeniyet” tanımları incelenirse bu kavramlarla ne kast ettiği daha net anlaşılır: “Görülüyor ki hars ile medeniyeti birbirinden ayıran, harsın bilhassa duygulardan, medeniyetin bilhassa bilgilerden mürekkep olmasıdır” (Gökalp, 2019: 36). Demek ki Gökalp Batı “medeniyeti” ile aslında Batı’nın bilimini kastetmektedir. Burada kültürün de alınmasına dair bir ifade bulunmamaktadır. Aksine “Türk ve Müslüman

kalmak şartıyla” ve “milli harsımızı arayıp bularak” ifadelerinden kültürün korunmasının altını çizdiği anlaşılır.

Osmanlı’nın son, erken Cumhuriyet’in ilk zamanlarında yaşayan Abdullah Cevdet ise Batı medeniyetinin “gülüyle, dikeniyile” alınması gerektiğini savunur (Tuyana, 1960: 80). Buradaki “diken” ifadesine dinin bile dâhil olduğu söylenebilir. Berkes, Cevdet’in bu konudaki bir yazısını şöyle aktarır: “Darwin nazariyesinin okutulmasını küfür sayan bir ülke hâlâ Ortaçağlarda yaşıyor demektir. Böyle bir ülkenin 20. yüzyıl dünyasında yaşama hakkı yoktur. Sarıklı, sarıksız, ezilmek istemeyen her kafa artık bunu anlamalıdır” (Berkes, 2012: 441).

Yeni Cumhuriyet’in devlet politikası olarak Batıcılığa yaklaşımına gelirsek, bu konuda ülkenin genel tutumunun Ziya Gökalp’in görüşlerine daha yakın olduğu görülmektedir. Ancak Gökalp’in “medeniyet” diyerek kastettiği “bilimin” yanında yönetim sistemi, dış görünüş, hukuk sistemi ve düşünüş biçiminin kaynağı için de Batı’ya başvurulmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminde Batılılaşma süreci, benzer süreçlerden geçen devletlere nazaran bir hayli farklı gelişmiştir. Radikal değişim sürecindeki devletlerde milliyetçiliğin ve değişimin birbirine zıt düştüğü görülür. Çünkü milliyetçilik temelde var olanı korumayı amaçlar ve dışarıdan alınana temkinli yaklaşır. Ancak bu dönemde Bernard Lewis’in de ifade ettiği gibi Türk milliyetçiliği ve Batıcılık birbiriyle çelişmek şöyle dursun adeta kol kola yürümüştür (Lewis, 1993: 678). Hem Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu kurulmuş, Türk Tarih Tezi ortaya atılmış, milleti bir arada tutmak için Türklük çatı bir kavram olarak kullanılmıştır hem de toplumun hemen her noktası radikal bir Batılılaşma sürecinden geçmiştir. Bu, Atatürk ve Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun Batı’yı bir taklit kaynağı değil, bir ilham kaynağı olarak görmesiyle sağlanmış olsa gerektir (Gürçağlar, 2018: 65).

Aynı şey edebiyat için de geçerliydi. Ancak edebiyat genç olduğu ve diğer ülkelerin edebiyatlarından oluşan büyük edebiyat dizgesi içerisinde “çevresel” konumda bulunduğu için (Even-Zohar, 1990: 47) öncelikle çeviriye başvurulmalı, edebiyat repertuarı ilk olarak “Batı” medeniyetinin edebiyat ürünleriyle

beslenmeliydi. Bu da bireysel çabaların ötesinde kurumsal bir girişimle mümkün olabilirdi. Tercüme Bürosu da tam olarak bu noktada devreye girecekti.

4.2.1.2. Türk Hümanizmi

Türk Hümanizmi'nin tanımını yapmak için ilk olarak hümanizmin tanımını yapmak gerekir. Andrew Copson, *What is Humanism?* başlıklı makalesinde (Copson, 2015: 1) “hümanist” sözcüğünün ilk kez 16. yüzyılda İtalyanca *umanista* sözcüğünden türetilerek antik dilleri çalışan öğrencileri tanımlamak için kullanıldığını söyler. 19. yüzyıla gelindiğindeyse kavramın bir hayli farklılaştığını, artık yalnızca Antik Avrupa dünyasının kültürünü ve dillerini çalışanları değil aynı zamanda bu çalışmaların insanlığın bireysel, entelektüel, kültürel ve toplumsal olarak gelişmesinin anahtarı olduğunu düşünen kişileri de kapsadığını belirtir. Nicholas Mann ise (Mann, 1996: 1-2) ifadenin Latince *humanitas*'tan türetildiğini ve Roma döneminde dil, edebiyat, tarih ve ahlak felsefesini içeren bir eğitimden özümseyen kültürel değerleri tanımlamak için kullanıldığını söyler. Daha sonra 19. yüzyılda Almanya'da ifadenin daha farklı bir anlam kazandığını, Antik Yunan ve Roma edebiyatları ile bu edebiyatlardan süzülecek insani değerlere bağlılığı ifade ettiğini belirtir. Birbirine yakın bu iki açıklama ve tanımlamada hümanizm kavramının 19. yüzyılda aldığı anlam Osmanlı'da ve erken Cumhuriyet döneminde kullanılan hümanizm ifadesiyle daha ilgilidir. Burada da “Antik Yunan ve Latin”, “edebiyat” ve “insani değerler” ifadeleri öne çıkar ki modernleşme konusunda bu ifadeler her dönemde bir şekilde zikredilmiştir.

Osmanlı'da hümanizm akımı hiçbir zaman tam anlamıyla kök salamadıysa da bunu sağlamaya yönelik birtakım girişimlerin olduğu görülür. Nitekim Tanzimat'la birlikte yoğunlaşan çeviri etkinliği çerçevesinde Antik Yunanca ve Latince eserlerin ara dillerden bile olsa Türkçeye aktarıldığı, çeviri kurumlarına Batı dilleriyle beraber antik dilleri bilen kişilerin alınmasının amaçlandığı daha önceki bölümlerde detaylarıyla anlatılmıştı. Osmanlı'da tohumları serpiyen ancak büyüme imkânı bulamayan hümanizm akımı Türkiye Cumhuriyeti'nde yeşerme ihtimaline sahip oldu. Ancak hümanizm kavramı Osmanlı'daki uygulamalardan farklı olarak yabancı bir şeyi benimsemek olarak görülüyor “kendini inşa etme” ve “kendini buluş” kavramlarıyla

birlikte anılıyordu (Ülken'den aktaran Gürçağlar, 2018: 65). Bir diğer deyişle hümanizmin bir araç olarak kullanılması ve Türklere özgü yeni bir düşünce yapısının kurulması amaçlanıyordu. Dolayısıyla Türk hümanizmi denen kavram Yunan ve Latin medeniyetinin insanı, düşünmeyi ve sorgulamayı öne çıkaran özelliklerini kullanarak Türklere özgü yeni bir düşünce sistemi inşa etmek anlamına geliyordu (Yapar, 2019: 81).

Türk hümanizminin gerçekleşmesi için toplumun kültürel ve manevi açıdan bir dönüşüm geçirmesi gerekiyordu. Bunun ilk adımlarından biri hiç kuşkusuz Türk insanının zihnini soyut düşünmeye ve sorgulamaya hazır hâle getirebilecek bir eğitim sistemi inşa etmektir. Bu doğrultuda karma eğitime geçmekten öğretmen okullarının açılmasına, yurt dışına öğrenci göndermekten Üniversite Reformu'na kadar pek çok girişimde bulunuldu (Bozdemir, 1998: 450-451) Ancak Türk hümanizminin yaratılmasına giden yolda en net faaliyet klasik filoloji eğitimi dair atılan adımlardır. Peki, klasik filoloji eğitimi neden önemliydi? Bu sorunun cevabını Suat Sinanoğlu *Türk Hümanizmi* isimli çalışmasında şu şekilde verir “(Çünkü bu diller) en somut bir insancılıkla dolup taşan eserlerden yana zengin(di) ve filoloji biliminin ve hatta filoloji kavramının doğmasına yol açan somut bir evrendir” (Sinanoğlu, 1998: 32). Diğer bir deyişle her konuda olduğu gibi burada da işe en baştan başlanması gerektiği düşünülüyordu. Ancak bu eğitim yalnızca söz konusu dillerin yapısal özelliklerinin öğretilmesi şeklinde değil bu eğitimi alan kişilerin “zihinsel, ahlaksal ve estetik yetkinliğe erişmiş bireyler” (A.e.: 33) hâline getirilmesi şeklinde olmalıydı. Atatürk'ün 1935 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni kurması ve Hasan Âli Yücel'in 1940'ta bazı liselere Latince dersleri koyması klasik filoloji eğitime yönelik somut adımlardır (İnalçık, 2016: 283).

Türk hümanizminin sağlanması için buna yönelik eğitim vermek de yeterli değildi. Hem bu eğitimi besleyecek hem de toplumun geneli için bir kaynak olarak görülecek antik Yunanca ve Latince eserlerin çevrilmesi ve yeni telif eserlerin üretilmesi gerekiyordu. 1930'ların başında Ruşen Eşref'in Vergilius'tan *Ekloglar*'ı çevirmesi, Nüsret Haşim Sinanoğlu'nun Maarif Vekâleti'nin isteği üzerine *İtalyan Edebiyatı Antolojisi* isminde bir çalışma kaleme alması ve gelecekte Tercüme Bürosu başkanlarından biri olacak olan Nurullah Ataç'ın yazdığı mitoloji kitabı bu çabaların

sonuçlarıdır (A.e.). Ancak çevirmen ve yazarların bireysel çabaları girişimin kök salmasını sağlayamazdı. Bu eşik 1940'ta Tercüme Bürosu'nun açılmasıyla aşıldı. Böylelikle hümanizm akımı belli bir program çerçevesinde gelişme imkânı bularak kurumsal bir desteğe sahip oldu.

4.2.2. Dil

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından yeni bir kültür repertuarı oluşturmak için kullanılan araçlardan ilki olan “fikirsel temel” yukarıdaki bölümde özetlenmiştir. Bu çabaların bir diğer ayağı olduğunu düşündüğüm “dil” temelinde gerçekleştirilen faaliyetler ise bu fikirsel temelin kök salmasını ve özellikle yeni nesillere yayılmasını kolaylaştırmayı amaçlıyordu.

Gregory Jusdanis'e göre dil, ulusal bilinci oluşturmada en önemli araçtır. Tarih boyunca aydınlar halkı ihtilal için savaşılmaya onların anlayacağı dilde çağırmıştır ve Avrupa'da milletler ancak kendi dilleri klasik dillerle ve özellikle Latinceyle aynı düzeye geldiğinde millet olma şuuruna ulaşmıştır (Jusdanis, 1991:41). Aynı durum yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için de geçerliydi. Halkın hızlı bir şekilde milli şuura ulaşması için dilde de birliğe kavuşması gerekiyordu.

Dilde değişim çabalarının kökeni 19. yüzyıl Osmanlı'sına kadar uzanmaktadır. Özellikle Batılılaşmanın etkisinin arttığı Tanzimat döneminde ve sonrasında gazete ve kitaplar toplumsal hayatın bir parçası hâline gelmeye başlamış, devlet yapısı içerisinde bürokrasi daha da derinleşmiş, böylece dilde birtakım düzenlemelerin yapılması ihtiyacı doğmuştur (Ortaylı, 1987: 114). Münif Paşa'nın Cemiyeti İlmiyye-yi Osmaniye'ye Arap harflerinin birleştirilmeden yazılmasını ve alfabeye bazı sesli harfler eklenmesini teklif etmesi ya da Mirza Fethali Ahundov'un Encümen-i Danış'e Latin harflerinin kabulünü teklif etmesi yine bu döneme rastlamaktadır (A.e.). Cevdet ve Fuat Paşaların Elif, Vav ve Ye harflerinin telaffuzunun birleştirilerek yazılması üzerine bir çalışma yapması (Mardin, 1991: 165) da yine dilde değişiklik ihtiyacının bir başka yansımasıydı. Niyazi Berkes 19. yüzyılda dilde değişim çabalarını üç ana başlıkta özetler:

- a- Arapça-Farsça yazının Türkçe fonetiğe uyarlanması; gereken sesli harflerin eklenmesi,
- b- Doğrudan Latin harflerinin kabul edilmesi,
- c- İslâmiyet'in kabulünden önce kullanılan Uygur ve Orhun harflerinin kullanılması.

(Berkes, 2012: 548)

Yapılan çabalardan sonuç alınamasa ve alfabe konusunda yol kat edilemese de dilde sadeleşme konusunda daha pozitif bir havanın olduğu söylenebilir. Encümen-i Daniş gibi kurumlar çevirmenlere halkın anlayabileceği tarzda bir dil kullanılmasını salık verirken Şinasi, Namık Kemal ve Ahmet Mithad gibi isimler “dili sadeleştirme yönünde sistematik çağrılarda” bulundular (Gürçağlar, 2018: 50). II. Meşrutiyet’ten sonra (1908) bu çabalar meyvelerini vermeye başladı. Jön Türkler basın ve telgrafi kullanarak Türkçenin sadeleşmesine büyük katkı sağladılar (Lewis, 1993: 426). Ancak bu kez de kullanılan dil ile alfabe arasındaki makas iyice açıldı. O dönemin önemli isimlerinden Celal Nuri, Latin harfleri meselesini bir kez daha gündeme getirerek şöyle diyordu:

Hurufatımız berbattır. Bu harflerle biz işimizi göremeyiz. Bunlar nakâfidir (yetersizdir). Harflerimizin noksanından, işe yaramadığından, gayr-i ilmi bulunduğundan burada bahsetmeyeceğiz. Yalnız şurasını söyleyeceğiz ki bu harfleri ve bunlarla yazılmış ibaratı (kelimeler ve cümleleri) avam (halk) suhuletle (kolaylıkla) öğrenemiyor. Bunlar gayr-i tabii şeylerdir. Bu hal terakkiyatımıza (ilerlememize) mani oluyor. Ahalide tahsil ve tenevvür (aydınlanma) hahişini (isteğini) söndürüyor. Anın için ıslah-ı huruf gibi boş ve vahi tedabire müracaat edeceğimize bir saat evvel kemal-i cesaretle Latin harflerini kabul etmeliyiz...

(Arıkan, 1990: 3)

Hem alfabe hem de dilde sadeleşme çabaları geniş bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde 19. yüzyılda dilde değişikliğe gitme çabalarından ciddi ve somut bir sonuç alındığını söylemek zordur. Berkes bunun en önemli sebebinin “dilde halklaşma” hareketinin güç kazanamaması olduğunu söyler (Berkes, 2012: 548). Cumhuriyet’e kadar da bu durumun değişmediği görülecektir.

20. yüzyıla gelindiğinde dil problemi hâlâ çözülememişti. Birinci Dünya Savaşı döneminde dildeki sorunlar haberleşmeyi ve emirlerin en doğru şekilde iletilmesini engelleyecek konuma gelince Harbiye Nazırı Enver Paşa, subayların arasında kullanılmak üzere değiştirilmiş bir Arap alfabesi ortaya koydu (Lewis, 1993: 426) ancak bu da kesin bir çözüm değildi. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu yıkılırken ve yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulurken Arap harfleri hâlâ güçlü bir konumda bulunuyordu.

Latin alfabesinin kullanılması 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi’nde bir kez daha gündeme geldi (Lewis, 1993: 427) ancak Kongre’ye başkanlık yapan Kazım Karabekir bu öneriyi reddetti. Karabekir’e göre “Latin alfabesinin kabulü Türklerin İslam dünyasından kopması demekti” (Gürçağlar, 2018: 52). Harf değişikliğine yönelik bu dinsel hassasiyet dil ve edebiyat hassasiyetleriyle de destekleniyor, Latin harflerinin kabulünün Arap harfleriyle yazılmış kitapları okunamaz hâle getireceği iddia ediliyordu. Ancak 1927 yılında bile okuryazar oranının %10.6 olduğu (Lewis, 1993: 309) göz önünde bulundurulursa halkın ezici çoğunluğu için herhangi bir dilde yazılan herhangi bir kitap zaten okunamaz durumdaydı. Öte yandan ülke hâlihazırda yeni bir kültür repertuarı oluşturma sürecinden geçiyordu. Yani hedef “eskinin” değil “yeninin” okunmasıydı.

1920’ler dil ve alfabe tartışmalarının bir hayli yoğun geçtiği bir dönem oldu. Bu süreçte bu değişikliğe karşı olanların daha sonra tavrını değiştirdiği ve devrimi benimsemeye hazır olduğu görülür. Kazım Karabekir de bu kişilerden biridir. Zira 10 Ağustos 1928’de *d’Orient*’e yazdığı bir yazıda “Türk halkının yeni harflere kolaylıkla alışacağını ve yeni harflerin bütünüyle kabulü için üç ayın yeterli olacağını yazdı” (Gürçağlar, 2018: 54) Olumlu ve olumsuz pek çok görüşün arasında 1927’nin sonlarında Latin harfleriyle ilk yazı denemeleri başladı (Berkes, 2012: 549). 1928’de ise Latin harfleri resmen kabul edildi. Böylece yaklaşık 100 yıllık bir çabanın en radikal girişimi gerçekleştirilmiş oldu.

Harf devriminin ardından derhâl işe başlandı ve halkın yeni alfabeyi benimsemesi için birtakım çalışmalar yapıldı. Sivil ve askerî matbaalarda alfabenin tanıtıldığı broşürler basılıp dağıtıldı; konuyla ilgili yazılar Anadolu Ajansı tarafından

yayımlandı; toplumun her kesiminden insanlar için gündüz ve gece kursları açıldı ve Maarif Vekâleti yeni alfabeyle yazılan kitapları okullara dağıttı (Tunca, 2006: 117). Tüm bu çalışmaların meyvelerini çabuk verdiği söylenebilir. Bernard Lewis resmî rakamlara göre okur-yazar oranının 1935'te %20.4'e, 1945'te %30.2'ye, 1950'de ise %34.6'ya yükseldiğini ifade eder. 16 yaşın altındakilerde bu oranın çok daha hızlı artış gösterdiği ve 1950'de %43'e ulaştığı görülürken şehirli erkek nüfusunda bu oranın %72 gibi oldukça yüksek bir seviyeye geldiği gözlemlenir (Lewis, 1993: 309).

Harf devriminin tam anlamıyla kök salması ve dilin standartlaşması için bir devlet kurumuna ihtiyaç vardı. Bu amaçla Harf Devrimi'nden önce kurulmuş olan Dil Encümeni genişletildi. Ancak daha sonra yeni bir kuruma ihtiyaç olduğu düşünülmüş olacak ki 1931'de daha sonra Türk Dil Kurumu olarak anılacak olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu. Kurum dilin sadeleşmesi ve "Türkleştirilmesi" için çok kısa sürede çok ciddi bir mesafe kat etti. Bu esnada radyo ve gazetelerden yapılan bildirimlerle insanlardan öz Türkçe sözcükleri yetkili organlara bildirmeleri isteniyordu. 1934'e gelindiğinde Arapça ve Farsça kökenli 7.000 sözcüğe 125.000 karşılık bulunmuştu (Hanioğlu, 2011: 175). Dil yabancı sözcüklerden öylesine arındırıldı ki bir süre sonra Osmanlı Türkçesi gerçekten de yabancı bir dil hâline geldi. Bu sorunun çözümü için Türkçe-Osmanlıca, Osmanlıca-Türkçe sözlükler yayımlandı ve insanlar sözcüklerin Türkçelerini kullanmaya teşvik edildi (A.e.: 176).

Johann Gottfried Herder 1776 yılında "dilinin ruhu bir milletin edebiyatının ruhudur" der (Herder'den aktaran Jusdanis, 1991: 46). Yeni Türkçenin, milli şuurun ve hümanizm ruhunun edebiyattaki yansımaları da işte bu çabalar sayesinde görünür olmaya başladı. Ancak yeni bir kültür repertuarı yaratma ve toplumu dönüştürme hedefi için bu çabaları destekleyen başka araçlara da başvurulacaktı.

4.2.3. Kurumlar

Cumhuriyet döneminde kurulan pek çok kurum ve kuruluş ulus ve yeni bir kültür repertuarı inşasında araç olarak kullanıldı. Bu kurumların kimi varlığını bugüne kadar sürdürdü, kimi süreç içerisinde dönüşüm geçirdi, kimi ise çeşitli sebeplerle kapatıldı.

1931 yılında kurulup bugüne kadar ulaşmayı başaran Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti bunların başında gelmektedir. 1935 yılında Türk Tarih Kurumu ismini alan kurum Cumhuriyet'in ilanından sonra Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğunun "gün yüzüne çıkarılması" için çeşitli çalışmalar yürüttü. Bu çalışmalar Türklerin kendilerini ülkeyle özdeşleştirmelerini sağlamak ve "tehlikeli panturanist maceraların cesaretini kırmak" gibi amaçlar güdüyordu (Lewis, 1993: 3). Bu kapsamda 1932 yılında düzenlenen Birinci Türk Tarih Kongresi'nde medeniyetin Asya'dan yayıldığını ve Anadolu'ya gelen Türklerin Sümerlerden Hititlere kadar bu topraklarda yaşamış olan pek çok kadim toplulukla akraba olduğunu öngören bir tarih tezi ortaya atıldı (Gürçağlar, 2018: 56). Hatta 1935 yılında Ankara Üniversitesi'nde kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin temel amaçlarından biri de bunu kanıtlayacak çalışmalar yapmaktı. Sümerce, Akadça, Sanskritçe, Çince ve Hititçe dilleri Türkçeyle karşılaştırmalı olarak incelenecek ve böylece Asya'dan gelen Türklerin uygarlığa olan katkısı ve Anadolu'nun "medeniyetler beşiği" olduğu kanıtlanacaktı (Berk, 1999:139). Lewis, birtakım anlamsızlıklar içermelerine karşın bu çalışmaların başka ciddi çalışmalara kapı araladığını ve bunlar sayesinde bazı önemli gerçeklerin gün yüzüne çıkarıldığını ifade etmektedir (Lewis, 1993: 3).

Yeni Cumhuriyet'in araç olarak kullandığı bir diğer kurum Halkevleri ve Halkodaları'ydı. 1931'de büyük şehirlerde kurulan Halkevleri ve 1940'tan itibaren köy ve kasabalarda kurulan Halkodaları'nın temel amacı kır ve kent nüfusunun zihnen özgürleşmesine aracılık etmektir (Karpas, 1959: 55). Bununla paralel olarak millet şuurunu aşılacaklar, yeni rejimin seküler görüşlerini halk tabanına yayacaklar, cehaleti sona erdirip Cumhuriyet ilkelerini benimseteceklerdi (Berk, 1999: 130). Bu kurumlarda tahmin edileceği gibi İslâm'ın ümmet temelindeki birleştiriciliğinden ziyade Türklüğün millet temelindeki birleştiriciliği ağır basıyordu. Bu bağlamda Osmanlı öncesi Türk tarihinin görkemi ve eski gelenekler öne çıkarıldı, halk hikâyeleri, şarkıları, türküleri toplandı ve bunlar yazılı medya aracılığıyla insanlarla paylaşıldı (Berk, 1999: 130; Karpas, 1959: 56).

Gürçağlar, Halkevleri'nin dokuz faaliyet alanı olduğunu ifade eder. Bunlar dil ve edebiyat, güzel sanatlar, tiyatro, spor, sosyal yardım, yetişkin eğitimi, kütüphane ve neşriyat, köycülük, tarih ve müzedir (Gürçağlar, 2018: 78). Halkı her yönden

geliştirmeyi amaçlayan bu kurumların en önemli parçası ise kütüphaneler ve kitaplardı. Bugünkü kitle iletişim araçlarının hemen hemen hiçbirinin olmadığı bir dönemde devlet, halkın zihni özgürlüğünü ancak kitap, dergi ve gazetelerle sağlayabilirdi. Bu amaç doğrultusunda girişilen çabalar sonucunda 1935'te 22 olan kütüphane sayısı 1945'te 395'e, aynı yıllar arasında 45.789 olan okur sayısı da 648.408'e yükseldi (A.e.: 79).

1940'lı yılların sonundan itibaren Halkevleri'ne karşı birtakım siyasi yakıştırmalar yapılmaya başlandı. Bunların Cumhuriyet Halk Fırkası'nın uzantıları olduğu zaten son yıllarda söyleniyordu ancak Sovyetler Birliği'ndeki *Narondî Dom*'lardan (Halk Evleri) esinlenilerek kurulduğu söylentileri işi farklı bir boyuta çekti (Karpat, 1959: 381). Aslında doğrudan komünizm suçlaması yapılmıyordu ancak kurumlarda komünist faaliyetler yürütüldüğüne yönelik bir ima söz konusuydu. Halkevleri'nin siyasete konu olması etkilerini giderek yitirmelerine yol açtı. Nitekim Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ardından kurumlar hazineye devredildi ve daha sonra işlevsiz hâle getirildi. Böylece “toplumsal kurtuluş yolundaki en faydalı reform nihayete erdi” (Karpat, 1959: 281).

Halkevleri'yle benzer faaliyet alanlarına sahip olup uluslaşma ve modernleşme mücadelesinde kullanılan bir diğer kurum Köy Enstitüleri oldu. 20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye nüfusunun %80'inden fazlasının ülkedeki 40.000 köye dağılmış olduğu ve bu köylerin yalnızca 500'ünde okul olduğu (Berk, 1999) düşünülürse köylülerin eğitilmesinin ve bilinçlenmesinin ne kadar önemli olduğu daha net anlaşılır. Böylesine büyük bir kitlenin dâhil edilmeyeceği bir modernleşme mücadelesinin başarıya ulaşma şansının olmadığı açıkça bilindiğinden 17 Nisan 1940 tarihinde Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in himayesinde ve İsmail Hakkı Tonguç'un önderliğinde Köy Enstitüleri denemeleri başladı. İlk etapta 14 adet açılan daha sonra sayısı 21'e yükseltelen (Bozdemir, 1998: 452) Köy Enstitüleri'nin temel hedefi kitlelerin eğitim seviyesini yükseltmek, yapılacak reformlar için uygun zemini hazırlamak, köylüyü ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel hayatına dâhil etmek ve kişisel hak ve özgürlükler konusunda köylüyü bilinçlendirmektir (Berk, 1999: 132). Yöntem olarak ilkokulu tamamlayan kız ve erkek çocuklarının en az beş yıllık bir yatılı okul sürecinden geçirilmeleri, teorik eğitimin yanında modern teknik ve tarım

bilgisiyle donatılmaları ve eğitimlerini tamamlamalarının ardından ilkokul öğretmenleri olarak köylerine geri gönderilmeleri planlandı (Berk, 1999: 132; Karpat, 1959: 377).

Karpat, Enstitülerin yönlemsel eksikliklerine dikkat çeker. Öncelikle beş yıllık bir eğitimin öğrenciyi gereken tüm becerilerle donatmak için yetersiz olduğunu, bazı mezunların köyün gerçekliğiyle yüzleşmek yerine elit bir tavra bürünüp siyasi ve teorik meselelere odaklandığını, Enstitü öğretmenlerinin 20 yıl zorunlu hizmete tabi tutulduklarını ve bunun bazı mezunlar üzerinde ciddi etkileri olduğunu belirtir (Karpat, 1959: 378). Ancak bunların Köy Enstitüleri'nin değerini düşürmediğini ve yarattığı olumlu etkinin çok daha fazla olduğunu da ifade eder. Mezunların büyük kısmının kendilerini cehalet, yoksulluk, dini fanatizm ve arkaik köy adetleriyle mücadelenin bayrak taşıyıcıları olarak gördüğünü, bilhassa kadın mezunların köy yaşamının merkezine oturduğunu ifade eder (A.e.: 378-379).

Köy Enstitüleri kendi dönemi için çok önemli kurumlardır. Köyden çıkan bir çocuğun köye öğretici, eğitici ve yönlendirici bir birey olarak dönmesi, köylünün “kendinden olan” kişinin tavsiye ve yönlendirmelerini daha sıcak karşılaması son derece beklenebilir bir sonuçken kurumların demokrasiyi ve bireyi öne çıkaran yapısı köylünün karşısına bambaşka bir dünya çıkarmış olmalıdır. Ne var ki bu kurumlar da Halkevleri'yle benzer bir akıbete sürüklenmiş, komünist propaganda yaptıkları gerekçesiyle saldırıya uğramıştır. Feroz Ahmad “Köylüye okuma yazma, kişisel hijyen ve verimli tarım yöntemlerini öğreterek, özetle kendi kendine yetebilme ve özgüven duygusu aşılayarak bilinç kazandırılması fikri muhafazakarlar için çok tehlikeli görülüyordu” (Ahmad, 1993: 83) diyerek aslında bu saldırıların başka bir sebepten kaynaklandığını söylemektedir. Karma eğitim konusunda yapılan saldırıları da yine statükodan beslenen muhafazakârların kadının konumunun değişmesinden ve kadın haklarının gündeme gelmesinden duydukları rahatsızlığa bağlamaktadır (A.e.: 84). Nitekim Hasan Âli Yücel'in istifası ve İsmail Hakkı Tonguç'un görevden ayrılmasıyla Köy Enstitüleri'nin durumu büsbütün kötüleşti. Özlem Berk bu aşamadan sonra Köy Enstitüleri'ndeki müfredatın daha muhafazakâr bir şekle büründüğünü söyler; Karma eğitim sona ermiştir, erkek ve kız öğrenciler artık birlikte eğitim almaz; Enstitülerde

“öğrencilerin seviyelerine uygun kitaplar” okutulur ve Tercüme Bürosu tarafından çevrilen kitaplar Enstitülerin kütüphanelerinden kaldırılır (Berk, 1999: 134).

Temelleri Atatürk döneminde atılan (Bozdemir, 1998: 449) ve “kendi bölgelerinde birer araştırma ve inceleme merkezi olan Köy Enstitüleri” (A.e.: 452) 1954’te kapatıldı. Var olduğu süre zarfında yaklaşık 25.000 öğrenci mezun eden Köy Enstitüleri’nin etkisi, küçük gibi görünen bu rakamın çok üzerindeydi (Ahmad, 1993: 84). Köy Enstitüleri kısa ömürlü olmalarına rağmen bünyelerinden yazarlar, şairler ve araştırmacılar çıkarmış, modernleşme ve halkı zihnen özgürleştirme çabasında çok önemli bir role sahip olmuşlardır. Bunu Türkiye çeviri tarihinin en önemli kurumlarından biri olan Tercüme Bürosu’yla iş birliği içinde yapmaları da ayrıca önemlidir.

4.3. Tercüme Bürosu

Tercüme Bürosu, bu çalışmada da görüldüğü gibi Tanzimat Fermanı’ndan önce başlayan kurumsal çeviri faaliyetlerinin devamı ve zincirin yeni bir halkasıydı. Bu kurumlarla bazı noktalarda ortak paydada buluşuyor bazı noktalarda ise onlardan ayrışıyordu. Ancak hem Türkiye’nin yeni bir toplum yaratma sürecinin araçlarından biri olması hem de doğrudan edebiyat çoğuldizgesine yön vermesi açısından Tercüme Bürosu diğer tüm çeviri kurumları arasında çok özel bir yere sahiptir.

Tercüme Bürosu da Cumhuriyet döneminde kurulan ve kültür repertuarını inşa etmek üzere kullanılan araçlardan farklı bir akıbete uğramış değildi. En etkin yılları kısa sürmüş, daha sonra siyasi sebeplerle etkisi azaltılmış ve nihayet kapatılmıştı. Ancak yine onlarla paralel olarak çok kısa sürede çok büyük bir etki yaratmıştı. Kuruma dair detaylara geçmeden önce Büro’nun kuruluşuna giden yolu özetlemek yerinde olacaktır.

4.3.1. Birinci Türk Neşriyat Kongresi

Cumhuriyet'in kurulmasının ardından, uluslaşma temelinde, milli ve modern bir edebiyat teşkil etme çabaları ve edebiyat repertuvarına yapılan katkılar büyük oranda bireysel çabalara bağlı kalmıştır. Her ne kadar bazı önemli çalışmalar Türkçeye kazandırılmış olsa da hem yayımlanan kitapların sayısının istenilen düzeye ulaşması hem de bu çabaların sistemli bir temele oturtulması 1940'a kadar mümkün olmamıştır. Güzin Dino konuyla ilgili olarak Büro'nun kuruluşuna kadarki süreci "sağlam bir seçime dayanmayan ama aynı anda hem dışarıya hem de Türk kültür kaynaklarına dönük ikili hareketi başlatan batı etkisinin hissedildiği" bir dönem olarak tanımlamaktadır (Dino, 1978: 111). Dino'nun tanımında yer alan "Batı" ve "Türk kültür kaynakları" ifadeleri önemlidir. Tercüme Bürosu'nda da aynı kaynaklardan beslenecektir ancak bu kez iş, belli bir sisteme oturtulacaktır.

1939 yılı Tercüme Bürosu'nun kuruluşuna giden yolda önemli bir eşikti. 1-2 Mayıs 1939 tarihinde Harf Devrimi'nin onuncu yıl dönümünde, o zamana kadarki yayıncılık faaliyetlerini sergilemek üzere organize edilen "On Yıllık Neşriyat Sergisi" gerçekleştirildi ve serginin ardından aynı hafta, 1-5 Mayıs tarihleri arasında "Birinci Türk Neşriyat Kongresi" toplandı. Kongre'nin toplanma amacı "Türk kültür davasının mühim bir meselesi olan neşriyat meselesini mütalaa etmek ve programlandırmak için kongreye katılanların ihtisaslarından ve görgülerinden istifade etmek"ti (Kayaoğlu, 1996: 148). Konu bu denli önemli olunca Kongre programına pek çok başlık dâhil edildi. Berk bu başlıklarını şu şekilde özetler:

- 1- Yayıncılık açısından en iyi sonucu elde etmek için özel ve devlet destekli yayıncıların mali olarak desteklenmesi, güçlerinin artırılması ve iş birliği yapacakları kanalların araştırılması; bu ilke doğrultusunda genel bir yayıncılık programı hazırlanması.
- 2- Klasikler de dâhil olmak üzere Türkçeye çevrilecek en gerekli eserlerin tespit edilmesi; bu eserlerin yıllara bölünecek bir planla eserleri basmayı düşünen yayıncılara dağıtılması.
- 3- Ortaokul öğrencileri için yazılacak ve çevrilecek çalışmaların belirlenmesi; bu çalışmaların yayımlanması için bir program hazırlanması.

- 4- Mümkmn olan en kısa sürede bir çocuk edebiyatı kütüphanesi oluşturmak üzere hazırlıklara başlanması.
- 5- Halka yönelik kitaplar için yıllara bölünmüş bir program hazırlanması.
- 6- Eskiden kalan el yazması ve basılı kitapların hangilerinin yeniden basılacağına karar verilmesi.
- 7- Ansiklopedi ve referans kitaplar hazırlamak üzere çalışmalara başlanması.
- 8- Ülke çapında telif ve çeviri eser üretecek kişileri teşvik edecek ödüller verilmesi ve bu ödüllerin kriterlerinin belirlenmesi.
- 9- Özel yayıncılara verilecek mali desteğin daha iyi sonuç alınacak şekilde ve daha iyi bir biçimde yeniden düzenlenmesi.
- 10- Okumayı teşvik edici propaganda çalışmalarının yürütülmesi ve yayınların reklamının yapılması.
- 11- Yayınların satışı ve dağıtımını düzenleyecek uygun önlemlerin alınması.
- 12- Matbaalardaki çalışmaların kalitesini ve üretkenliğini artırmak için gereken önlemlerin alınması.
- 13- Dönemin ihtiyacına göre telif hakkına ilişkin kanunların hangi noktalarının gözden geçirileceğine karar verilmesi.

(Berk, 1999: 144-145)

Kongre’de çalışmaların daha derli toplu yürütülmesi için bir dizi encümen de kuruldu. Bu encümenler kendi alanlarına odaklanacak ve böylece yapılan işten daha iyi verim alınacaktı. Kurulan encümenler şu şekildeydi:

- 1- Basım, Yayın ve Satış İşleri Encümeni
- 2- Dilekler Encümeni
- 3- Edebi Mülkiyet Encümeni
- 4- Gençlik ve Çocuk Edebiyatı Encümeni
- 5- Mükâfat, Yardım ve Propaganda İşleri Encümeni
- 6- Neşriyat Programı Encümeni
- 7- Tercüme İşleri Encümeni

(Kayaoğlu, 1996: 147)

Hasan Âli Yücel, kongrede bu çalışmanın konusuyla doğrudan alakalı olan Tercüme İşleri Encümeni'nin önemine dair bir konuşma yaptı ve o güne kadar dağınık bir biçimde ilerleyen çeviri faaliyetlerinin zaman ve kaynak israfına yol açtığını belirtip kurumsal bir çeviri faaliyetine girişme niyeti olduğunun ipuçlarını verdi.

Kurumsal çeviri faaliyetine ihtiyaç duyulduğunun bir diğer göstergesi bu dönemde yapılan çevirilerin ciddi bir kontrolden geçmemesi ve çokça düzeltmeye muhtaç olmasıydı. Dönemin önemli isimleri bu durumu çeşitli mecralarda dile getiriyordu. Örneğin Nurullah Ataç, Kongre'den de önce çevirilerin kontrolden geçirilebileceği bir kurumun teşkil edilmesi gerektiğini söylemişti (Berk, 1999: 147). Vâlâ Nureddin, Falih Rıfkı Atay, Azra Erhat ve Halide Edip Adıvar gibi isimler de benzer kaygıları taşıyordu.

Okuma alışkanlığının ülkede henüz tam olarak oturmamış olması da bu ihtiyacı körüklüyordu. Örneğin Bulgaristan'da gazete satışları 100.000'leri bulurken bu sayı Türkiye'de 20.000 seviyesindeydi (Berk, 1999: 146). Okuma alışkanlığının oturmamış olmasının önemli sebeplerinden biri ise yayıncılık alanında istenilen derinlikte bir orana ulaşılamamasıydı. Gazeteci ve yayıncı Zekeriya Sertel konuyla ilgili olarak 1939'da *Tan* gazetesinde şöyle bir yazı yazdı:

“Yapılan istatistikler gösteriyor ki Türkiyede kitap basım ve satışı seneden seneye artıyor. Eski harflerle alakasını kesmiş yeni nesil, yepyeni ve zengin bir kütüphane ihtiyacı karşısındadır. Okuyacak kitap arıyor fakat çok defa aradığını bulamıyor. Kitap satışı artıyor fakat kültür ihtiyacımızı tatmine kâfi gelmiyor. Bu vaziyet de bizi neşriyatta programlı ve planlı bir tarzda çalışmak ve yeni nesle en kısa zamanda muhtaç olduğu kütüphaneyi vermek mecburiyeti karşısında bırakıyor.”

(Sertel, 1939: 1)

Sertel'in harf konusuna yaptığı vurgu yerindedir. Harf Devrimi gerçekten de yalnızca farklı bir alfabeye geçme gayesini gütmüyor, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan düşünsel altyapı göz önünde bulundurulursa yeni nesle yepyeni bir kültür ve edebiyat repertuarı kurma vaadinde bulunuyordu. Dolayısıyla bu vaadin altı doldurulmalıydı.

Tüm bu sebeplerden dolayı dil, çeviri, yazı ve kitap konusunda kaygı taşıyan yazarlar, şairler ve gazeteciler “Birinci Türk Neşriyat Kongresi”ni son derece olumlu karşıladılar. Bilhassa Tercüme İşleri Dairesi’nin oluşturulmasını ve devletin planlı ve programlı bir çeviri faaliyeti yürüteceğini bildirmesi bu kişiler için büyük önem arz ediyordu. Dönemin yazar, çevirmen ve siyaset insanlarından biri olan Ahmet Ağaoğlu devletin klasiklerin çevirisine el atmasını “hayırlı” bir iş olarak görüyordu (Gürçağlar, 2018: 119). Benzer ifadeler gazetelerde farklı yazarlar tarafından da tekrar edildi.

Kongre 5 Mayıs tarihinde encümenlerden gelen tekliflerin değerlendirilmesi ve büyük bir kısmının onaylanmasıyla nihayete erdi. Bu aşamadan itibaren ilgili kurumlar ve kişiler söz konusu alanlarda faaliyetlere başlayacaklardı. Tercüme özelinde ise derhâl bir Tercüme Heyeti’nin toplanması uygun görüldü. İlk kez 1940 yılının Şubat ayında toplanan Heyet’te şu kişiler bulunuyordu: Halide Edip Adivar, Saffet Pala, Dr. Adnan Adivar, Bedri Tahir Şaman, Avni Başman, Nurettin Artam, Ragıp Hulusi Erdem, Sabahattin Eyüboğlu, Nurullah Ataç, Kadri Yörükoğlu, Bedri Tuncel, Abdülkadir İnan, Sabahattin Ali, Cemal Köprülü, Enver Ziya Karal ("Haberler", 1940: 112). Tercüme Bürosu tarafından yayımlanacak *Tercüme Dergisi*’nde anlatıldığına göre (A.e.) bu toplantıda ilk olarak Neşriyat Kongresi’nde Tercüme İşleri Encümeni’nin hazırladığı rapor ve öneriler okundu. Daha sonra çevirilerin nasıl olacağına dair uzun uzadıya tartışmalar yapıldı. Heyet üyelerinin bazıları çevirilerin asıllarıyla beraber, notlarla ve açıklamalarla birlikte yapılması gerektiğini düşünüyordu. Büyük oranda uzlaşılan mesele ise kaynak metnin gereksiz yere ekleme ve çıkarmalara maruz bırakılmaması ve bütünlüğünün bozulmamasıydı. Bu konunun dışında sözlük oluşturulması gerektiği de tartışıldı ancak bu konuda herhangi bir uzlaşmaya varılamadı. Çünkü üyelerden bazıları iyi çeviri için iyi sözlüklere ihtiyaç duyulduğunu söylerken bazıları iyi sözlüklerin hazırlanması için önce iyi çevirilerin yapılması gerektiğini ifade ediyordu.

Konuşulan bir başka konu ise çevirilerin kontrolüydü. Bu konuyla ilgili olarak kontrolün zorunlu olmamasına, çeviri kontrolü isteyen çevirmenlerin Maarif Vekâleti’ne başvurmasına karar verildi. Ancak bu kararın, heyette bulunan bazı yazar ve çevirmenlerin daha önce belirttikleri endişelere bir hayli ters düştüğü görülür. Bu kişiler daha önce gazete ve dergilerde çevirilerin mutlaka kontrolden geçmesi

gerektiğini söylemişken toplantıda bunun çevirmenin isteğine bırakılması kararı tuhaf gözükmektedir. Ancak daha sonra bu durum değişecek, hem eser çevirmekle görevlendirilen çevirmenler teste tabi tutulacak hem de çeviriler ciddi bir değerlendirmeden geçirilecekti (Bkz. Berk, 1999: 154).

Bu toplantı, daha sonra gerçekleştirilecek dört toplantının öncüsü oldu. Yapılan sonraki toplantılarda yöntemin değil içeriğin ele alındığı görülür. Bu doğrultuda çevrilmesi gerektiği düşünülen kitaplar üç liste hâlinde hazırlandı. İlk iki liste doğrudan Maarif Vekâleti tarafından çevrilecek ve basılacak, üçüncü liste ise tavsiye niteliğinde olup çeviri ve baskı işlemi konusunda inisiyatif Maarif Vekâleti dışındaki kişi ve kurumlara bırakılacaktı. Çevirisi yapılması planlanan eserlerin listesi şu şekildeydi:

Birinci Liste

- 1- Sofokles: Kral Oidipos, Oidipos Kolonna'da, Aias, Filoktetes, Antigone, Elektra, Trakyalı Kadınlar
- 2- Erasmus: Deliliğin Methiyesi
- 3- Cervantes: Don Kişot
- 4- Shakespeare: King Lear, Hamlet, Antony and Cleopatra, Tempest
- 5- Molière: Le Misanthrope, Le Tartufe, Les Femmes Savantes, L'Ecole des Femmes
- 6- J. J. Rousseau: Emile
- 7- Goethe: Wilhelm Meister
- 8- Stendal: Le Rouge et le Noir
- 9- Balzac: Le Lys dans la Vallée
- 10- Homeros Destanları: Bu eserin çevirisi herhangi bir çevirmene verilmeyecek, eseri çeviren her çevirmen, çevirisi uygun görülmesi durumunda ödüllendirilecektir.

İkinci Liste

- 1- Eshilevs (Eshilos): Külliyyatı
- 2- Eflatun (Platon): Devlet yahut Cümhuriyet
- 3- Caesar: Gallia Muharebeleri

- 4- Sadi: Gülistan
- 5- Machiavelli: Hükümdar
- 6- Swift: Gulliver'in Seyahatleri
- 7- Voltaire: Felsefi mektuplarından ve felsefi diksiyonerinden seçmeler
- 8- Rousseau: Les Confessions
- 9- Lessing: Laocoon
- 10- Tolstoy: Harp ve Sulh
- 11- Dante - Divina Cemmedia (İlahi Komedyâ): Bu eserin çevirisi herhangi bir çevirmene verilmeyecek, eseri çeviren her çevirmen, çevirisi uygun görülmesi durumunda ödüllendirilecektir.

Üçüncü Liste

- 1- Jane Austen: Pride and Prejudice
 - 2- Emily Bronte: Wuthering Heights
 - 3- Fielding: Tom Jones
 - 4- Mark Twain: Seçmeler
 - 5- Kleist: Michael Kohlbaas ve diğer hikayeler
 - 6- Keller: Hikayeler
 - 7- Hoffmann: Hikayeler
 - 8- Zola: Germinal
 - 9- Balzac: La Peau de chagrin
 - 10- Stendhal: Chroniques italiennes
 - 11- Dostoyevksi: Budala
 - 12- Lermontof: Zamanımızın bir kahramanı
 - 13- Bacaccio: Decamerone'dan seçmeler
- (Kolektif, 1940: 114)

Bu listeler bize Maarif Vekâleti'nin yürümek istediği yolla ilgili doğrudan ve tartışmasız ipuçları vermektedir. Listede Batılı yazarların yanında Antik Yunan ve Latin dünyasının düşünce insanları ve Hümanist düşüncenin kurucu babalarından olan Erasmus gibi önemli isimler de yer alır. Kayaoğlu Antik Yunan ve Latin klasiklerine öncelik verilmesini “toplumu süratli bir şekilde islâmi muhteva taşıyan Türk

kültüründen uzaklaştırarak Greko-Latin temeline dayalı yeni bir kültür meydana getirme” çabası olarak değerlendirir (Kayaoğlu, 1996: 50). Ancak bu problemlili bir tespittir çünkü Hasan Ali Yücel Atatürk’ün çatı bir milletçilik kavramı çerçevesinde toplumu birleştirme amacına karşı olmadığı gibi Türk hümanizmini, bu amacı gerçekleştirme yolunda bir araç olarak görmektedir. Tanıl Bora, *Hasan Âli Yücel* isimli biyografi çalışmasında bunu şu sözlerle ifade eder:

Hasan Âli Yücel hiç kuşkusuz, hümanizmayı milliyetçiliğin rüknü olarak gören anlayışın belli başlı temsilcilerinden biriydi; -zamane tabiriyle- bu yönelimin “yüzü” olduğunu söyleyebiliriz. Onun, hümanizmaya millî irfanın ve millî kimliğin kaldırıcı olarak baktığını görmüştük.

(Bora, 2021: 295)

Aslında Hasan Âli Yücel’in kendisi de bu görüşte olduğunu bazı yazılarında belirtmişti. Örneğin *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*’de de geçtiği üzere “Doğru milliyetçiliğin hümanizmle kaim olduğunu, milliyetçiliğin bize getirdiği yeni hümanizma sayesinde Garplılarınkinden daha geniş olarak, nerede insan zekâsının eseri varsa onu içine alan bir Hümanizma kurma yolunda” olmamızla övünç duyar (Yücel’den aktaran Bora, 2021: 295). Ayrıca Yücel’in kaleme aldığı *İyi Vatandaş İyi İnsan* isimli kitapta da benzer görüşlere rastlarız:

Bizim kanaatimizce kaynağı ve pınarı eski Yunanla da tahdit etmeyip (sınırlamayıp) daha arkalara ve başka diyarlara gitmek, nerede insan ruhunun kendine göre mânâ taşıyan bir izi ve eseri varsa onları da içine alarak en geniş kavramıyla Hümanizmayı bütün insanlığı kucaklayan bir anlayış halinde görmek lazımdır.

(Yücel, 1971: 172)

Görüldüğü üzere Yücel, Kayaoğlu’nun iddia ettiği gibi Greko-Latin temelinde bir kültür inşa etme çabası içinde olmadığını, çok daha geniş bir kapsama sahip olan ve insan zihninin ürünlerinin tamamını kapsayan bir anlayış yaratma gayesi güttüğünü ifade eder.

Toplantıya dönülecek olursa, burada çevirisi yapılacak eserlerden ve çeviri yöntemlerinden başka çok önemli bir karar daha alındı. Bu karara göre en kısa sürede daimi bir büro kurulacak ve çeviri çalışmalarına başlanacaktı. Böylece Tercüme Bürosu'nun fiili olarak ilk tohumu atılmış oldu.

4.3.2. Tercüme Bürosu'nun İşleyişi ve Faaliyetleri

Tercüme Bürosu yapılan toplantıların ve alınan kararların ardından 1940 yılında fiilen faaliyete başladı. Nurullah Ataç'ın başkanlık makamına getirildiği kurumun ilk üyeleri Saffet Pala, Sabahattin Eyüboğlu, Bedrettin Tuncel ve Enver Ziya Karal'dı; Bu gruba daha sonra Nusret Hızır da dâhil olacaktı (Kayaoğlu, 1996: 153; Yapar, 2019: 55).

Büro'nun gayesini uygulamalı ve düşünsel olmak üzere iki gruba ayırmak olanaklıdır. Uygulamalı hedef Yücel'in de belirttiği gibi “Maarif Vekilliğince memleketimizdeki tercüme faaliyetlerini takip ve tenkid etmek, milli kütüphanemiz için lüzumlu bulunan eski ve yeni edebi klasikleri bir plan ve sistem dâhilinde dilimize çevirmek işleri ile meşgul olmak”tır (Yücel'den aktaran Kayaoğlu, 1996: 152). Düşünsel hedef ise daha sonra Tercüme Bürosu üyelerinden biri olan Günyol tarafından şöyle açıklanır:

Tercüme Bürosu'nun ereği neydi? Yüzyıllardan beri sürüp gelen çeviri davamızın, Batı'yla kısa yoldan buluşup tanışmamızın kaçınılmaz konşlu olan çeviri davamızın, *rasyonel* bir düzeye oturtulmasıydı. Cumhuriyet'e gelinceye kadar aydınlarımız, kişisel çabalarıyla verimli bir birleşim sağlayamamışlardı. Hasan Âli Yücel'in deyişle, bu işler başka ülkelerde büyük etkinliği olan yayıncıların bilgili önyak oluşlarıyla gerçekleşiyordu. Ne var ki bizde böylesi girişimler ve kuruluşlarla yürütülmesi gereken bu büyük kültür davasının devlet eline geçmesi, bu nedenlerle kaçınılmazdı.

(Günyol, 1983: 329)

Görüldüğü gibi Günyol, meseleyi “kültür davası” ve “Batı'yla buluşma” şeklinde değerlendirmektedir ki Büro'nun faaliyetlerini incelediğimizde bu amaca yönelik yoğun bir çaba sarf edildiği görülecektir.

Faaliyetlere geçmeden önce Büro üyelerinin görevlerine bir göz atmak yerinde olur. Büro'nun asli üyelerinin temel görevleri, daha önce liste hâlinde belirlenen eserlerin çevirisini yapmak, Büro'ya üye olmamakla birlikte Büro için çeviri yapan çevirmenlerin çalışmalarını kontrol etmek ve düzenli aralıklarla *Tercüme* isimli bir dergi yayımlamaktı (Yapar, 2019: 62). Bu işlerin ne şekilde yapıldığına gelince, Büro üyelerinin oldukça sistematik bir programa sahip oldukları görülür. Çevirmen ve yazar Orhan Burian bu yöntemi şu şekilde özetler:

- 1- Çeviriyle kuramsal ve uygulamalı olarak ilgilenen kişilerle bir araya gelmek ve fikir alışverişinde bulunmak;
- 2- Temel dünya dillerinde yazılmış klasik eserlerin bir listesini hazırlamak (Büro kurulmadan önce yapılan liste ve daha sonraki dönemler için hazırlanan yeni listeler);
- 3- Bu eserleri beş yıl içinde çevirmek üzere bir plan tasarlamak;
- 4- Bu eserleri gönüllü çevirmenlere göndermek; eğer çevirmen daha önce çeviri konusunda kendini kanıtlamamışsa teste tabi tutmak;
- 5- Yapılan çevirileri Büro'da doğruluk ve ifade uygulugu açısından kontrolden geçirmek;
- 6- Çeviriyi, daha önceki çevirilerin formatında yayımlamak.

(Burian'den aktaran Berk, 1999: 154)

Büro'nun temel kuruluş amaçlarından biri çeviri kalitesini genel olarak artırmak olduğunda Burian'ın belirttiği “çevirmeni teste tabi tutma” konusu önemliydi. Bu doğrultuda Büro üyeleri eserleri Büro üyesi olmayan çevirmenlere gönderdiklerinde onlardan 25-30 sayfalık bir deneme çevirisi alır, çeviriyi onaylamaları durumunda çevirmene işe devam etmesini bildirirlerdi (Berk, 1999: 154; Kayaoğlu, 1996: 153; Gürçağlar, 2018: 74).

Tanzimat döneminden başlayıp 20. yüzyılın ikinci yarısına kadarki süreç incelenirse devlet eliyle kurulan ya da aydınların bir araya gelerek kurduğu herhangi bir çeviri kurumunun Tercüme Bürosu kadar üretken olduğu görülmemiştir. Büro, faaliyete başladığı tarihten itibaren olağanüstü bir çalışma temposu içine girmiş ve faaliyet gösterdiği 26 yıllık sürede (1940 – 1966) 1.247 kitap çıkarmıştır (Gürçağlar,

2018: 193). Ancak bu eserlerin yıllara göre dengeli biçimde dağıldığı söylenemez. Özellikle Hasan Âli Yücel'in istifasından sonra Tercüme Bürosu kuruluş gayelerinden uzaklaşma işaretleri göstermiştir. Kurumun kapatılma sebeplerinin tartışıldığı kısımda bunlardan söz edilecektir.

Tercüme Bürosu'nun en üretken yılları kuruluşunu takip eden ilk yedi yıldır. 1940 yılının çeviri faaliyetleri "Devlet Konservatuarı Yayınları" isminde bir oyun dizisiyle başladı. Bu dizi kapsamında bir yılda Maurice Maeterlinck, Anton Çehov, Jules Renard, John Millington Synge, Jean Cocteau, Denys Amiel, Charles Vildrac, Martial Piéchaud, Henri Duvernois ve Georges Courteline'den birer oyun olmak üzere 10 oyun çevrildi (Gürçağlar, 2018: 195). Bu oyunlar Sabahattin Eyüboğlu, Nurullah Ataç, Orhan Burian ve Nahid Sırrı Örik tarafından Türkçeye aktarıldı (Yapar, 2019: 63-64). İlk 5 yılda 100 kitap çıkarmayı hedefleyen Büro, 1946 yılının sonuna gelindiğinde 496 kitaba ulaşarak bu hedefinin yaklaşık beş kat üstüne çıkmayı başardı (Berk, 1999: 156). "İlk üç yılda çevrilen 109 eserden 39'u Klasik Yunanca'dan, 38'i Fransızca'dan, 10'u Almanca'dan, 8'i İngilizce'den, 6'sı Latince'den, 5'i Şark ve İslam klasiklerinden, 2'si Rusça'dan ve biri İskandinav edebiyatından idi" (İnalçık, 2016: 283-284). Üç yıllık bilançoya bakıldığında çevirilerin neredeyse yarısının Antik Yunancadan yapıldığı dikkat çekmektedir. Bunun hümanizmaya can suyu verme gayesinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Nitekim 1943 yılının sonuna gelindiğinde Euripides'ten yapılması planlanan 10 çeviriden 5'i çıkmıştı bile; ayrıca Platon'un 26 eseri de yine aynı dönemlerde, yani 1942-1944 yılları arasında Türkçeye kazandırıldı (Gürçağlar, 2018: 196). 1940'ların sonuna kadar Antik Yunancadan toplamda 89 eser erekle aktarıldı. Bu eğilim Latince eserlerin çevrilmesiyle ivme kazandı. 1941 ve 1948 arasında 27 Latin klasiği Türkçeye kazandırıldı (A.e.).

1940'ların geneli incelendiğinde en çok çevrilen yazarların şu şekilde olduğu görülür: Platon (34), Molière (26), Balzac (23), Shakespeare (19), Zola (17), Tolstoy (15), Goethe (14), Plautus (13), de Musset (13) (Berk, 1999: 157). Bazı eserler de liselerde okutulmak üzere notlandırılarak çevrilmiştir. Yaşar Nabi Nayır'ın *Cimri*'si (Molière), İrfan Şahinbaş'ın *Gulliver'in Seyahatleri I-II* (Jonathan Swift), Orhan Burian'ın *Hamlet*'i (Shakespeare), Necip Üçok'un *Michael Kohlhaas*'ı (Heinrich von Kleist), Niyazi Berkes'in *Sokrates'in Savunması* (Platon), Erol Güneş ve Melih

Cevdet Anday'ın *Müfettiş*'i (Gogol) ve Mehmet Karasan'ın *Aklını İyi Kullanmak ve Bilimlerde Doğruyu Aramak İçin Metot Üzerine Konuşma*'sı (René Descartes) bu çeviriler arasındadır (A.e.).

Tercüme Bürosu'nun 1940'lı yıllardaki faaliyetlerine bakıldığında Batı klasiklerinin ağırlıkta olduğu, "Arap ve Fars klasiklerinin oranının hayli düşük olduğu" görülmektedir (Gürçağlar, 2018: 196). 1942 yılında *Mesnevi*'nin çevirisiyle başlayan Şark Klasikleri serisinden 1942-46 yılları arasında 13 eser yayımlanmış, 1947-60 yıllarında ise 23 kitap çevrilmiştir (Gürçağlar, 2018: 196). Oransal açıdan bakılacak olursa 1940-46 yılları arasında Arapça ve Farsça eserlerin oranı %3 ve 1947-66 yılları arasında %7'dir (A.e.).

Tercüme Bürosu'nda farklı ülkelerin edebiyatlarından da çeviriler yapılmıştır. Kayaoğlu, Büro'nun kuruluşundan kapanışına kadar geçen 26 yılda yapılan çevirilerin ülke edebiyatlarına göre dağılımını şu şekilde verir:

Alman Klasikleri: 113	Fransız Klasikleri İçin Yardımcı Eserler: 14
Alman Klasiklerine Yardımcı Eserler: 1	Modern Fransız Edebiyatı: 11
Modern Alman Edebiyatı: 2	Yeni Fransız Edebiyatı: 2
Yeni Alman Edebiyatı: 5	Fransız Bilim Eserleri Serisi: 6
Alman Bilim Eserleri Serisi: 1	Hint Klasikleri: 3
Amerikan Klasikleri: 5	İngiliz Klasikleri: 80
Yeni Amerikan Edebiyatı: 4	Modern İngiliz Edebiyatı: 3
Amerikan Bilim Eserleri: 1	Yeni İngiliz Edebiyatı: 4
Avusturya Klasikleri: 1	İngiliz Bilim Eserleri Serisi: 6
Modern Avusturya Edebiyatı: 2	İran Klasikleri İçin Yardımcı Eserler: 2
Babil Klasikleri: 1	İskandinav Klasikleri: 24
Çin Klasikleri: 7	İspanyol Klasikleri: 2
Danimarka Klasikleri: 1	İtalyan Klasikleri: 29
Fransız Klasikleri: 308	Modern İtalyan Edebiyatı: 5
	Latin Klasikleri: 47

Latince Klasikler: 4	Şark-İslâm Klasikleri İçin Yardımcı Eserler: 1
Latin Amerika Klasikleri: 1	Yunan Klasikleri: 94
Macar Klasikleri: 20	Yunan Klasikleri İçin Yardımcı Eserler Serisi: 1
Yeni Macar Edebiyatı: 20	Devlet Konservatuvarı Yayınları Serisi: 1
Macar Bilim Eserleri Serisi: 2	Modern Tiyatro Eserleri Serisi: 124
Polonya Klasikleri: 3	Okul Klasikleri: 10
Rus Klasikleri: 88	Tiyatro Sanatı Üzerine Eserler Serisi: 6
Rus Klasikleri İçin Yardımcı Eserler: 3	(Kayaoğlu, 1996: 159-161)
Rus Bilim Eserleri Serisi: 3	
Şark-İslâm Klasikleri: 66	
Eski Türkçe Metinler: 1	

Görüldüğü gibi Tercüme Bürosu çatısı altında 26 yıl içinde pek çok yazardan ve ülke edebiyatından çeviri yapılmıştır ancak ağırlıklı olarak Fransızca, Almanca, İngilizce, Antik Yunanca, Rusça ve Latince eserlerin çevirisine odaklanılmıştır. Bunun nedeni daha önce de belirtildiği gibi “Türk hümanizmini yaratma gayesine” (Günyol, 1983: 329) ulaşmayı sağlayacak eserlere öncelik verilmesidir (Yapar, 2019: 66). Nitekim bu durum Hasan Âli Yücel tarafından kaleme alınan ve klasiklerin tamamında yer alacak olan önsözde de vurgulanmaktadır:

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işleyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüphanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun gelişmesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemeyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların hizmetleri ile beş sene içinde, hiç

değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüphanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamayacaktır.¹¹

Hasan Âli Yücel bu önsözüyle özelde Tercüme Bürosu'nun genelde ise yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin düşünsel manifestosunu yapmaktadır. İlk olarak hümanizmin sanat eserlerinin benimsenmesiyle sağlanacağını, bunun en önemli araçlarından birinin de edebiyat olduğunu söyler. Yani hümanizme ulaşmak, bir Türk hümanizmi inşa etmek Türkiye Cumhuriyeti'nin Milli Eğitim Bakanı tarafından doğrudan güdülen bir amaçtır. Bunun dışında kütüphanesi zengin olan milletlerin uygarlaşma yolunda daha önde olduğunu söyler ki aslında Tercüme Bürosu'nun yanında Halkevleri, Halkodaları ve Köy Enstitüleri'yle yapılmaya çalışılan şeyin “kütüphaneyi zenginleştirmek” ve bu kütüphaneden yararlanacak insanları çoğaltmak olduğu açıktır. Yazının sonunda çeviri seferberliğinin Türk dilinin gelişimine doğrudan etki edeceğini belirtmesi de dil konusunda yapılan çalışmalara bir gönderme olarak değerlendirilebilir. Zira çeviri yoluyla yeni edebi türlerin tanınması, bu türlerde zaman içinde özgün eserler verilmesi, bu süreçte yeni kavram ve ifadelerle karşılaşılması, bunlara bir karşılık bulma çabası ve bu süreçte güdülen Türkçeyi arılaştırma gayesi kuşkusuz dilin gelişimini şart koşmuştur.

4.3.3. *Tercüme Dergisi*

Tercüme Bürosu'nun faaliyetlerinden bahsedip *Tercüme* dergisini atlamak hata olur. Çeviri üzerine bir dergi çıkarılması fikri Tercüme Bürosu'nun kurulmasından önce yapılan toplantıda kararlaştırılmıştı. Nitekim *Tercüme* dergisi Büro'nun faaliyete başlamasıyla paralel olarak 19 Mayıs 1940 tarihinde yayın hayatına başladı ve 1966 yılında çıkan 87. sayısına kadar varlığını sürdürdü (Berk, 1999: 164). Güzin Dino'nun da belirttiği gibi derginin çıkarılma gayesi, “çeviri sorunlarına ilişkin deneme ve

¹¹ 23 Haziran 1941 tarihli bu önsöz o gün yayınlanan klasiklerde yer aldığı gibi bugün İş Bankası Kültür Yayınları'ndan çıkan “Hasan Ali Yücel Klasikleri” serisinin tamamında da bulunmaktadır.

açıklamaların, çeviri yapıtların eleştirilerinin, ulusal ve uluslararası nitelikte tüm çeviri çalışmalarının özetlerinin yer aldığı” bir platform inşa etmekte (Dino, 1978: 105).

Dergi iki bölümden oluşmaktaydı (Berk, 1999: 166; Gürçağlar, 2018: 162; Yapar, 2019: 75). İlk bölümde genellikle orijinal metinleriyle birlikte çevirilere yer verilir, ikinci bölümde ise çeviri kavramına ve eylemine dair anlatılar ve tartışmalar yer alırdı. Çeviriye dair görüşlerin bildirilmesi ve bu konu üzerinde zihni bir çaba sarf edilmesi önemliydi çünkü sağlıklı çevirilerin ortaya çıkması biraz da buna bağlıydı. Ne var ki dergi, tıpkı Büro’nun kendisi gibi kısa ömürlü oldu. İlk zamanlarda iki ayda bir yayımlanan dergi 19. sayısına kadar düzenli olarak çıkarıldıysa da (Berk, 1999: 164) sonraki süreçte yayın hayatını istikrarlı bir şekilde sürdüremedi. Yine de çevirmenlerin yöntemleri, çeviriye dair düşünceler ve çevirmen normları konusunda çok önemli bilgiler sunduğu ve daha sonra çıkacak benzer dergilerin öncüsü olduğu için çeviri tarihimizde önemli bir yer tutmaktadır.

4.3.4. Tercüme Bürosu’nda Çeviriye Yaklaşım

Tercüme Bürosu için çalışan çevirmenlerin söylemleri ve yazdıkları incelendiğinde temel konularda fikir birliği sağladıkları ve genel bir yaklaşım benimsedikleri görülür. Örneğin çeviride metnin bütünlüğünün korunması, gereksiz ekleme ve çıkarmaların yapılmaması buna bir örnektir (Yapar, 2019: 68). Ancak kimi konularda da fikir ayrılıkları gözlemlenmiştir ki bu durum herhangi bir grup çalışmasında herhalde kaçınılmazdır. Fikir ayrılıkları bazı konularda eldeki imkânlar göz önünde bulundurularak uzlaşma yoluyla çözülürken bazen de çözüme kavuşturulamamış, çevirmenler kendi fikir ve yöntemlerinde ayak diremişlerdir. Bu görüş ayrılıklarından ilki çevirilerin orijinal dillerinden mi yoksa ara dillerden mi yapılması gerektiği üzerinedir. Kuşkusuz tüm çevirmenler eserlerin orijinal dillerinden çevrilmesinin önemini farkındadır ancak bu görüş ayrılığının sebebi yine imkânlar, daha doğrusu imkânsızlıklardır. Örneğin Suat Sinanoğlu ve Azra Erhat gibi klasik filologlar her halükarda Antik Yunan klasiklerinin aslından çevrilmesi gerektiğini, aksi durumda kaynak metne yönelik sadakatin zedeleneceğini ifade etmişlerdir (Gürçağlar, 2018: 151). Halide Edip Adivar ise konuya çok daha farklı bir noktadan bakmış, Antik

Yunanca ve Latince dillerini anadili gibi bilen insanlar olsa dahi bu eserlerin ara dilden çevrilmesi gerektiğini çünkü çevirmenlerin henüz “garp klâsiklerinin yarattığı hava, an’ane ve harsa varis” olmadığını ifade etmiştir (Birinci Türk Neşriyat Kongresi, 1939: 207). Bu tartışmada şu da akıldan çıkarılmamalıdır ki o dönemde Antik Yunanca ve Latince dillerinden çeviri yapabilecek kişi sayısı oldukça azdır. Dolayısıyla bu problem ikili yöntemle, yani hem ara dillerden hem de orijinal dillerden çeviri yapılması yoluyla çözülmüştür. Saliha Parker konuyla ilgili olarak şöyle söylemektedir:

Yunan ve Latin klasiklerini çevirenlerden 7 çevirmenin Yunanca ve Latince’den çeviri yaptığını biliyoruz, ama çoğunluk yine temel ara dil olarak Fransızca’yı kullanmıştı. Nitekim 1940-1966 arasında basılan 66 Yunan klasiği çevirisinden (bazıları üçüncü baskıya ulaşmıştır) yalnızca 17’si, yani üçte birinden azı özgün kaynak metinlerden çevrilmiştir.

(Paker'den aktaran Gürçağlar: 152)

Neyse ki bu görüş ayrılığı yalnızca Antik Yunanca ve Latinceyle sınırlı kalmış, “İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Rusça gibi modern dillerde yazılmış eserleri doğrudan çevirme gereği konusunda genel bir görüş birliği” sağlanmıştır (Gürçağlar, 2018: 151).

Diğer bir konu ise yazarın üslubuna sadakat meselesiydi ki bu tartışma Büro için çalışan istisnasız tüm çevirmenleri ilgilendiriyordu. Bu konudaki fikir ayrılığı, hâlihazırda uzun yıllardır tartışılan “çevirinin kaynak dile mi yoksa erek dile mi daha yakın olacağı” çerçevesinde ilerliyordu. Örneğin Nurullah Ataç çeviride sadakatin sözcüklere değil “eda”ya olması gerektiği kanısındaydı. “Ulus” gazetesinde kaleme aldığı “Tercüme Dair Notlar” isimli köşe yazısında durumu şu şekilde açıklıyordu:

Tercümede sadakat elbette lazımdır; yanlış tercüme müdafaa edilemez. Fakat sadakat tercümenin başlıca şartı değildir. Çünkü hiçbir sanat eserinin asıl kıymeti söylediği şeylerde değildir; onları söyleyiş tarzında, şeklindedir. Gerçekten sadık olan tercüme, şekle sadık olan tercümedir. Okuduğumuz kitaplarda veya karşımızdakinin sözlerinde manayı kelimeler vasıtasıyla kavradığımızı zannetmek daima yanlıştır; bize manayı, maksadı bahşeden edadır. Bunun için mütercimın vazifesi edayı tercüme etmektir.

(Ataç, 1940: 2)

Ataç aynı yazısında Verlaine’den yaptığı bir tercümede bunu nasıl uyguladığını açıklıyor, konuyu “Mütercim her cümleyi alıp: ‘Ben bunu kendi dilimde nasıl ifade ederdim’ diye düşünmeğe mecburdur” şeklinde özetliyordu (a.g.y.: 2). Diğer bir deyişle metnin erek dilde yazılmış gibi çevrilmesi gerektiğini düşünüyordu.

Her ne kadar doğrudan çeviri eylemine girişmediyse de konuyla ilgili Hasan Âli Yücel’in düşüncelerine de başvurulması gerekir. Yücel, *Tercüme* dergisinin birinci sayısının önsözünde “Çeviri mekanik bir nakil hareketi değildir” demiş ve şöyle devam etmiştir:

Herhangi bir eser ana dile geçirilmiş sayılabilmek için bu işi yapanın, müellefin (yazarın) zihniyetini benimsemesi, daha doğrusu müellifin mensup olduğu cemiyetin kültür ruhuna gerçekten nüfuz etmesi lâzımdır... Her anlayış bir yaratma olduğuna göre, iyi bir mütercim, büyük bir müellif kıymetindedir.

(Yücel, 1940: 1)

Bu ifadelerde “yaratmak” sözcüğü kritik bir öneme sahiptir. Yücel “iyi” çevirinin bir yaratma eylemi olduğunu, sözcüğü sözcüğüne çeviri yapmak yerine söz konusu eserin üretildiği medeniyetin özüm senerek çevirilerin dilimize yeni bir formda kazandırılması gerektiğini düşünmektedir. Çevirmen ile yazarın aynı kıymette olduğunu söylemesi bundandır. Yani bir kez daha sadakat, anlama atfedilmiştir. Yine de Yücel yazının devamında *Tercüme* dergisinin işlevinin tam da bu olduğunu ve çevirilerin daha iyiye gitmesi için bu türden tartışmaların yaşanması gerektiğini vurgular ve açık bir kapı bırakır.

Çevirilerin sözcüğü sözcüğüne yapılmasına karşı çıkan ve bunun büyük problemlere yol açabileceğini söyleyen bir başka çevirmen ise Yaşar Nabi Nayır’dır. *Tercüme* dergisinin 7. sayısında Halit Fahri Ozansoy’un Fransızcadan yaptığı bir çeviriyi inceleyen ve “Tercümede sadakati bazılarımız asıl metnin kelime kelime aynen dilimize çevrilmesi şeklinde anlıyorlar” diyen Nayır, bu türden hataları tespit

etmiş ve Ozansoy'dan hareketle bu tarzı benimseyen çevirmenleri eleştirmiştir (Nayır, 1941: 91-95).

Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Tercüme Bürosu için çalışan her çevirmen aynı görüşlere sahip değildi. 1947-1950 yılları arasında Tercüme Bürosu'nun başkanlığını yürüten Suut Kemal Yetkin bunlardan biridir. Yetkin, çevirmenlerin ana dillerinin gerekliliklerine uygun hareket etmelerini kabul ediyor ancak iyi bir çevirmenin kendi üslubunu ortaya koyan değil, yazarın üslubunu koruyan kişi olduğu söylüyordu (Berk, 1999: 228). Yetkin, "Başarılı Çevirinin Koşulları" isimli yazısında bunu şu şekilde ifade eder:

Bir edebiyat eseri asıl değerini üslubundan aldığına göre, her şeyden önce çevirmenin bir sanatçı titizliği ile yazarın üslubuna yaklaşması gerekir. Sözelimi, Marcel Proust'un uzun, kimi zaman içiçe girmiş cümlelerini keserek biçerek kısa cümlelerle çevirmek bağışlanamaz bir saygısızlık olur.

(Yetkin, 1978: 44)

Bu görüşün savunucuların biri de Tahsin Yücel'dir. Yücel, yaptığı bir söyleşide sadakat ve üslup konusunda şu ifadelerde bulunur:

Nurullah Ataç'ın görüşü, bütün çevirileri, türü ne olursa olsun, yazar hangi yazar olursa olsun, hep belirli bir akıcı Türkçe'yle yansıtmaktı... Bu anlayışı eleştirenler de vardı, örneğin Suut Kemal Yetkin gibi. Ben düşünce açısından daha çok Suut Kemal'in savunduğu tutumu benimsedim. Bakılırsa görülür ki, eski çevirilerimde, örneğin bir Daudet çevirisiyle Montherlant'dan yaptığım bir çeviri arasında biçim bakımından çok büyük farklar vardır. Bu da yazarın anlatımına bağlı kalma kaygısından ileri gelen bir farktır... Evet mümkün olduğunda akıcı bir Türkçe'yle, doğru çevirmek gerekir... Ama yazarın özelliklerini de vermeye çalışmak gerekir. En basiti bir takım özdeyişler, atasözleri. Öyle durumlar oluyor ki onu aslındaki biçimiyle neredeyse sözcüğü sözcüğüne vermek, korumak bazan insana daha doğru geliyor.

(Salman & Sökmen, 1989)

Nazım Hikmet de eserlerin Türkçe yazılmış gibi çevrilmesine karşı olanlardandır. Hapishanede olduğu dönemde Tolstoy'un *Savaş ve Barış* romanını

çevirmekle görevlendirilmiş, çeviriye başlamadan önce nasıl bir çeviri yapması gerektiğini, daha doğrusu romanlarda nasıl bir Türkçe görmek istediğini düşünmüş ve Kemal Tahir'e yazdığı mektupta bu görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

Şimdi şu tercüme bahsine kısaca dokunayım: Ben tercümeden şunu anlıyorum: Tercüme edilen eserin yüzde yüz Türkçeleştirilmesi değil. Yani tercüme romanı okuduğun zaman, sanki onu bir Türk muharririn yazdığını sanmayacaksın... Derler ki Baudelaire, Edgar Poe'nun hikâyelerini o kadar güzel tercüme etmiş, öyle Fransızlaştırmış ki, aslından güzel olmuş. Belki öyledir, ama ne yapayım, bu böyleyse tercüme değildir, Edgar Poe'nun tam değil, yarım tercümesidir. Bak sana bir misal daha getireyim... Tolstoy'un şekliyle Gorki'nin şekli arasında müthiş bir fark var. Ben birinci plana Türkçeleştirmeyi alırsam bu müthiş fark, yalnız muhteva farkına iner ve yarı yarıya kaybolur.

(Hikmet, 1975: 220-221)

Görüldüğü gibi çeviriye yaklaşım konusunda Tercüme Bürosu'na hizmet etmiş çevirmenler arasında farklı görüşler söz konusudur. Çevirmenler bir çevirinin nasıl olması gerektiğini farklı gerekçelerle ortaya koymuş, çalışmalarını kendi fikirleri doğrultusunda gerçekleştirmişlerdir. Ne var ki yalnızca bu söylemler Tercüme Bürosu'ndaki yaklaşımları tam olarak ortaya koymaz. Bunun için çeviri metinler üzerinde çalışılmalı, çeviriler analiz edilmeli ve bulgular paylaşılmalıdır. Ancak bu sayede daha kesin tespitler yapılabilir. Bu tür görüş ayrılıklarının o dönemde çeviri kalitesini ilerletmede yararlı olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Yazar ve çevirmenlerin bu türden görüşleri; *Tercüme* dergisini, köşe yazılarını ve alanı takip eden dönemin çevirmenlerini ve çevirmen adaylarını etkilemiş ve kendi yollarını tutturmada onlara rehberlik etmiş olmalıdır.

4.3.5. Tercüme Bürosu'nun Kapanışı

Tercüme Bürosu'nun en etkin yılları daha önce de belirtildiği gibi ilk yedi yılıydı. Bu etkinliğin en önemli sebeplerinden biri Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Tercüme Bürosu'nun kurucusu Maarif Vekili Hasan Âli Yücel arasındaki işbirliği ve uyumdu (Güney ve Bayazoğlu, 2006: 10). Ayrıca kültür repertuarı inşa etmekte olan siyasi

iradede bir istikrar, uzun yıllardır devam eden bir süreklilik söz konusuydu. Dolayısıyla kültür repertuarı inşa etme planı aralıksız devam edebilmişti. Ne var ki 1946 yılı Türkiye’de pek çok konuda dönüm noktalarının yaşandığı bir yıl oldu. Demokrat Parti’nin kurulması ve çok partili sisteme geçilmesi Cumhuriyet Halk Fırkası’nı bazı politikalarını gözden geçirmeye zorladı (Gürçağlar, 2018: 92). Bu da beraberinde yeniden yapılanma sürecini getirdi. Bu süreç bünyesinde pek çok değişikliği barındırmaktadır ve kültür politikaları da bunun dışında kalmaz. Gürçağlar’ın ifadesiyle 1946 yılı “kültür alanında planlamanın duraklatıldığı ve kimi açılardan tersine çevrildiği dönemin (de) başlangıç noktası”dır (A.e.). Modernleşme ve Batılılaşma çabalarının araçları olan Halkevleri, Halkodaları ve Köy Enstitüleri’nin uygulamaları, içerikleri ve müfredatları değiştirilmiş, Türk dil devrimine bakış farklılaşmış ve Batılılaşma konusunda uzun yıllardır süregelen uygulamalar tartışmaya açılmıştır. Böyle bir süreçten Tercüme Bürosu’nun etkilenmemesi beklenemezdi elbette. Büro’daki değişimin fitili 21 Temmuz 1946 tarihli genel seçimlerden hemen sonra Hasan Âli Yücel’in istifasıyla ateşlendi. Yücel’in istifasında, kuruluşuna ön ayak olduğu tüm kurumlara yöneltilen komünist propaganda suçlamalarının payı yadsınamaz. Yücel, Nazım Hikmet’in *Savaş ve Barış*’ı çevirmekle görevlendirilmesi örneğinde olduğu gibi sol görüşlü yazar ve çevirmenlerden yararlanmıştı ancak komünizme sempatisi yoktur (Bora, 2021: 245). Ne var ki o dönem solculukla itham edilen tüm kişilerde olduğu gibi “solcu sicili herkesin her yerde peşinden gelmektedir” (A.e.: 246). Yücel’in istifasından sonra Milli Eğitim Bakanlığı’na Reşat Şemsettin Sirer getirildi. Sirer’in başkanlığında Tercüme Bürosu’nda görülen en büyük değişiklik Şark klasiklerinin oranının artması oldu. 1940-46 yıllarında %3 (15 kitap) olan oran 1947-66 yılları arasında iki kattan fazla artarak %7’ye (52 kitap) yükseldi (Gürçağlar, 2018: 102). Benzer bir şekilde Antik Yunan ve Latin eserlerinin büyük bir kısmı çevrilmedi. “1947’den itibaren resmi yetkililer ‘hümanizma’, ‘Türk hümanizmi’ ve ‘Türk Rönesansı’ terimlerini artık kullanmaz oldular” (A.e.). Tercüme Bürosu’nun üretim kapasitesi sonraki yıllarda da azalış göstermeye devam etti ve 1966 yılında kendisine bağlı *Tercüme* dergisiyle birlikte son buldu.

Tercüme Bürosu var olduğu 26 yıllık süre zarfında yeniden baskılar da dâhil olmak üzere 1.247 eserin Türkçeye kazandırılmasını sağladı (Paker, Gürçağlar ve

Milton, 2015: 7) ve “bilimsel, kusursuz, kesintisiz çeviri seviyesini getirdi yayın dünyasına” (Güney ve Bayazoğlu, 2006: 11). Büro bununla da kalmayacak, yarattığı rüzgâr sayesinde Remzi ve Varlık gibi özel yayınevlerinin kurulmasını ve çeviri seferberliğinin sonraki dönemlerde sürmesini de sağlayacaktı. Büro, planladığı tüm eserlerin çevirisini yaptıramadığı için “yarım kalmış bir proje” olarak görülüyor olabilir (Kurultay, 1999: 13) ancak ülkenin kültür hayatına daha önce görülmemiş türde bir dinamizm getirdiği ve Türk edebiyatı için yeni bir “kanonun” oluşmasına etki ettiği gözden kaçırılmamalıdır (Paker vd., 2015: 7).

Elde edilen bulgular, istatistikler ve sayılar göstermektedir ki tarihimizde çeviri eylemiyle ilişkili hiçbir kurum verimlilik ve etkinlik açısından Tercüme Bürosu’yla karşılaştırılamaz. Büro yalnızca edebiyat repertuvarının genişlemesine önayak olduğu için değil, modernleşme ve Batılılaşma politikası doğrultusunda etkisini kitlelere ulaştırabilmesi açısından da çok büyük bir öneme sahiptir.

5. DÖNEMLER VE KURUMLAR AÇISINDAN BİR KARŞILAŞTIRMA

Tanzimat ve erken Cumhuriyet dönemlerini karşılaştırdığımızda odaklandığımız noktalara bağlı olarak hem çok büyük farklılıklar hem de aynı büyüklükte benzerlikler görürüz. Tanzimat dönemi Osmanlı İmparatorluğu için daha önce de pek çok kez belirttiğimiz gibi bir kırılma dönemidir. Bu dönemde artık problemlerin varlığı, Batı'nın üstünlüğü ve kapsayıcı nitelikte köklü reformlar yapılmaksızın devletin varlığını sürdüremeyeceği kabul edilmiştir (Tuyana, 1960: 32). Dolayısıyla bu dönemde gerçekleştirilmek istenen modernleşme hamlesi, hem kendinden önceki hem de sonraki dönemlerde yapılan girişimlerden farklıdır. Daha önce girişilen çabalara bakacak olursak bunların büyük oranda belli alanlarla sınırlı olduğu söylenebilir. Örneğin 18. yüzyılda askerî okulların açılmasına, yabancı subay ve uzmanların ülkeye getirilmesine ve ordunun ıslah edilmesine odaklanılmıştır. II. Mahmud dönemine bakıldığında daha kapsamlı çalışmalara girişildiği görülür ancak bazı temel problemleri aşmaya çalışırken harcanan zaman ve gayret köklü bir reform gerçekleştirme fırsatını ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla Sultan Mahmud zaman zaman belli alanların kontrolünü o alanın güçlü gruplarına bırakmak zorunda kalmıştır. Eğitim alanında düzenlemeler yapması ancak ilkokul müfredatını tamamen ulemanın taleplerine göre şekillendirmesi buna örnek olarak verilebilir (Berkes, 2012: 180). Tanzimat'tan sonra girişilen hamlelerde de benzer bir duruma şahit oluruz. Örneğin Islahat Fermanı'nı ele alacak olursak, bu girişimin büyük oranda Batılı devletlerin baskısı sonucunda gerçekleştirildiği ifade edilir (Lewis, 1993: 116; Mardin, 1990: 136). Tanzimat Fermanı ise tam aksine içten gelen bir güdülemeye ilan edilmiştir. Dolayısıyla Tanzimat Fermanı'yla bildirilen ve sonraki dönemlerde peyderpey gerçekleştirilen ya da temeli atılan çalışmaların başta Sultan Abdülmecid olmak üzere dönemin nüfuzlu kişileri tarafından büyük oranda sahiplenilmesi bundan kaynaklanıyor olmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'ne gelecek olursak; yeni Türk devleti gerek kurucu kadronun dünyaya bakış açısı gerekse de zamanın ruhu sebebiyle farklı temeller üzerine inşa edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı yalnızca Avrupa ve Asya'daki

imparatorlukların değil Osmanlı'nın da sonunu getirmiş ve yeni dünya düzeninde Türkiye bir ulus devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte yeni kurulan Cumhuriyet'in Osmanlı'nın tüm bakiyesini reddetmesi ne olanaklı ne de uygulamada yararlıydı. Örneğin reddedilemeyen miraslardan biri imparatorluğun borçlarıydı. Türkiye, bu borçların kendisiyle ilgili olan miktarını zaman içinde ödedi. Reddedilmesi yararlı olmayan miraslara verilecek en önemli örnek ise Tanzimat döneminde tomurcuklanan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Onuncu Yıl Nutku'nda "muasır medeniyetler seviyesi" olarak somutlaştırdığı amaca ulaşma arzusuuydu. Ancak bu kez bu amaca ulaşmak için yapılması gereken çalışmaların önünde Osmanlı döneminde var olan kısıtların bir kısmı yoktu. Dolayısıyla geçmişten alınan mirasın yeni bir vizyonla harmanlanması sonucunda modernleşme çabaları daha önce görülmeyen bir hızla ve hacimle gerçekleştirilebildi.

Bu çalışmanın önemli unsurlarından biri olan "kültür repertuarı" da bu noktada devreye giriyor. Tanzimat Dönemi yalnızca hukuki, askerî, toplumsal ya da ekonomik değişimler açısından değil yeni bir kültür inşa etme girişimleri açısından da bir kırılmayı temsil eder. Bu değişim o dönemlerde kimileri tarafından zihinsel bir olgu olarak görülmüş, kimileri tarafından da Ahmet Mithat Efendi'nin 1875 tarihli *Felâatun Bey ile Rakım Efendi* isimli romanında eleştirdiği gibi yalnızca görünen özelliklerin kabul edilmesi şeklinde uygulanmıştır. Ancak burada önemli olan şudur: İster zihnen ister şeklen algılsın, Batılılaşma artık bir vakıadır çünkü sonraki dönemlerde de görüleceği gibi bu eğilim azalarak yok olmak şöyle dursun imparatorluğun sonuna ve hatta 20. yüzyılın ortasına kadar devam edecektir. Nitekim pek çok alanda başlayan değişim Encümen-i Daniş gibi kurumlar sayesinde bilim ve kültür alanında da hız kazanmış (Tanpınar, 2007: 139), bu gayret kurumların yanında bireysel çabalar tarafından da desteklenmiştir (Bkz. Bölüm 3.4). Erken Cumhuriyet döneminde ise kültür repertuarını derinleştirme konusunda yapılan çalışmaların seyri aynı istikamette devam etmiştir. Milli bir kimlik inşa etme amacı Batılılaşma çabalarıyla birlikte yürütülmüş, toplumun, hukukun, günlük yaşamın, edebiyatın ve en genel haliyle düşünme yapısının modern hâle getirilmesine uğraşmıştır. Bu amaç doğrultusunda medyadan üniversitelere, kurumlardan kütüphanelere kadar devletin tüm araçları seferber edilmiştir. Ancak burada şunu tekrar belirtmek gerekir: Yeni

Cumhuriyet'in Batılılaşmaya yaklaşımı asla bir taklitçiliğe değil Batı'yı bir ilham kaynağı olarak görme temeline dayanır (Gürçağlar, 2018: 65). Bunu şu şekilde açabiliriz: Bilindiği gibi Tanzimat döneminde Avrupa'nın kültürel hegemonyası, tüm Avrupa'yı etkileyen bir ihtilalin patlak verdiği, sonrasında yaşanan savaşlarla siyasi, ekonomik ve kültürel etkisini neredeyse Rusya'ya kadar ulaştıran Fransa'nın elindeydi. Dolayısıyla Tanzimat döneminde yapılan "Batılılaşma" hamlelerinde Fransa'nın etkisi oldukça fazlaydı. Ancak başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu Batılılaşmayı yalnızca tek bir kaynaktan beslenmek olarak görmüyordu. Örneğin hukukun inşa edilmesi ve toplumsal düzenin sağlanması noktasında Avrupa'daki pek çok devletin araştırılması ve Fransa'nın yanında İsviçre, Almanya ve İtalya gibi ülkelerin kanunlarından yararlanılması buna işaret etmektedir. Kültürel beslenme kaynağı açısından da aynı durum söz konusuydu. Yalnızca tek bir ülkenin sanatına ve edebiyatına bel bağlanmamış, ülkenin entelektüel açlığını giderecek hemen her kaynaktan yararlanılmıştır. "[...] Kaynağı ve pınarı eski Yunanla da tahdit etmeyip (sınırlamayıp) daha arkalara ve başka diyarlara gitmek, nerede insan ruhunun kendine göre mâna taşıyan bir izi ve eseri varsa onları da" kültürümüze dahil etmekten bahseden Hasan Âli Yücel tam da bunu kastetmektedir (Yücel, 1971: 172)

Özetleyecek olursak, Tanzimat ve erken Cumhuriyet dönemleri, ulaşılmak istenen hedef ve dünyaya bakışın değişmesi noktalarında ortak noktada buluşur ancak yapılan hamlelerin büyüklüğü ve elde edilen başarı noktasında farklılıkların olduğu ortadadır.

Her iki döneme dair benzerlik ve farklılıkların Encümen-i Daniş ve Tercüme Bürosu üzerinden de gözlemlenebileceğini düşünüyorum. Bu bakımdan kurumlar arasında yapılacak doğrudan bir karşılaştırmanın bu düşüncemi destekleyeceği kanısındayım.

Her şeyden önce dil konusuna değinmek gerekiyor belki de. Hatırlanacağı gibi Encümen-i Daniş'in dil kullanımı konusunda takındığı tutum oldukça netti: çeviriler ve telif eserler halkın anlayacağı dilde üretilmeliydi. Gerek eğitim alanında kullanılacak kitaplar gerekse de halkı eğitme amacıyla yazılan ve çevrilen eserler dilin

sadeleştirilmesine ve Türkçenin geliştirilmesine hizmet ediyordu. Bu yaklaşım gazete ve dergilerin yayılmaya başladığı ve kitle iletişiminin önem kazandığı bir dönemde oldukça mantıklıydı. Encümen-i Daniş'in güttüğü bu amaç daha sonra kök salacak, Meşrutiyet döneminde daha büyük bir girişime yol açacaktı. Benzer bir tutumun Tercüme Bürosu'nda da var olduğu görülür. 1928 yılında gerçekleştirilen Dil Devrimi (Bunu yalnızca Harf Devrimi olarak adlandırmak kanımca yetersiz kalacaktır) belki de Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen en radikal hamlelerden biriydi. Bu değişimin kök salması ve insanlar tarafından kabul görmesi de yazın alanında yapılan çalışmalara bağlıydı. Dolayısıyla Tercüme Bürosu'nda hem Arapça ve Farsçanın hâkimiyetinden arındırılan bir Türkçenin hem de Latin Harfleri'nin kullanıldığı göz önüne alınırsa burada üretilen eserlerin Dil Devrimi'ni desteklemek için bir araç olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

Diğer kıstasımız çevrilen eserlerin kaynağıdır. Encümen-i Daniş'te eserlerin büyük oranda Fransızcadan çevrildiği görülür (Bkz. Bölüm 3.3.6.). Hatta Arapçadan çevrilen bir eserin bile aslı Fransızcadır (*İlm-i Tabâkât-ı Arz*). Ancak Türkiye Cumhuriyeti Batılılaşmada nasıl tek bir kaynağa odaklanmadıysa Tercüme Bürosu'nda çevrilen eserlerde de tek bir edebiyata bel bağlanmamıştır. Örneğin Büro'nun ilk yıllarında Tanzimat döneminden farklı olarak Antik Yunanca ve Latince eserlerin çevirisine odaklanılmıştır. Sonraki süreçte kuşkusuz Fransız bilimine, kültürüne ve sanatına dair dünyaca ünlü eserler Türkçeye kazandırılmıştır ancak Almanca ve İngilizcenin ağırlığı da azımsanmayacak kadar fazladır. Hatta bir noktadan sonra İngilizce konuşulan ülkelerin edebiyatlarına yoğunlaşmıştır ki bu da bize Tercüme Bürosu'nun farklı pınarlardan beslenmeye oldukça açık olduğunu gösterir.

Kurumların yapısı ve üyeleri de bazı ipuçları sunmaktadır. Bilindiği gibi Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun her türlü kaynağı kullanmaya mecbur olduğu bir dönemdi. Gerek bu sebeple gerekse de Encümen-i Daniş'i kuranların düşünce yapıları sebebiyle üye kabulünde entelektüel kıstasların dışında herhangi bir kısıtlama yoktu. Dil bilmek ve yazın alanında üretim yapacak yetkinliğe sahip olmak din, dil, ırk ya da toplumsal sınıf gibi farklılıkların tümünü önemsiz kılıyordu. Tercüme Bürosu'nda da benzer bir durum söz konusuydu. Osmanlı'da en öne çıkan

ayrımın Müslüman-gayrimüslim ayrımı olduğunu düşünürsek Türkiye Cumhuriyeti'nde bu durumun karşılığının siyasi görüş olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla Nazım Hikmet gibi solcu şair ve yazarların Tercüme Bürosu için çalışmaları dikkat çekmektedir. Bu görevlendirmenin doğrudan Hasan Âli Yücel tarafından yapılması da bir o kadar önemlidir.

Kurumların kendi dönemlerinde Batılılaşma hamlelerine yaptıkları katkıya gelinecek olursa, bu konuda da bir benzerlik görülür. Öncelikle her iki kurumun da Batılılaşma sürecinin bilim ve kültür alanlarına katkıda bulunma gayesi güttüğünü ancak istenen etkiyi yaratamadığı ortadadır. Encümen-i Daniş açısından değerlendirecek olursak bunun başlıca sebepleri siyasi sorumluluğu da bulunan üyelerin akademik çalışmalara yeteri kadar zamanı ayıramaması, nitelsiz kişilerin dâhili üyeliğe seçilmesi ve üyeler arasındaki siyasi çekişme durumudur (Bkz. Bölüm 3.3.7.). Bunun yanında üretilen çeviri ve telif eserlerin geniş bir kesime ulaşamamasını halkın okuma-yazma oranının düşük olması bağlarsak yanlış bir yorumda bulunmuş olmayız. Zira kolay anlaşılır ve yalın çeviri konusunda ne kadar gayret sarf edilirse edilsin okuma-yazma oranının düşük olduğu bir toplumda bu eserleri tüketen kitlenin küçük olması son derece doğaldır. Tercüme Bürosu'nda ise daha başka bir durum söz konusudur. Dil Devrimi'yle halkın okuma-yazma ve eğitim seviyesi ciddi oranda yükseldiyse de çok partili hayata geçiş Türk siyasi ve kültür hayatında bir paradigma değişimine yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlanan bazı kültür hamleleri bu dönemde durdurulmuş ve tersine döndürülmüştür. Doğrudan Hasan Âli Yücel'in girişimleriyle yapılan eğitim-gelişim faaliyetlerinin bir zinciri olan Tercüme Bürosu'nun ise bu paradigma değişiminden etkilenmemesi olanaksızdı. Nitekim Yücel'in görevden ayrılması, Büro'nun faaliyetlerinin siyasi açıdan çarpıtılması, Büro bünyesinde çevrilen eserlerin Köy Enstitüleri başta olmak üzere devlet eliyle açılan bazı kurumların kütüphanelerinden toplatılması, devlet eliyle girilen çeviri seferberliğine ağır bir darbe indirmiştir. Tüm bunlar nihai hedefe ulaşmadan Büro'nun son bulmasına neden olmuştur.

Özetle, Encümen-i Daniş ve Tercüme Bürosu kendilerine özgü birtakım özelliklere sahipse de temelde kendi dönemlerinin ruhunu yansıtan iki kurumdur. Aralarındaki benzerlik ve farklılıklar büyük oranda Tanzimat ve erken Cumhuriyet

döneminin benzerlik ve farklılıklarını yansıtır. Dolayısıyla bu iki kurum modernleşme ve çeviri ilişkisinin incelenebileceği uygun seçimler olarak ortaya çıkmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmamızda Tanzimat Fermanı'nın ilanından başlayıp Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemlerini de içine alan süreçte çeviri eyleminin modernleşme ve Batılılaşma çabalarıyla olan ilişkisi, Encümen-i Daniş ve Tercüme Bürosu üzerinden irdelenmeye çalışılmıştır. Öncelikle neden kişiler değil de kurumlar üzerinden gidildiğini açıklamakta fayda vardır. Aslına bakılırsa çeviri faaliyetleri her iki dönemde şahsılar tarafından da desteklenmiştir. Ancak en yoğun çalışmaların kurumlar çerçevesinde gerçekleştirildiği sayısal verilere bakıldığında hemen anlaşılır. Dolayısıyla daha isabetli tespitler yapabilmek ve dönemsel çıkarımlarda bulunabilmek biraz da yapılan çeviri miktarına bağlı olduğundan bu çalışmada çeviri ve modernleşme ilişkisinin kurumlar üzerinden incelenmesi uygun görülmüştür. Hangi kurumların mercek altına alınacağı konusunda ise yine bazı kıstaslar dikkate alınmıştır. Bunlardan en önemlisi kurumların kültür repertuvarının değişimine olan etkisidir. Hem Encümen-i Daniş hem de Tercüme Bürosu kuruldıkları dönemde kültürel değerler dizisinde yaşanan değişimin aracı ve en ciddi destekçisi olmuşlardır. Örneğin Tanzimat Dönemi'nin çeviri kurumlarından biri olmakla birlikte Encümen-i Daniş'ten daha önce kurulan ve daha uzun ömürlü olan Bâb-ı Âli Tercüme Odası bile, yapısı ve faaliyetleri itibarıyla kültür repertuvarının değişimine ve gelişimine Encümen-i Daniş kadar etki edememiştir. Çünkü bu kurumun bünyesinden her ne kadar Tanzimat aydını olarak nitelendirebileceğimiz pek çok kişi yetişmişse de kurumun faaliyetleri büyük oranda uluslararası ilişkilerde kullanılan dokümanların çevirisi ve bu ilişkilerin yürütülmesi üzerinedir. Kurumun kuruluş amacında da kültürel bir gayeden ziyade yukarıda bahsedilen alanlardaki boşluğu doldurmak olduğu görülmektedir. Keza Cumhuriyet'in ilanına giden yolda ve sonrasında kurumsal çeviri konusunda birtakım gelişmeler yaşanmış ancak hiçbir girişim Tercüme Bürosu'nun yarattığı etkiyi yaratamamış, onun kadar yoğun bir üretim gerçekleştirememiştir. Dolayısıyla da bu kurumlar, kültür repertuvarının değişimini ve Batılılaşma/modernleşme kavramlarını izleyebileceğimiz en uygun kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Çalışma boyunca çevirinin sözcük, cümle ya da metin düzeyinde değil, toplumsal, tarihsel ve kültürel bir olgu olarak ele alınması ise bizi bu tezin temeline çoğuldizge kuramını yerleştirmeye yöneltmiştir.

Itamar Even-Zohar'ın ortaya koyduğu çoğuldizge kuramı 1920'lerin biçimci ve yapısalcı kuramları üzerine inşa edildiyse de çeviriye tarihsel ve toplumsal bir rol biçmesi açısından çeviribilim alanı için yenilikçi bir kuram olarak görülmektedir. Ancak bu kuram ortaya atıldığı ilk haliyle kalmamış, zaman içinde eklemeler, düzeltmeler, açılımlar ve eleştiriler yoluyla gelişip derinleşmiştir. Biz de bu çalışmada ilk olarak kuramın temel kavramları olan “merkez-çevre” ilişkisini, “birincil-ikincil edebiyat” kavramlarını ve “saygın-saygın olmayan ürün”lerin ne olduklarını açıklamaya çalıştık. Akabinde çevirinin edebiyat çoğuldizgesinde ne zaman ve hangi durumlarda merkezde olabileceğini tespit etmeye çalışıp söz konusu kavramları kabuk değiştirme sürecindeki Türk edebiyatına tez boyunca uyarladık. Daha önce de belirtildiği gibi çoğuldizge kuramı zaman içinde değişiklik göstermiş ve yeni çalışmaların ortaya konmasıyla gelişmiştir. Dolayısıyla biz de yalnızca kuramın temel kavramlarını işlemekle kalmadık, daha sonra kurama eklenen “kültür repertuarı”, “türeti”, “girişim” ve “aktarım” gibi kavramları da çalışmaya dâhil ettik. Son olarak kurama getirilen eleştirilerden bazılarını ve bu eleştirilerin nasıl karşılandığını inceleyerek kapsayıcı bir altyapı oluşturmaya çalıştık.

Kuramsal açıdan değerlendirecek olursak çeviri, edebiyat çoğuldizgesinde 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren “merkeze” oturmuştur. Bu dönemde divan edebiyatının yenilik üretememesi, halk edebiyatının saray zümresine hitap etmemesi, Batı etkisiyle okur-yazar kitlenin edebiyattan beklentisinin farklılaşması ve dil ve alfabe konusunda yaşanan problemlerin göz ardı edilemez noktaya gelmesi Türk edebiyatının “boşluğa” (vacuum) düşmesine, yenilik üretememesine ve kemikleşmesine yol açmıştır. Dolayısıyla çeviri kurtarıcı olarak görülmüş, bilimde olduğu gibi edebiyatta da Batı'nın ürünlerinden yararlanılmıştır. Bu süreç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından devam etmiş, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmüştür.

Kuram bölümünün ardından sıra çalışmanın ana unsurlarından biri olan Encümen-i Daniş'e gelmiştir ancak tarihsel olaylar, öncesi ve sonrası bahsedilmeksizin tam anlamıyla kavranamayacağından ilk olarak Tanzimat Fermanı'na giden yol, fermanın ilan edilmesinin sebepleri, fermanın modernleşme tarihimizdeki yeri ve önemi irdelenmiştir. Bu yapılmadan doğrudan Encümen-i Daniş

anlatılsaydı, kurumun neden kurulduğu, kurucuların düşünce yapısı ve hatta kurumun faaliyetleri köksüz ve havada kalırdı.

Tanzimat dönemi genel hatlarıyla incelendikten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda kurumsal çeviri faaliyetlerinin tarihi masaya yatırılmıştır. Bu bölümde 19. yüzyıla kadar çevirinin diplomatik bir araç olarak kullanıldığı, edebiyat ve kültür etkileşimi açısından Batılı devletlere mesafeli durulduğu, kültürel aktarım bağlamında çeviriye başvurulduğunda ise çoğunlukla Doğu kültürleri ve edebiyatlarına öncelik verildiği görölmüştür. Ancak Encümen-i Daniş'le birlikte bu durumun değiştiği göze çarpar. Tanzimat dönemindeki çeviri kurumlarının incelendiği sonraki kısımda Encümen-i Daniş'e özel bir yer ayrılmasının sebebi de budur. Encümen gerçekten de çeviri ve modernleşme bağlamında önemli bir eşiktir. O dönemin ruhunun (zeitgeist) bir ürünü olan Encümen-i Daniş'in ardından Doğu'dan sıyrılma, pek çok alanda olduğu gibi edebiyat, bilim ve sanatta da yüzümüzü Batıya çevirme, Batı'nın ürünlerini çeviri yoluyla dilimize kazandırma ve bu ürünleri içselleştirerek benzerlerini üretme sürecine girilmiştir. Şunu da hemen belirtmek gerekiyor; daha önce de ifade edildiği gibi bu işlem yalnızca Encümen yoluyla yapılmamış, o dönemde var olan kurumlar ve kişiler de etkileri oranında bu süreci desteklemişler ve değişimin bir aracı olmuşlardır.

Peki, yüzümüzü Batı'ya çevirme, Batılılaşma ve Batı'dan kasıt nedir? “Batı” kavramına bu çalışmada coğrafi sınırların ötesinde bir anlam atfedilmiştir. Diğer bir deyişle Batı yalnızca Avrupa kıtasındaki ülkeleri kapsayacak şekilde kullanılmamış, İnalçık, Ortaylı ve Gürçağlar'ın da belirttiği gibi en genel haliyle bir düşünüş şekli olarak ele alınmıştır. Nitekim bu çatı tanımın altı tez boyunca başta çeviri olmak üzere edebiyata, sanata, bilime, toplum yapısına ve kurumlara kadar pek çok konuyla doldurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısı, köklü gelenekler, devlet içindeki güç odakları ve dönemin şartları topyekûn bir değişimi mümkün kılamadıysa da 18. yüzyılda başlayan ve Tanzimat'la birlikte toplumun pek çok noktasına sıçrayan dönüşüm çabaları Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra başlayan modernleşme ve Batılılaşma seferberliği için bir sıçrama tahtası olmuştur.

Çalışmanın devamında Encümen-i Daniş'ten Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Tercüme Bürosu'na kadarki süreçte kurumsal çeviri faaliyetleri özetlenmiştir. Sonrasında ise yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme sürecinden, devletin fıkırsal altyapısından ve çeviri eylemiyle bağlantılı devrimlerden bahsedilmiştir. Bunlardan söz etmeksizin Tercüme Bürosu'nu ele almak mümkün değildi. Çünkü nasıl Encümen-i Daniş, Tanzimat döneminin ürünü ve aracısya Tercüme Bürosu da erken Cumhuriyet döneminin bir ürünü ve aracıydı. Dolayısıyla kurumu bunlardan ayrı olarak ele almak mümkün değildi.

Bu kısmın ardından Tercüme Bürosu'nun kuruluşuna giden yol, Birinci Türk Neşriyat Kongresi ve çeviriye yönelik bakış açısı irdelenmiş, Tanzimat'ta temeli atılan kültür repertuvarının hâlâ büyük eksiklikler barındırdığı ve bu eksikliklerin çeviri yoluyla kapatılması gerektiği görülmüştür. Tanzimat döneminde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da çeviri konusunda bireysel girişimler olmuştur ancak yine o dönemde olduğu gibi bu çabalar ihtiyacı karşılayacak seviyenin çok altında kalmıştır. Çeviri eyleminin düzen ve istikrardan uzak bir şekilde gerçekleştirilmesi kurumsal çeviri eyleminin gerekliliğini ortaya koyan bir başka önemli sebep olmuştur. Tezin sonraki kısmı, yukarıda bahsedilen sebeplerin sonucunda kurulan Tercüme Bürosu'nun faaliyetlerine ayrılmıştır. Tercüme Bürosu en verimli olduğu ilk yedi yılında hedefinin çok üstünde bir üretim noktasına ulaşmış ancak sonraki yıllarda bu ivme düşüş eğilimi göstermiştir. Yine de kapandığı 1966 yılına kadar Türk edebiyatının ve inşa süreci devam eden kültür repertuvarının çok ihtiyaç duyduğu can suyunu sağladığı görülmektedir.

Encümen-i Daniş ve Tercüme Bürosu'nu karşılaştırmalı olarak değerlendirecek olursak benzerliklerin farklılıklara ağır bastığı görülür. İlk olarak kurumlara mensup olan kişileri ele alalım. Her iki kurum da entelektüel kıstasların dışında üyelere bir kısıtlama getirmemiştir. Hangi görüşe, dine, siyasi duruşa ve millete mensup olursa olsun kişiler, katkı sağlayabildikleri sürece bu kurumlar için çalışabilmişlerdir.

Türk diline hizmet etme gayesi de bir başka ortak paydadır. Encümen-i Daniş'te çevirilerin halkın anlayabileceği bir dilde yapılması teşvik edilmiş, Büro, harf ve dil devriminin kök salmasına katkı sağlamıştır.

Her iki kurumda da çevirilerin gereksiz ekleme ve çıkarmalar olmadan yapılması, metnin bütünlüğünün korunması ve çevirilerin denetlenmesi gibi yaklaşımlar söz konusudur. Bu açıdan da kurumlar arasında benzerlik vardır.

Her iki kurum da Batılı eserlere ağırlık vermiştir. Çevirisi yapılan dillerin büyük kısmını Fransızca, Almanca ve İngilizceye ek olarak Antik Yunanca ve Latince oluştururken Arapça ve Farsça gibi Doğu dillerinin geri planda kaldığı görülür. Encümen'in çatısı altında doğa bilimleri, tarih ve halkın da yararlanabileceği ders kitapları çevrilmişken Tercüme Bürosu büyük oranda edebiyata odaklanmıştır.

Temel özelliklerin bu denli paralellik arz etmesi, iki çeviri kurumunun farklı dönemlerde benzer amaçlara hizmet ettiği, aynı hacimde olmasa da aynı doğrultuda katkı sağladığı ve aralarında bir halef-selef ilişkisi olduğu yorumunda bulunmamızı sağlar. Encümen'in yeni bir kültür repertuarı oluşturma sürecinin öncüsü olduğunu, Büro'nun ise bu sürecin devam ettiricisi olarak hizmet ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Her iki kurumun, modernleşme ve Batılılaşma çabalarının en yoğun olduğu dönemlerde öne çıkması ve bu sürecin bir parçası hâline gelmeleri ise çevirinin modernleşme çabalarıyla doğrudan bağlantılı olduğu yorumunda bulunmamızı olanaklı kılar.

Bu çalışmada çeviri, toplumsal ve tarihî bir olgu olarak, Batılılaşma ve modernleşmeyle ilişki içerisinde ve kurumlar üzerinden ele alınmıştır. Dolayısıyla bazı noktalara temas etmek mümkün olmamıştır. Zaten tek bir çalışmanın oldukça uzun bir zaman aralığını içeren bu dönemi kusursuz ve eksiksiz bir biçimde ele alması da beklenemezdi. Ancak bu eksikliklerin yeni çalışmalarla doldurulması da olanaklıdır. Örneğin kurumlardan ziyade her iki dönemin çeviri anlayışına etki eden kişileri incelemek, bu kişilerin hâkim çeviri anlayışına karşı sergiledikleri direnişi ele almak, çevirmenlerin benzer çeviri normlarını takip edip etmediklerini tespit etmeye çalışmak ve metinler üzerinden betimleyici çeviri incelemeleri yapmak karanlıkta

kalmış başka noktaları aydınlatabilir. Ortaya konan her çalışmanın sonraki çalışmalar için yeni “kapılar” aralayacağı unutulmamalıdır.

BİBLİOGRAFYA

- Ahmad, F.: **The Making of Modern Turkey**, Londra, Routledge, 1993
- Akün, Ö. F.: “Hayrullah Efendi Tarihi,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, s. 76-79
- Akyıldız, A.: **İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş’in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)**, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2018
- Akıncı, A., Usta, S.: “Kameralizm,” **Yönetim Bilimi - Tarihsel Gelişim ve Kavramsal Çerçeve**, Ed. A. Tuncer, F. B. Alodalı, S. Usta, Sakarya, Sakarya Kitabevi, 2016, s. 59-83
- Albachten, Ö. B., Gürçağlar, Ş. T.: “The Making and Reading of a Bibliography of a Retranslation,” **Perspectives on Retranslation: Ideology, Paratexts, Methods**, New York, Routledge, 2019, s. 228
- (Albachten) Berk, Ö.: “Translation and Westernisation in Turkey from the 1840s to the 1980s” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Warwick Üniversitesi, 1999
- Arslan, N.: “Recaizade Mahmut Ekrem’in Atala Çevirisini Biçimlendiren Kültürel ve Estetik Kaygılar,” **Bilig**, No: 81, Bahar 2017, s. 139-

- Arıkan, Z.: “Latin Harfleri,” **Atatürk Yolu Dergisi**, C.II, No: 5, 1990, s. 2-19
- Ataç, N.: “Tercüme Dair Notlar,” **Ulus Gazetesi**, 04.10.1940, s. 2
- Balcı, S.: “Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006
- Bassnett, S.: **Translation Studies**, Londra ve New York, 3. Bs, Routledge, 2002
- Bassnett, S.: “The Translation Turn in Cultural Studies,” **Construction Cultures: Essays on Literary Translation**, Ed. S. Bassnett, A. Lefevere, Clevedon, Multilingual Matters, 1998
- Berkes, N.: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 18. Bs, Yapı Kredi Yayınları, 2012
- Bilim, C.: “İlk Türk Bilim Akademisi: Encümen-i Daniş,” **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.III, No: 2, 1985, s. 81-104
- Birinci Türk Neşriyat Kongresi, 1939

- Bora, T.: **Hasan Âli Yücel**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2021
- Bozdemir, S.: “Atatürk ve Eğitim - Cumhuriyet Döneminde Eğitimdeki Gelişmeler,” **Erdem - İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C. XI, No: 32, 1998, s. 439-458
- Chang, N. F.: “In Defense of Polysystem Theory,” **Target International Journal of Translation Studies**, C. XXIII, No: 2, 2011, s. 311-347
- Copson, A.: “What is Humanism?” **The Wiley Blackwell Handbook of Humanism**, Ed. A. Copson, A. C. Greyling, Oxford, Wiley Blackwell, 2015, s. 1-35
- Daldeniz, E.: “Kültürlerarası Aktarımda Dil ve Çeviri Olgusuna Bakış - Bir Metin Alt Türü Olarak Patent Metinlerinin Türkçede Oluşum Serüveni” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004
- Demez, N.: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri ve Çeviri : Encümen-i Dâniş Örneğinde Tanzimat Dönemi Çeviri Yaklaşımları” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007

- Dino, G.: “Sabahattin Eyuboğlu ve Türkiye’de Çeviri Hareketleri,” **Türk Dili: Çeviri Sorunları Özel Sayı**, C. XXXVIII, No: 322, 1978, s. 104-111
- Doğan, İ.: “Münif Mehmed Paşa,” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, s. 9-12
- Dürüşken, Ç.: **Antikçağ Felsefesi: Homeros’tan Augustinus’a Bir Düşünce Serüveni**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014
- Eruz, S.: **Çokkültürlülük ve Çeviri**, İstanbul, Multilingual, 2010
- Even-Zohar, I.: “Polysystem Theory,” **Poetics Today**, C. XI, No: 1, 1990, s. 9-26
- Even-Zohar, I.: “The Position of Translated Literature Within the Literary Polysystem,” **Poetics Today**, C. XI, No: 1, 1990, s. 45-51
- Even-Zohar, I.: “The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer,” **Target**, C. IX, No: 2, 1997, s. 355-363
- Even-Zohar, I.: **Papers In Historical Poetics**, Tel Aviv, The Porter Institute for Poetics and Semiotics – Tel Aviv University, 1978
- Even-Zohar, I.: “The Position of Translated Literature within

- the Literary Polysystem,” **Poetics Today**, C. XI, No: 1, 1990, s. 45-51
- Even-Zohar, I.: “Culture Planning and Cultural Resistance in the Making and Maintaining of Entities,” **Sun Yat-Sen Journal of Humanities**, No: 14, 2002, s. 45-52
- Gentzler, E.: **Contemporary Translation Theories**, 2. Bs, Clevedon, Multilingual Matters, 2001
- Glucker, J.: “Cicero’s Remarks on Translating Philosophical Terms – Some General Problems,” **Greek into Latin From Antiquity Until the Nineteenth Century**, Ed. C Burnett, J. Gluckel, Londra, Warburg Institute, 2012, s. 37-96
- Gökalp, Z.: **Türkçülüğün Esasları**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019
- Gürsel, N.: “Çeviri Etkinliği ve Kültür,” **Türk Dili: Çeviri Sorunları Özel Sayı**, C. XXXVIII, No: 322, 1978, s. 21-26
- Gürçaplar, Ş. T.: “Çoğuldizge Kuramı. Uygulamalar, Eleştiriler,” **Çeviri Seçkisi – I**, Ed. M.F. Güzelşen, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 2003, s. 243-269
- Gürçağlar, Ş. T.: **Çevirinin ABC’si**, 3. Bs, İstanbul, Say

Yayınları, 2016

Gürçağlar, Ş. T.:

**Türkiye’de Çevirinin Politikası ve Poetikası
1923-1960**, İstanbul, Türkiye İş Bankası
Kültür Yayınları, 2008

Güney, E., Bayazoğlu, Ü.:

“Tercüme Bürosu’nun Öyküsü,” **Cumhuriyet
Kitap**, 29.06.2006, s. 10-11

Günyol, V.:

“Türkiye’de Çeviri,” **Cumhuriyet Dönemi
Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İletişim
Yayınları, 1983, s. 324-330

Hanioğlu, M. Ş.:

Atatürk - An Intellectual Biography,
Oxford, Princeton University Press, 2011

Hermans, T.:

**Translation in Systems: Descriptive and
System-Oriented Approaches Explained**, 2.
Bs, Manchester, St. Jerome Publishing, 2009

Hobsbawm, E.:

Devrim Çağı 1789-1848, Ankara, Dost
Kitabevi Yayınları, 2003

Hobsbawm, E.:

“The General Crisis of the European Economy
in the 17th Century,” **Past and Present**, C. V,
No: 1, 1954, s. 33-53

Hikmet, N.:

Kemal Tahir’e Mapusaneden Mektuplar, 2.
Bs, İstanbul, Adam Yayınları, 1975

İhsanoğlu, E.:

“Cem’iyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye,” **TDV**

İslâm Ansiklopedisi, C. VII, 1993, s. 333-334

İhsanoğlu, E.:

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994

İnalcık, H.:

Rönesans Avrupası - Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci, 8. Bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016

Jusdanis, G.:

Belated Modernity and Aesthetic Culture - Inventing National Literature, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1991

Karadağ, A. B.:

“Çeviri Tarihimizde Fenni Romanlarla Bir Kültür Repertuarı Oluşturmak,” **İ. Ü. Çeviribilim Dergisi**, C. VI, No: 6, 2012, s. 45-73

Kayaoğlu, T.:

“Türkiye’de Tercüme Müesseseleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996

Koç, H.:

“Osmanlı’da Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemindeki Edebî Tercümelere Dair Çalışmalar,” **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. IV, No: 8, 2006, s. 351-382

- Kurultay, T.: “Cumhuriyet Döneminde Çevirinin Ağır Yüğü ve Türk Hümanizması,” **Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi**, No: 11, 1999, s. 13-36
- Kutluoğlu, M. H.: “Kavalalı Mehmet Ali Paşa,” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XXV, 2002, s. 62-65
- Jakobson, R.: “On Linguistic Aspect of Translation,” **The Translation Studies Reader**, Ed. L. Venuti, Londra ve New York, Routledge, 2000, s.114-118
- Karpat, K.: **Turkey’s Politics - The Transition to a Multi-Party System**, New Jersey, Princeton University Press, 1959
- Kolektif: “Haberler,” **Tercüme Dergisi**, C. I, No: 1, 1940, s. 112-114
- Lewis, B.: **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 5. Bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993
- Mann, N.: “The Origins of Humanism,” **The Cambridge Companion to Renaissance Humanism**, Ed. J. Kraye, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 1-19
- Mardin, Ş.: **Türk Modernleşmesi: Makaleler 4**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991

- Munday, J.: **Introducing Translation Studies: Theories and Applications**, 4. Bs, Oxon, Routledge, 2013
- Nayır, Y. N.: “Edebî Hikâyelerin Tercümesi,” **Tercüme Dergisi**, No: 7, 1941, s. 91-95
- Newton, K. M.: **Twentieth-Century Literary Theory**, 4. Bs, New York, Macmillan Education, 1993
- Ortaylı, İ.: “Batılılaşma Sorunu,” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 134-138
- Ortaylı, İ.: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Hil Yayınları, 1987
- Özcan, A.: “Asâkir-i Mansure-i Muhammediye,” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. III, 1991, s. 457-458
- Özcan, A.: “İslâmcılık,” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XXIII, 2001, s. 62-65
- Öztürk, N.: “XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Voltaire ve Rousseau Çevirileri,” **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. II, No: 12, 2002, s. 69-79
- Paker, S.: “Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler - Çoğul Dizge Açısından Bir Değerlendirme,” **Metis Çeviri**, C. 1, No: 1,

1987, s. 31-43

Paker, S., Gürçağlar, Ş. T., Milton, J.: “Introduction,” **Tradition, Tension and Translation in Turkey**, Ed. S. Paker, Ş. T. Gürçağlar, J. Milton, Amsterdam ve Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2015

Rensink, B., Totten, S.: **Genocide of Native Americans: Historical Facts and Historiographic Debates**, New Brunswick ve Londra, Transaction Publishers, 2011

Sander, O.: **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e**, 12. Bs, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 2003

Salman, Y., Sökmen, M. G.: “Tahsin Yücel İle Söyleşi,” **Metis Çeviri**, No: 6, 1989, s. 11-18

Sertel, Z.: “Neşriyat Kongresinden Beklediklerimiz,” **Tan Gazetesi**, 02.05.1939, s. 1

Seyitdanlıoğlu, M., İnalçık, H.: **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2006

Snell-Hornby, M.: **The Turn of Translation Studies**, Amsterdam ve Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2006

Sinanoğlu, S.: **Türk Hümanizmi**, Cilt I, İstanbul, Yenigün

Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1998

Taş, K., Göksüçukur, B.:

“Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din,” **Dini Araştırmalar**, No: 22, 2019, s. 463-488

Tanpınar, A. H.:

XIX. Asır Türk Edebiyat Tarihi, 2. Bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007

Turan, Ş.:

Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, 7. Bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018

Tunca, E. A.:

“Türk Harf Devrimi’nin Halka Tanıtımı Çalışmaları,” **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. II, No: 2, 2006, s. 111-122

Tuyana, T. Z.:

Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1960

Ürekli, F.:

“Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları,” **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. II, No: 3, 2002, s. 382-406

Ülken, H. Z.:

Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, 3. Bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020

Ülken, H. Z.:

Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi,

İstanbul, Ülken Yayınları, 1992

Yazıcı, M.:

Çeviribilim Temel Kavram ve Kuramları,
İstanbul, Multilingual, 2005

Yazıcı, M.:

“Tanzimat Döneminde Osmanlı Çeviri
Etkinliği,” **Turkish Studies**, C. XIII, No: 20,
2018, 845-853

Yapar, S.:

“An Assessment of Translation Bureau and
the Cultural Politics of Turkey (1940-1946)”
(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İhsan
Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2019

Yetkin, S. K.:

“Başarılı Çevirinin Koşulları,” **Türk Dili ,**
Çeviri Sorunları Özel Sayı, C. XXXVIII,
No: 322, 1978, s. 43-45

Yücel, H. Â.:

İyi Vatandaş İyi İnsan, İstanbul, Türkiye İş
Bankası Kültür Yayınları, 1971

EKLER

EK 1

Encümen-i Daniş'in Dâhili Üyeleri

- 1) Zât-ı Vâlâ-yı Sadaret-penâhî Fehâmetlû Mustafa Reşit Paşa
- 2) Cenâb-ı Vâlâ-yı Fetva- penâhî Devletlû, Semâhetlû Arif Hikmet Bey
Hazretleri
- 3) Asâkir-i Hassa ve Nizâmiye-i Cenâb-ı Şâhâne Seraskeri Devletlû Mehmet
Paşa Hazretleri
- 4) Meclis-i Vâlâ Reisi Devletlû Rıf'at Paşa Hazretleri
- 5) Umûr-ı Hariciye Nazırı Devletlû Ali Paşa Hazretleri
- 6) Arabistan Ordû-yı Hümâyûn Müşîri Devletlû Emin Paşa Hazretleri
- 7) Ticaret Nazırı Devletlû İsmail Paşa Hazretleri
- 8) Rumeli Teftiş Memuru Devletlû Sami Paşa Hazretleri
- 9) Meclis-i Vâlâ Azasından Atûfetlû Yusuf Kâmil Paşa Hazretleri
- 10) Meclis-i Vâlâ Azasından Meşreb-zâde Hafîdi Semâhetlû Arif Efendi
Hazretleri
- 11) Meclis-i Vâlâ Azasından Nâkibü'l-Eşrâf Semâhetlû Tahsin Beyefendi
Hazretleri
- 12) Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri Azasından Salih-zâde Hafîdi Semâhetlû Rüşdi Molla
Efendi
- 13) Sudûr-ı izamdan Ataullah Efendi-zâde Reîs-i Evvel Semâhetlû Şerif Efendi
Hazretleri
- 14) Müsteşâr-ı Sadr-ı âli Atûfetlû Fuad Efendi Hazretleri
- 15) Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nazırı Atûfetlû Ziver Efendi Hazretleri
- 16) Meclis-i Muhasabe-i Maliye Reisi Saâdetlû Lebîb Efendi Hazretleri
- 17) Takvimhane Nezareti ve Vakânüvislik memuriyeti ile mübâhî abd-i âcîz
Recaî
- 18) Meclis-i Maarif Azasından Reis-i Sâni Saâdetlû Hayrullah Efendi Hazretleri
- 19) Ferik Saâdetlû Edhem Paşa Hazretleri
- 20) Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri Azasından Saâdetlû İbrahim Paşa Hazretleri

- 21) Tahdîd-i Hudûd-ı İraniye'ye memur Ferik Saâdetlû Derviş Paşa Hazretleri
- 22) İstanbul Pâyelûlarından Celal Efendi Hafîdi Fazîletlû Hüsâm Efendi Hazretleri
- 23) Divân-ı Hümâyûn Tercümanı Saâdetlû Emin Efendi Hazretleri
- 24) Mekâtib-i Umûmiye Nazırı Saâdetlû Kemal Efendi
- 25) Âmed-i Divân-ı Hümâyûn Hulefasından Saâdetlû Ahmet Celal Beyefendi
- 26) Âmed-i Divân-ı Hümâyûn Hulefasından Saâdetlû Ali Galip Beyefendi
- 27) Ticaret Muavini Saâdetlû Salih Efendi
- 28) Meclis-i Maarif Azasından Saâdetlû Subhî Beyefendi
- 29) Mekke-i Mükerreme Pâyelûlarından Faziletlû İlyas Efendi
- 30) Âmed-i Hulefasından İzzetlû Tahir Beyefendi
- 31) Mütercim-i Evvel Nureddin Beyefendi
- 32) Tercüme Odası Hulefasından İzzetlû Vefîk Efendi
- 33) Dersaadet Ordû-yı Hümâyûnu Meclisi Azasından Miralay İzzetlû Nureddin Bey
- 34) Mevâliden Beytü'l-Mal Kassâmı Faziletlû Aziz Efendi
- 35) Mevâliden Müneccimbaşı Faziletlû Osman Efendi
- 36) Meclis-i Maarif Azasından Mekremetlû Ali Fethi Efendi
- 37) Meclis-i Maarif Azasından Mekremetlû Ahmet Cevdet Efendi
- 38) Müderrisi'nden Mekremetlû Hoca Şâkî Efendi
- 39) Mekâtib-i Umûmiye Muîni Müderrisi'nden Mekremetlû Ahmet Hilmi Efendi
- 40) Darü'l-muallimîn Farisî Hocası Reşâdetlû Tevfîk Efendi

(Demez, 2007: 77-78)

Ek 2

Encümen-i Daniş'in Harici Üyeleri

- 1) Şeyhü'l Harem-i Hazret-i Nebevî Devletlû Davut Paşa Hazretleri
- 2) Kandiye Kaymakamı Saâdetlû Veli Paşa
- 3) Mevâliden Meclis-i Nâfia Müftüsü Faziletlû Şakir Efendi
- 4) Mevâliden Faziletlû Nazif Molla Efendi
- 5) Müderrisinden Mekremetlû Emin Refî Efendi
- 6) Müderrisinden Dağıstanî Mekremetlû Hüseyin Nâazım Efendi
- 7) Sultan Beyazıt Rüştîye Mektebi Hocası Müderrisinden Mekremetlû Ahmet Reşit Efendi
- 8) Antakyavî Ömer Efendi
- 9) Mısır'da Ethem Paşa
- 10) Kâni Paşa
- 11) Merhum Mahmut Bey'in Yeğeni Abdullah Paşa
- 12) Rifâa Bey
- 13) Dıramalı Arif Bey
- 14) Ebussuûd Efendi
- 15) Alâiyeli Mütercim Ahmet Efendi
- 16) Mühendisinden Mazhar Bey
- 17) Behçet Bey
- 18) İsmet Efendi
- 19) Nisyan Bey
- 20) İstefenaki Bey
- 21) Kerame
- 22) Ermeni Logofeti (Patrikhane Katibi) Hoca Agop
- 23) Redhouse
- 24) Yostenik Aleko
- 25) Vasilaki
- 26) Mösyö Hammer

- 27) Hoca Sahak
 - 28) Tiryaki Bogos
 - 29) Tersane Tercümanı
 - 30) Hekim Edirneli İstefenaki
 - 31) David
 - 32) Beşiktaşlıoğlu Aleksandr
 - 33) Mösyö Bianchi
 - 34) ABD'nin Başkenti Washington'da Darülfünun hocası ve katibi Mösyö Henry
 - 35) ABD'de Elsine-i Şarkiyeye (Doğu Dilleri) aşına bulunanlardan bir heyet
 - 36) Meclis Kâtibi Edward Salzbory
 - 37) Tercüme Odası Hulefasından Enis Efendi
 - 38) Takvimhane'de görevli Aleko
 - 39) Mösyö Michael Brondinkof
 - 40) ABD'nin Başkenti Washington'da bulunan Simshonion Institute isimli üniversitenin rektörü Mösyö Prof. Henry
- (Demez, 2007: 79-80)